

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ВБД: 33:658.5 (575.3)

ББК: 65.9 (2Т) 424

О-54

Бо ҳуқуқи дастнавис

ОЛИМБЕКЗОДА ФАХРИЯ ОЛИМБЕК

**САМТҲОИ АСОСИИ МУКАММАЛГАРДОНИИ НИЗОМИ
ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ДИСЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
иқтисоси 5.2.17 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз

Рохбари илмӣ:

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
Ғаюров Ғайрат Ҳакимович

Душанбе – 2026

МУНДАРИЧА

НОМГЀИ ИХТИСОРАҲО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ	
НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ.....	18
1.1. Ҷанбаҳои назариявии моҳияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ.....	18
1.2. Гурӯҳбандӣ, таснифот ва сохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир.....	32
1.3. Таҷрибаи хориҷии ташаккул ва рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ.....	47
БОБИ 2. БАҲОДИҲИИ РУШДИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ	
БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	66
2.1. Таҳлили ҳолати низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	66
2.2. Баррасӣ ва таҳлили вазъи муосири зерсохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити таҳкимёбии иқтисоди рақамӣ.....	84
2.3. Бонкдорӣи электронӣ дар низоми хизматрасониҳои бонкии муосир	102
БОБИ 3. САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ НИЗОМИ	
ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	123
3.1. Баландбардорӣи сифат ҳамчун механизми тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ.....	123
3.2. Таҳкими низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси стратегияи рушд	140
3.3. Дурнамои рушди минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ.....	154
ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО.....	169
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ	
ТАҲҚИҚОТ.....	173
РӢЙХАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО).....	176
ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ	
ИЛМӢ.....	192

НОМГЌҲИ ИҲТИСОРАҲО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ

СМР–2030 – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

МОҶТ – Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ҶСК – Ҷамъияти саҳомии кушода

ҶСП – Ҷамъияти саҳомии пушида

ДАҚ – Доираи амалиёти қарзӣ

ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

ТАҚХ – Ташкилоти амонатии қарзии хурд

ТҚХ – Таҷрибаи ҷаҳонии хизматрасонӣ

БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон

АББИ – Ассотсиатсияи байналмилалӣи бонкҳои исломӣ

ХБА – Хазионаи байналхалқии асъор

МХБ – Маркази хизматрасонии бонкӣ

МХХ – Маркази хизматрасонии хазинавӣ

МФҚ – Меъёри фоизи қарзҳо

НБҶТ – Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҶМЧ – Ҷумҳурии Мардумии Чин

НППН – Нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд

POS – Point of Sale – «нуқтаи фурӯш»

QR – Quick Response – «воқуниши зуд»

EMV – Europay+Mastercard+VISA – стандарти байналмилалӣ барои амалиётҳо бо картҳои бонкии чипдор

б.ф. – банди фоизӣ

ҳаз. – ҳазор

мар. – маротиба

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити густаришҳои раванди ҷаҳонишавӣ ва пешрафти технологияи молиявӣ инноватсионӣ аҳамияти иқтисодии хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ ба яке аз масъалаҳои мубрам табдил меёбад. Пешниҳоди хизматрасониҳои сифатан такмилёфта ва дар доираи низоми мушаххас метавонад, ки аҳамияти иқтисодии низоми бонкиро дар иқтисодиёт боло барад ва иртиботи муштариёро бо ташкилотҳои қарзӣ вусъат диҳад. Яъне дар доираи низоми такмилёфтаи хизматрасониҳо пешниҳод намудани маҳсулотҳои бонкӣ ба аҳоли аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ махсуб ёфта, муносибати муштариёро бо бонкҳо мустақкам мегардонад ва доираи муштариёро афзоиш медиҳад, ки ин омил сабаби таҳкимёбии даромаднокии ва васеъгардии бозори маҳсулотҳои бонкӣ мегардад. Зеро хизматрасониҳои бонкӣ инструменти асосие ба шумор мераванд, ки тариқи он тиҷорати бонкӣ татбиқ, даромаднокии таъмин ва нишондиҳандаи асосӣ – талаботи муштариён қонеъ карда мешавад. Ташкили низоми босамари хизматрасониҳо барои ташкилотҳои қарзӣ бояд аз ҷанбаҳои афзалиятноки фаъолият махсуб ёфта, такмили ҳамаҷонибаи он пайваста дар мадди назар дошта шавад.

Паёмади бухронҳои молиявӣ, ки барои иқтисодиёти ҷаҳон мушкilotи зиёдеро ба бор овард, барои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бетаъсир намонд. Бухронҳои молиявӣ барои низоми бонкӣ, бавижа, ба фаъолияти институтҳои молиявӣ қарзӣ назаррас буд ва боис гардид, ки сифати хизматрасониҳои бонкӣ коҳиш ёбад ва ташкилотҳои қарзӣ ба мушкilotи молиявӣ гирифтӣ гарданд. Яъне, ба вучуд омадани бухронҳои молиявӣ, бо суръати баланд рушд ёфтани технологияи инноватсионии молиявӣ ва тағйирёбии талаботи бозор, махсусан, хоҳишҳои муштариён пешорӯи низоми бонкӣ масоили навро рӯи кор овард.

Дар ин робита, қайд намудан ҷои астам, ки ба низоми муайян даровардани тартиби пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ, таҳким бахшидан ба низоми идоракунии он, баландбардории сифати хизматрасониҳо ва васеъ гардонидани

доираи маҳсулотҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ метавонанд барои тақвияти на танҳо бозори хизматрасониҳои бонкӣ, балки баҳри рушди бемайлони низоми бонкӣ заминаи муносибиро фароҳам оваранд.

Низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба ҳайси фароҳамоварандаи шароит барои фаъолияти густурдаи ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳо ва таъминсозандаи аҳоли бо маҳсулотҳои бонкӣ баромад намуда, дар тақвияти низоми хоҷагидорӣ кишвар аҳаммияти калидиро касб намудааст. Дастрасӣ ба таври сода ба маҳсулотҳои бонкӣ на танҳо ҳамчун омили қонеъкунандаи талаботҳои молиявӣ баромад менамояд, балки шароит фароҳам меорад, ки рушди бидуни мушкилоти иқтисодӣ ба роҳ монда шавад ва унсурҳои асосии бозори молиявӣ тақвият ёбад.

Таҳкими пояҳои институтсионалии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва баландбардории сифати маҳсулотҳои бонкӣ дар заминаи мукамалгардонии низоми хизматрасониҳои бонкӣ имкон фароҳам меорад, ки бухронҳои молиявии гуногунсатҳ (дохилӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ) ба низоми бонкӣ таъсири камтар дошта бошад. Мушоҳидаҳо собит месозанд, ки ноустувории бозорҳои молиявӣ мустақиман ба нишондиҳандаҳои фаъолияти ниҳодҳои қарзӣ таъсир расонида, эътимоднокии низоми бонкиро коҳиш медиҳанд. Чунончи, дар пайи бухронҳои солҳои 2008–2010 ва 2014–2016, баҳши бонкии Тоҷикистон бо мушкилоти ҷиддии пардохтпазирӣ мувочех гардид, ки дар бархе мавридҳо боиси варшикастагии ташкилотҳои қарзӣ шуд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд намуданд, ки: «Бонки миллӣ ва ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки дар самти дарёфти манбаъҳои иловагии маблағгузорӣ ва дар ин замина зиёд кардани пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат, дастрас ва бо ғоизи паст, инчунин, пурра ҷорӣ намудани низоми рақамии хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳамаи минтақаҳои кишвар ва истифодаи васеи технологияҳои молиявӣ тадбирҳои иловагӣ андешанд» [6].

Вобаста ба ин, такмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун механизме баромад менамояд, ки заминаи асосии эътимоднокии ташкилотҳои қарзиро боло бурда, нақши ташкилотҳои мазкурро дар иқтисодиёт меафзояд ва фарогирии молиявиро дар кишвар таҳким мебахшад.

Дар ин робита, таҳқиқи асосҳои назариявӣю амалии такмилдиҳии низоми хизматрасониҳои бонкӣ заминаи муҳимми дастрасии аҳолиро ба маҳсулотҳои бонкӣ бидуни мушкилӣ фароҳам оварда, доираи маҳсулотҳои нави бонкиро меафзояд ва ба тақвияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ асос мегузорад. Аз ин хотир, пажӯҳиши масоили такмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ, махсусан, дар шароити таҳрикёбии иқтисоди рақамӣ ва болоравии тақозои аҳоли ба хизматрасониҳои фосилавӣ мубрам мебошад.

Паҳлуҳои гуногуни низоми бонкии кишвар, аз ҷумла рақамикунонии хизматрасониҳо, танзими давлатии институтҳои молиявӣ ва татбиқи сиёсати пулию қарзӣ, мавзӯи меҳварии таҳқиқоти доираи васеи донишмандони ватанӣ қарор гирифтаанд. Ин пажӯҳишҳо ҷанбаҳои назариявӣю амалии фаъолияти бонкӣ ва механизмҳои идоракунии онро ҳамаҷониба фаро мегиранд. Вале бояд қайд намуд, ки ба тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ, самтҳои асосии такмили он ва дигар масъалаҳои ба он вобаста камтар таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масоили рушду инкишофи низоми бонкӣ, асосҳои институтсионалии он, таъсири низоми бонкӣ ба иқтисодиёт, бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва тақвияти минбаъдаи он аз тарафи олимони тоҷик назири: Талбаков Н.С. [116], Саидмуродзода Л.Ҳ. [112], Умаров Х.У. [118], Ш. Раҳимзода [126], Раҳимов З.А. [74], Қодирзода Д.Б. [99], Давлатов И.Х. [93], Бердиев Р.Б. [127], Султонов З.С. [114], Хушвахтзода Қ.Х. [120], Обидов Ф.С. [107], Шарифзода Б.М. [33], Улуғхоҷаева Х.Р. [117], Ҳикматов У.С. [125], Хайрзода Ш.Қ. [121], Убайдуллоев Ф.К. [82], Ғанизода Р.Ғ. [91], Ятимов Х.М. [144], Дембеғиев М.С. [130], Қиличева М.М. [61], Нуралиева Д.К. [135], Одиназода С.П. [136] мавриди пажӯҳиш ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар таҳқиқотҳои олимони ватанӣ низоми бонкӣ ҳамчун институти бунёдии низоми муосири иқтисодиву иҷтимоӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаст, ки шаҳодати нақши калидиро доро будани он аст. Бахусус баъди солҳои соҳибистиклолӣ низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси объекти вежа мавриди пажӯҳиш қарор гирифт ва асосҳои институтсионалии он таваҷҷуҳи бештари муҳуққиқонро ҷалб намуд. Давра ба давра пеш рафтани иқтисоди миллӣ муҳаққиқони ватаниро водор сохт, ки бештар ба масоили умдаи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ таваҷҷуҳ намуда, мушкилотро дар ин самтҳои омӯзанд. Пояҳои ташаккулёбии низоми бонкӣ, рушди бозори молиявӣ дар кишвар, бозори қарз, асосҳои институтсионалии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ, бонкҳои тиҷоратӣ дар бозори молиявӣ, тақвияти бозори фондӣ ва алоқамандии он бо низоми бонкӣ, ташаккули заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ва дигар самтҳои муҳими ин соҳа бештар мавриди назари олимони ватанӣ қарор дода шуд. Дар алоқамандӣ бо ташаккули самтҳои муҳталифи иқтисоди муосир фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ низ рӯ ба рушд ниҳод ва ин омил боис гардида аст, то ҷанбаҳои дигари фаъолияти ин ниҳодҳои молиявӣ мавриди омӯзиш қарор дода шавад. Бо ривоч ёфтани иқтисоди рақамӣ ва тақвияти истифодаи инноватсия дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои молиявӣ қарзӣ густариш ёфт. Ба миён омадани маҳсулотҳои нави бонкӣ, таҳкими истифодаи технологияи инноватсионӣ дар ин самт ва навгониҳои зиёде боис шуданд, ки доираи амалиёти бонкӣ афзояд ва талабаоти муштариён тағйир ёбад. Дар ин замина ба ташкилотҳои қарзӣ зарур омад, ки амалиёти анъанавиро такмил дода, бештари таваҷҷуҳро ба маҳсулотҳои инноватсионии бонкӣ равона созанд. Аз ин нуқтаи назар, такмилдиҳии самтҳои асосии хизматрасониҳои бонкӣ ва таҳияи низоми мушаххаси он барои иқтисодиёти муосир ногузир арзёбӣ қарда мешавад. Тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ имконият фароҳам меорад, ки доираи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар кишвар васеъ гардад, маҳсулотҳои нави инноватсионии бонкӣ зухур намоянд, талаботи муштариён, ки ба ин самт зиёд гардидааст, қонеъ қарда шавад ва дар маҷмӯъ

фарогирии молиявӣ ба таври комил дар кишвар таъми карда шавад, ки яке аз ҳадафҳои стратегии Ҳукумати мамлакат ва БМТ арзёбӣ карда мешавад.

Таҳқиқи низоми бонкӣ, фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар кишварҳои хориҷ бо далели зарурияти он мавқеи хосро касб намудааст. Ҷанбаҳои институтсионалии фаъолияти институтҳои молиявӣ қарзӣ ва таъсири он иқтисодиёт аз ҷониби олимони хориҷӣ низ мавриди баррасии амиқ қарор гирифтааст ва дар ин самт паҷуҳишҳои арзишманд анҷом пазируфтаанд. Вобаста ба тақвияти фаъолияти низоми бонкӣ, рушди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва пешрафти низоми хизматрасониҳои бонкӣ мавқеи олимони хориҷӣ, ба монанди: Лаврушин О.И. [67], Калтырина А.В. [58], Матук Ж. [70], Садигов Э.М. [111], Головин Ю.В. [50], Тавасиева А.М. [80], Викулин А.Ю. [47], Масленченков Ю.С. [69], Миретский А.Н., [105], Трифонов Д.А. [115], Продолятченко П.А. [140], Селютина О.Г. [141], Лаутс Е.Б. [68] ва Ильина С.И. [55] назаррас арзёбӣ мегардад.

Дар асарҳои муҳаққиқони болозикр масоили таъсири низоми хизматрасониҳо ба раванди рушди иқтисодиёти миллӣ ва таҳкими дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ, ки аз омилҳои калидӣ маҳсуб мегарданд, ба таври пурра мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Илова ба ин, тақмилдиҳии низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба фарогирии молиявӣ заминаи муносибро таҳия намуда, имконияти истифодаи технологияи инноватсиониро дар низоми бонкӣ таъсис медиҳад ва коркарди маҳсулотҳои нави бонкиро дар бозори хизматрасониҳои густариш медиҳад, ки метавонад ҳамчун муҳаррики таҳрикдиҳандаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ гардад ва дар фароҳамории заминаи илмӣ хизмат намояд. Омилҳои мазкур сабаб гардиданд, ки муаллиф бештар ба таҳқиқи ин самт тавачҷуҳ зоҳир намояд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба самтҳои асосии таҳқиқотҳои бунёдию амалӣ, аз ҷумла самтҳои «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016,

№392), «Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022 – 2026» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2022, №314), «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021 – 2025» (қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636), «Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642), инчунин, бо нақшаи корҳои илмӣ–таҳқиқотии кафедраи қори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар доираи мавзӯи «Механизмҳои таъмини устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити саноатикунонӣ ва иқтисодиёти инноватсионӣ» мутабоқат менамояд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот аз пажӯҳиши ҷанбаҳои назариявӣ амалии рушди самтҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкӣ иборат буда, дар ин замина баррасӣ, таҳлил ва таҳқиқи ҷанбаҳои бунёдии низоми хизматрасониҳои бонкӣ, инчунин коркарди пешниҳодҳои илман асоснок иборат мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Ҷиҳати расидан ба ҳадафи муайяншуда, ҳалли вазифаҳои зерин муҳим ва аввалиндараҷа дониста мешавад:

- дар заминаи консепсияҳои вучуддошта ва таҳқиқи паҳлуҳои назариявии ташаккули низоми хизматрасониҳои бонкӣ ошкорнамоии рушди самтҳои низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар кишварҳои хориҷ ва инчунин гурӯҳбандӣ намудани хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба шароити муосир;
- баҳодихӣ ва муайян намудани самтҳои асосии рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити тақвияти иқтисодиёти рақамӣ, таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии институтҳои молиявӣ ва баррасии инфрасохтори пардохтӣ ҳамчун самти афзалиятноки таҳкимбаҳшандаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ;
- муайян намудани дараҷаи таҳкимёбии бонкдорӣ электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баҳодихии рушди минбаъдаи он;

➤ пешниҳоди роҳу воситаҳои баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва дар ин замина тақвият додани низоми босамари хизматрасониҳои бонкӣ, инчунин таҳияи стратегияи рушди самтҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва дурнамои он.

Объекти таҳқиқотро низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва рушди самтҳои асосии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Мавзӯи таҳқиқотро маҷмуи муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ ташкил медиҳад, ки дар раванди тақвияти самтҳои асосии рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба амал меоянд ва дар тақмили бозори хизматрасониҳои бонкӣ аҳамияти муҳими иқтисодӣ доранд, арзёбӣ мегардад.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи таҳқиқот бар он асос меёбад, ки муайян намудани мушкилоти назариявӣ амалии низоми бонкӣ ва таҳияи механизмҳои мукаммали хизматрасонӣ ҷиҳати рушди бозори молиявӣ замина мегузарад. Махсусан, ҷорисозии маҳсулоти инноватсионии бонкӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ метавонад фарогирии молиявии аҳолиро тақвият бахшида, сатҳи рақобатнокии ташкилотҳои қарзиро дар иқтисоди воқеӣ боло барад. Дар назар дошта шудааст, ки бо таҳкимёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба ғайр аз афзоишёбии шумораи маҳсулотҳои навини бонкӣ, инчунин сатҳи инноватсияи бонки таҳким ёфта, ташкилотҳои қарзӣ аз хизматрасониҳои анъанавӣ ба маҳсулотҳои рақамӣ ва фосилавӣ мегузаранд. Дар натиҷа ин омил метавонад, ки баҳри шаффофияти амалиёти бонкӣ, дастрасии кулӣ, суръати баланд ва бидуни дигар мушкилот аҳамиятнок гардад. Имкон аст, ки дар асоси таҳқиқоти мазкур доираи маҳсулотҳои инноватсионии бонкӣ дар кишвар физояд ва номгӯи амалиёти бонкӣ дар ин асос тақвият ёбад. Зеро бонкдорӣ электронӣ ҳамчун самти афзалитноки низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар мамлакат зери баррасӣ қарор гирифтааст ва ин яке аз омилҳои муҳим дар шароити тақвияти иқтисодиёти рақамӣ арзёбӣ карда мешавад. Дар заминаи бонкдорӣ электронӣ рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ дар назар дошта шудааст, ки барои бештар гардонидани сафи муштариёни ташкилотҳои қарзӣ саҳми зиёд дорад. Дар заминаи таҳқиқотҳои анҷомёфта самтҳои

мухталифи низоми хизматрасониҳои бонкӣ тақвият ёфта, ҳолати рушди он бо суръат меафзояд, сифати маҳсулотҳои бонкӣ тақвият меёбанд ва фарогирии молиявии аҳоли боло бурда мешавад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро пажуҳишҳои анҷомдодаи муҳаққиқони ватанӣ ва олимони хориҷӣ, ки бо тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ, рушди низоми бонкӣ, баландбардории сифати маҳсулотҳои пешниҳодшаванда, васеъгардонии доираи маҳсулотҳои бонкӣ, истифодаи инноватсия дар пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ва рушди бемайлоии бозори хизматрасониҳои бонкӣ алоқаманд мебошанд, ташкил додаанд. Вобаста ба самти таҳқиқот асарҳои арзишманди олимони ватаниву хориҷӣ ба ҳайси заминаи бунёди баромад намудаанд ва ҷиҳати тақвияти ҷанбаҳои назариявӣ поягузор гардидаанд. Зимни иншои рисола ва таҳқиқи паҳлуҳои мухталифи он таваҷҷуҳ бештар ба маводҳои монографӣ, ҷанбаҳои консептуалии мавзӯ ва маводҳое, ки дар конфронсҳои илмӣ ироа гардидаанд, равона шудааст. Дар робита ба ин, ҷанбаҳои муҳимми рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ, сохтори он, асосҳои ташкилии он дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон пажуҳиш гардида, заминаи рушди минбаъдаи он аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шудааст. Муқаррароти асосии назариявии таҳқиқоти диссертатсия дар шароити имрӯза бо пешниҳодҳои мушаххас илман асоснок карда шуда, барои рушди густурдаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти фаъолияти инноватсионии ташкилотҳои қарзӣ замина фароҳам меорад.

Асосҳои методии таҳқиқотро андешаҳои олимони соҳа, назарияҳо ва консепсияҳои мушаххасе, ки дар робита ба рушди низоми бонкӣ ва тараққиёбии бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир қарор доранд, ташкил додаанд. Гузашта аз ин, ҳуҷҷатҳои стратегии давлатӣ, санадҳои меъёрӣ–ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба низоми бонкӣ ва фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, инчунин маълумотҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар ташкилотҳои қарзӣ мавриди истифодаи васеъ қарор дода шудаанд. Дар заминаи маълумотҳои омории вучуддоштаи ташкилотҳои қарзӣ

ва Бонки миллии Тоҷикистон таҳлилҳои овардашуда асоснок карда шудааст. Дар баробари ин, усулҳои муқоиса ва ҷамъбаст, таҳлил ва синтез, мантиқи диалектикӣ, ғуруҳбандӣ, усули хулосаи назариявии илмӣ ва моделсозӣ, ки эътимоднокии диссертатсияро таъмин мекунанд, ҳангоми иншои диссертатсия мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Сарчашмаи маълумот. Сарчашмаҳои иттилоотро маълумотҳои расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон, Бюллетени омили бонкӣ, ҳисоботи бонкҳои тиҷоратӣ ва сомонҳои расмӣи онҳо, дастурамалу низомномаҳои бахши бонкӣ, маълумотҳои омории Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои расмӣи бонкҳои хориҷӣ, сомонҳои интернетӣ ва асарҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ ташкил менамоянд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи қори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар солҳои 2020 – 2025 иҷро шудааст.

Навгониҳои илмӣи диссертатсия аз тақмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва рушди самтҳои асосии он дар шароити тақвияти муносибатҳои молиявӣи иқтисодӣ иборат буда, дар ин замина механизми тақвияти минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ таҳияи шудааст.

Натиҷаҳои илмӣи дар зер овардашударо метавонем ҳамчун навгониҳои илмӣи пешниҳод намоем:

➤ дар заминаи омузиши консепсияҳо ва таҳқиқотҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ асосҳои назариявии самтҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкӣ баррасӣ гардида, сохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи иқтисодиёти инноватсионӣ ғуруҳбандӣ гардидааст ва воситаҳои тақмилдиҳӣи он пешниҳод шудааст, илова бар ин низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун маҷмуи маҳсулотҳо, хизматрасониҳо ва дигар амалиёти бонкӣ, ки дар раванди ташаккули муносибатҳои молиявӣи иқтисодӣ таъсири мусбӣ дошта мушаххас гардидааст;

➤ таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ вобаста ба ташаккулёбӣ ва рушди самтҳои муҳимми низоми хизматрасониҳои бонкӣ имконият фароҳам овард, ки хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити густариши иқтисодиёти рақамӣ

гурухбандӣ карда шавад, воситаҳои рушди ҷанбаҳои институтсионалии низоми хизматрасониҳои бонкӣ мушаххас гардида, асосҳои ташкилӣ ва иқтисодии самтҳои асосии хизматрасониҳои бонкӣ такмил дода шавад, ки ба ин васила имкон аст, то фарогирии молиявӣ тақвият ёбад, дастрасӣ ба маҳсулотҳои бонкӣ сода гардонида шавад ва мавқеи институтҳои молиявӣ дар иқтисоди миллӣ афзоиш ёбад;

➤ ошкор карда шудааст, ки ҷиҳати рушди босуръати самтҳои муҳимми низоми хизматрасониҳои бонкӣ зарур аст, ки асосҳои институтсионалӣ дар ин самт тақвият дода шавад. Ҳамчунин таҳлили нишондиҳандаҳои низоми хизматрасониҳои бонкӣ собит сохтанд, ки дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ тариқи фосилавӣ аз баргузидатарин самти низоми хизматрасониҳои бонкӣ гардида истодааст, ки ин бояд аз ҷониби ташкилотҳои қарзии дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ амалкунанда ба инобат гирифта шавад. Илова ба ин, инфрасохтори пардохтӣ, аз ҷумлаи асосҳои бунёдӣ ва самти калидии рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ гардида, мукамалгории он бо роҳи тақвияти фаъолияти инноватсионии ташкилотҳои қарзӣ пешниҳод гардид, ки ба равнақи бонкдорӣ электронӣ замина мегузорад;

➤ мушкилоте, ки тақвияти самтҳои асосии рушди низоми хизматрасониҳои бонкиро боз медоранд, ошкор карда шуда, воситаҳои аз байн бурдани онҳо тавсия гардидааст. Дар таҳқиқот баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳоли, беҳтар намудани сифати маҳсулот ва тавсеаи хизматрасониҳои фосилавӣ ҳамчун омилҳои калидии тақвияти низоми бонкӣ муайян карда шуданд. Дар ин замина, стратегияи рушди соҳа таҳия гардида, бо истифода аз моделсозии иқтисодию риёзӣ, дурнамои рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ асоснок карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Таҳқиқоти самтҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун механизми муносибати бисёрҷониба миёни ташкилотҳои қарзӣ, аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодиёт аз нигоҳи назариявӣ баррасӣ шудааст, илова ба ин моҳияти иқтисодии истилоҳоти ба низоми хизматрасониҳои бонкӣ

тааллуқдошта пешниҳод карда шуда, тақвияти ҷанбаҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкӣ, ки дар шароити иқтисоди рақамӣ муҳим аст, ошкор карда шудааст;

2. Дар заминаи таҳқиқи рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар кишварҳои аз нигоҳи иқтисодӣ рушдёфта ҷанбаҳои асосии таҳкимёбандаи хизматрасониҳои бонкӣ муайян карда шуд, аз ҷумла: татбиқи барномаҳо оид ба баландбардории савияи донишҳои молиявии аҳоли, тақмили низоми хизматрасониҳои фосилавӣ, истифодаи густурда фарохи инноватсияҳои молиявӣ, баланд бардоштани иқтидори молиявии институтҳои молиявӣ қарзӣ, коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ вобаста ба тақозои муштариён, истифодаи васеи интернетбонкинг, роҳбӣ ба бозорҳои молиявии ҷаҳон, дастрас намудани захираҳои молиявӣ дар асос ва ғайраҳо;

3. Ҳолати муносири низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардида, тамоюли рушди самтҳои афзалиятноки хизматрасониҳои бонкӣ, инчунин нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ таҳлил шудааст ва дар заминаи ин тариқи таҳлили қиёсӣ рушди минбаъдаи он баҳогузорӣ гардида, рушди бонкдорӣ электронӣ ҳамчун самти афзалиятноки таҳкими низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити иқтисодӣ рақамӣ таҳқиқ карда шудааст;

4. Ошкор гардидааст, ки таҳкими сифати маҳсулотҳои бонкӣ ҳамчун самти муҳимми тақвиятбахшандаи хизматрасониҳои бонкӣ метавонад ба тавсеаи низоми хизматрасониҳо таъсири мусбӣ расонад ва дар ин замина оид ба ин масъала усулҳои зарурӣ барои баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳод шудааст, ҳамзамон густариши хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи стратегияи таҳиягардида пешниҳод шуда, дурнамои он дар асоси моделсозии иқтисодӣ–рақамӣ то давраи соли 2030 пешгӯӣ шудааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Муқаррароти назариявӣ ва амалии анҷомшуда дар диссертатсия метавонанд дар раванди омӯзиши ҷанбаҳои амалиёти бонкӣ, менеҷмент ва маркетинг дар бонкҳо, технологияҳои

инноватсионӣ дар бонкҳо, фаъолияти бонкӣ ва рушди устувори низоми бонкии кишвар истифода шаванд.

Хулоса ва тавсияҳои таҳқиқоти диссертациониро метавон дар корҳои илмӣ вобаста ба таҳкими пояҳои бунёдии низоми бонкӣ, тақвияти бозори молиявии кишвар, таҷрибаи хориҷи пешрафта дар ин самт, низоми хизматрасониҳои бонкӣ, рушди бонкдорӣ электронӣ, тақвияти низоми пардохтӣ, амалиётҳои ҷудогонаи бонкӣ, истифодаи технологияи бонкӣ дар чараёни фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, рақамикунонии фаъолияти бонкҳо, баландбардорӣ сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ мавриди истифода намуд. Муқаррароти асосии диссертатсия дар конференсияҳои илмӣ – амалӣ ва илмӣ–назариявӣ, семинарҳои илмӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва конференсияҳои байналмилалӣ таи солҳои 2020–2024 маъруза шудаанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо бо гузаронидани таҷрибаҳо, дақиқии маълумот, кифоягии ҳаҷми маводди таҳқиқотӣ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқоту интишорот ва баромадҳои унвонҷӯ дар доираи мавзӯи таҳқиқотӣ тасдиқ мегардад. Аз ҷумла наشري мақолаҳои муаллиф дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои мухталиф. Ҳамчунин, натиҷаҳои диссертатсия дар конгрессҳои дохиливу хориҷӣ аз ҷониби муаллиф ироа гардидаанд ва раванди иҷроиши онҳо дар ташкилотҳои қарзӣ ба амал бароварда шудааст. Хулоса ва пешниҳодҳо вобаста ба таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ тавсия карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия ба бандҳои зерини Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 5.2.17 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз: б. 10.1 – Ташаккули низоми бонкӣ ва инфрасохтори он дар шароити иқтисоди бозорӣ; б. 10.10 – Инноватсияҳои молиявӣ дар бахши бонкӣ; б. 10.15 – Коркарди амсилаҳои муайян кардани нархҳо ва арзиши аслии хизматрасониҳо ва амалиёти бонкӣ; б. 10.19 – Методология ва

механизми ташаккул ва истифодаи захираҳои бонкӣ ва б. 10.22 – Маҳсулоти нави бонкӣ: намудҳо, технологияи ташкил, тарзҳои татбиқ, мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ. Кулли марҳилаҳо ҷиҳати иҷрои нақшаи кории илмӣ, ба монанди таҳияи мавзӯ, асосноккунӣ ва мубрамияти он, мақсадгузорӣ ва иҷрои вазифаҳои он бо иштироки бевоситаи муаллиф гузаронида шудааст. Инчунин, як қатор масъалаҳое, ки тавассути нишондиҳандаҳои алоҳидаи низоми бонкӣ дастрас намудани онҳо имконпазир мебошад, вазъи муосири низоми хизматрасониҳои бонкӣ, ҳолати рушдӣ он ва масоили ба он марбут мавриди таҳлил қарор гирифта, натиҷаи онҳо ба воситаи усулҳои оморӣ, экспертӣ ва аналитикӣ таҳқиқ ва пешниҳод гардидаанд, ки метавонанд дар рушди самтҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкӣ, коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ, таҳкими фарогирии молиявӣ дар кишвар, тақвияти низоми пардохтӣ, рушди хизматрасониҳои электронии бонкӣ, дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои баландсифат ва дигар ҷанбаҳои судманди ин самт заминаи мусоид фароҳам оранд.

Тасвир ва амалисозӣ. Натиҷаҳои асосии диссертатсия дар конфронсҳо ва семинарҳои байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ (2020 – 2024) муҳокима шудаанд. Аз ҷумла, дар конфронси ҷумҳуриявии илмию назариявии ҳайати устодону кормандон ва донишҷӯёни ДМТ бахшида ба ҷашнҳои «5500 – солагии Сарасми бостонӣ», «700–солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020–2040)» – Душанбе 2020с, Материалы международной научно–практической конференции, МИСИС, 2020г. (солҳои 2020–2040). – Душанбе. – 2020. – С. 287–293, Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои тақмили механизми молиявӣ қарзии рушди иқтисодиёти миллӣ» // Душанбе, 5 октябри соли 2021с, Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои низоми андозбандӣ дар шароити муосир» (Душанбе, 25 – ноябри соли 2022), Сборник научных трудов / Под

общей редакцией З.О. Адамовой. – Симферополь/ Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография Ариал», 2022, мавриди баррасӣ карор гирифтаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Вобаста ба мавзуи диссертатсия аз чониби муаллиф 15 мақола чоп намудааст, ки аз онҳо 8 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр гардидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Вобаста ба мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот сохтор ва мундариҷаи диссертатсия муайян карда шуд. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, зербобҳо, хулоса, расму ҷадвалҳо ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ

1.1. Ҷанбаҳои назариявии моҳияти хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ

Низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун омили таъминкунандаи аҳоли бо маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои дорои сифати баланд арзёбӣ гардида, аз нуқтаи назари иқтисодӣ метавонад, ки ҷиҳати пешрафт ва тақвияти иқтисодиёти кишвар шароити муносибаро фароҳам оварад. Дар баробари ин, гуфта мешавад, ки: «пешрафти фаъолияти инноватсионии ташкилотҳои қарзӣ, рушди ҳамаҷонибаи муносибатҳои молиявӣ дар ҷаҳон, тақвиятёбии маҳсулотҳои фосилавӣ, рушди технологияҳои инноватсионӣ, тадриҷан афзоишёбии иқтисоди рақамӣ ва тағйирёбии талаботи муштариён нисбат ба хизматрасониҳои бонкӣ ташкилотҳои қарзиро водор менамояд, ки дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ тартиби фаъолиятро такмил диҳанд» [135]. Дар ҳамин замина, такмил додани низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва тақвияти самтҳои афзалиятноки он ба мақсад мувофиқ буда, метавонад, ки дар навбати аввал талаботи муштариёро қонеъ созад ва дар навбати дуюм фаъолияти густурда ташкилотҳои қарзиро ба роҳ монад. Яъне шакли услуб ва тартиби ба низоми даровардашудаи хизматрасониҳои бонкӣ дар ташкилоти қарзӣ ва умуман низоми бонкӣ метавонад, ки сатҳи рақобатпазирӣ, даромаднокӣ ва пардохтпазирии ташкилотҳои қарзиро баланд бардошта, доираи муштариёро васеъ созад. Зеро хизматрасониҳои бонкӣ василаи асосие ба шумор мераванд, ки тариқи он тиҷорати бонкӣ татбиқ карда мешавад, даромаднокӣ таъмин мегардад ва нишондиҳандаи асосӣ – талаботи муштариён қонеъ карда мешавад. Ба ақидаи С.И., Ильина: «ташкили низоми босамари хизматрасониҳои бонкӣ, ки талаботи муштариёро пурра қонеъ сохта, ба соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ таъсири мусбат мерасонад, бояд ҳадафи асосии низоми бонкӣ арзёбӣ гардад» [55]. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки қонеъсозии талаботи муштариён ва дигар субъектҳои иқтисодӣ бо мақсади

рушди иқтисоди миллӣ бояд тавре сурат гирад, ки талаботҳои замони муосирро ба инобат гирифта тавонад ва хизматрасониҳо бо шакли усулҳои муассир пешниҳод карда шаванд. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ба яке аз ҷузъҳои асосӣ ва самтҳои афзалиятноки низоми хизматрасониҳои бонкӣ мубаддал гаштааст. Аз ин рӯ, татбиқи ҳамаҷонибаи ин омил барои тақвияти низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон амри зарурӣ ва таъхирнопазир маҳсуб меёбад. Пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ба доираи васеи муштарӣ аз хусусиятҳои асосии низоми бонкӣ маҳсуб ёфта, ҳар як ташкилоти қарзӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки бо назардошти имкониятҳои молиявии худ номгӯӣ зиёди маҳсулотҳоро ба муштарӣ дастрас намояд. Дар ҳамин замина, тақвияти сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванда ва коркарди роҳу воситаҳои муосири дастраскунии онҳо метавонад, ки дар навбати аввал дар тақмилёбии низоми хизматрасониҳо заминаи заруриро фароҳам оварад ва дар навбати дуюм сатҳи рақобатпазирӣ ташкилотҳои қарзиро дар бозор боло бурда, ба дараҷаи пардохтпазириву бозоргирӣ таъсири мусбӣ расонад.

Дар баробари ин, рушди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз татбиқи самараноки маҳсулотҳо дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ вобастагӣ дорад. Чунки пешниҳоди хизматрасониҳо бо хароҷоти камтарин барои ташкилотҳои қарзӣ муфид буда, аз ҷониби дигар, барои муштарӣ низ манфиати зиёд дорад, агар дар ин асос нархи хизматрасониҳо барои муштарӣ коҳиш дода шавад. Чунин амал сабаб мегардад, ки нархи маҳсулотҳои бонкӣ поён рафта, доираи муштарӣ ташкилотҳо афзоиш ёбад. «Бо нархи барои муштарӣ муносиб пешниҳод намудани маҳсулотҳо ва хизматрасониҳо омили асосӣ ва таҳриқдиҳандаи рақобати байнибонкӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ мегардад» [62, с.329]. Ақидаи мазкурро олими тоҷик Ғаниев Р.Ғ. низ ҷонибдорӣ намуда, қайд мекунад, ки: «таъмини рақобатпазирӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкиро айни замон танҳо дар асоси пешниҳоди маҳсулотҳои босифат, хизматрасонии саривақтӣ ва коркарди маҳсулотҳои нав, ки мувофиқи талаботи муштарӣ аст, ба даст овардан мумкин мебошад» [48].

Низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити кунунӣ аз ҷанбаҳои асосии низоми муносибатҳои молиявӣ маҳсуб меёбад ва лозим аст, ки дар раванди ташаккули иқтисоди миллӣ ва таҳкимёбии соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ нақши бештар гузорад. Дар ин раванд, тақвияти нақши маркетинги бонкӣ ҷиҳати ташҳиси саривактии тағйиротҳои бозор ва мутобиқсозии маҳсулоти бонкӣ ба талаботи муштарӣ аҳамияти калидӣ дорад.

Тибқи таҳлилҳо метавонем дарҷ кунем, ки рисолати асосии ташкилотҳои қарзӣ айни замон ин хизматрасонии босифати муштарӣ ва дар ин замина тақвият бахшидани пойгоҳи муштарӣро худ ба шумор меравад. Ташаккул додани доираи муштарӣ бонк дар шароити муосир аз татбиқи амалиёти инноватсионӣ, коркарди усулҳои нави дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳо, тақвияти хизматрасониҳои фосилавӣ вобастагии ногустастанӣ дорад. Аз таҳқиқоти Сайфуров К.Ф. ва Буриев Ш.М. маълум мегардад, ки «ҷалби бештари муштарӣ ва васеъсозии доираи муштарӣро ташкилоти қарзӣ аз истифодаи технологияи муосир, рақамикунории маҳсулотҳо, пешниҳоди хизматрасониҳо тариқи онлайн вобаста мебошад» [128]. Алалхусус, зеро таъсири ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии талаботи муштарӣ доираи хизматрасониҳои анъанавии ташкилотҳои қарзӣ коҳиш ёфта, маҳсулотҳои нави бонкӣ рӯи кор омаданд [65, с.325].

Давра ба давра ташаккулёбии низоми хизматрасониҳои фосилавӣ ва таҳкимёбии технологияи инноватсионӣ барои ташкилотҳои қарзӣ талаботҳои навро рӯи кор оварда, ин ташкилотҳоро водор намуд, ки тартиби дастраснамоии маҳсулотҳои бонкиро барои муштарӣ бозбинӣ намоянд. Аммо дар баробари таҳкимёбии низоми дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ ва тақвияти инноватсияи бонкӣ ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки инфрасохтори лозимиро таҳия намуда, истифодаи самараноки ин хизматрасониҳоро роҳандозӣ намоянд. Ташкили инфрасохтори муассир ба сатҳу сифати хизматрасониҳои бонкӣ таъсири мусбӣ расонида, дастрасии аҳолиро ба маҳсулотҳои бонкӣ тақвият мебахшад ва ба раванди рушди низоми бонкӣ хусусияти инноватсионӣ мебахшад.

Бо рушди босуръати низоми хоҷагидорӣ ва тақвияти амалиёти молиявӣ дар бозор фаъолияти институтҳои молиявӣ низ ниёз ба такмил дорад. Аз ин нуқтаи назар, «тақвияти ҷанбаҳои институтсионалии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ногузир мебошад» [127,с.28]. Ин тағйиротҳо дар миёни шаклҳои гуногуни фаъолияти молиявӣ ва бонкии ташкилотҳои қарзӣ, аз ҷумла: тижоратӣ, инвеститсионӣ, суғуртавӣ, сармоягузорӣ, инноватсионӣ ба назар мерасанд. Дар натиҷа, табиати рақобати бонкӣ дар бозори молия ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ дигаргун шуд ва самтҳои нави рақобат ба вучуд омад. Ҳолате ки дар бозори молия ба вуқӯ пайваست, бонкҳо уҳдадор гардиданд, ки на танҳо бо ташкилотҳои қарзӣ, балки бо дигар институтҳои бозори молиявӣ, аз қабили ташкилотҳои суғуртавӣ, фондҳои сармоягузорӣ, фондҳои нафақавӣ, ташкилотҳои молиявӣ ва ғайраҳо ворида рақобат гарданд. Чунин ҳолат аз бонкҳо фаъолияти густурда, босамар ва такмилёфтаре тақозо менамояд.

Барои ба таври возеҳ, равшан ва мукаммал баррасиву пажӯҳиш намудани низоми хизматрасониҳо ва пояҳои назариявии он таҳқиқи моҳияти иқтисодии истилоҳҳои «хизматрасониҳои бонкӣ» ва «маҳсулотҳои бонкӣ» зарур шуморида мешавад. Зеро як қисми муҳаққиқон бар он назаранд, ки ««хизматрасониҳои бонкӣ» ва «маҳсулотҳои бонкӣ» дорои моҳияти якхела мебошанд» [139]. Қисми дигари коршиносон ба он ақида ҳастанд, ки ««хизматрасониҳои бонкӣ» аз «маҳсулотҳои бонкӣ» ба кулӣ фарқ менамоянд» [64, с.176–186]. Дар воқеъ, ба ҳам пайваст намудани «хизматрасониҳои бонкӣ» ва «маҳсулотҳои бонкӣ» моҳияти асосии ин истилоҳотро инъикос наменамояд ва ин мафҳумҳо моҳияти аз ҳамдигар фарқкунанда доранд.

Масъалаи рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкиву низоми бонкӣ аз ҷониби олимони тоҷик, ба монанди: Раҳимзода Ш. [109], Шарипов Б.М. [33], Ҳикматов У.С. [123], Ғаниев Р.Ғ. [91], Ятимов Х.М. [86], Ғаюров Ғ.Ҳ. [92], Дембеғиев М.С. [130], Нуралиева Д.К. [135] мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст. Вобаста ба масъалаи таҳқиқи масоили мазкур муҳаққиқони номбурда қайд намуданд,

ки: «аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ бештар масоили хизматрасониҳои бонк, фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ, коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ ва ғайраҳоро дар бар мегирад. Аммо низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва мукамалгардонии механизми он то ҳол дар илми ватанӣ мавриди таваҷҷуҳи вежа қарор нагирифтааст» [135;92;91].

Дар таҳқиқоти худ Шарипов Б.М. «хизматрасониҳои бонкиро ҳамчун кулли амалиёти бонкӣ, ки барои муштариён дастрас мебошад, арзёбӣ менамояд» [33]. Яъне Шарипов Б.М. ҳамаи амалиёти ташкилотҳои қарзиро дар назар дорад. Ба фикри мо, чунин нуқтаи назар нисбатан такмил мебошад. Зеро, агар мо амалиётҳои бонкиро гурӯҳбандӣ намоем, пас дидан мумкин аст, ки баъзе аз аҳдҳои бонкиро (трастӣ, машваратӣ, факторингӣ, форфейтингӣ ва ғ.) муаллиф ҳамчун хизматрасонӣ таъриф додааст. Илова ба ин, Шарипов Б.М. дар робита ба тақвияти хизматрасониҳои бонкӣ қайд мекунад, ки «рақобат дар бозори хизматрасонии бонкӣ яке аз воситаҳои асосии идоракунии самарабахши фаъолияти бонкӣ ба ҳисоб рафта, ҳар як ташкилоти қарзӣ дар натиҷаи рақобат метавонад мавқеи худро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ муайян намояд» [33]. Метавон бо андеша то ҳадде розӣ шуд, чунки асоси муваффақияти ташкилотҳои қарзӣ дар бозори молиявӣ, пеш аз ҳама, тобоварӣ ба рақобати байнибонкӣ доништан мешавад. Аммо мавқеи ташкилоти қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ танҳо аз сатҳи рақобатнокӣ вобастагӣ надорад. Ҷиҳати таъмини рақобати пайваста дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ бояд сифати маҳсулотҳои бонкӣ, менечменти пурсамар, сифати дороиҳо, пардохтпазирӣ ва дигар нишондиҳандаҳои бонкӣ боло бурда шаванд. Дар робита ба масъалаи мазкур Ҳикматов У.С. дарҷ менамояд, ки «низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун механизми самараноки фаъолияти иқтисодии бонкҳо ба ҳисоб рафта, сатҳи бехатарии бонкҳоро то як андоза таъмин менамояд» [122, с.30]. Ба андешаи Ҳикматов У.С., асоси рушду такомули ташкилоти қарзӣ ин низоми муассири пешниҳоди хизматрасониҳо мебошад. Оид ба ин нуқтаи назар ҳаминро бояд илова намуд, ки айни замон самти муҳимми рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ ин ташкили инфрасохтори

инноватсионӣ ва содагардони тартиби пешниҳоди хизматрасониҳо ба муштариён мебошад.

Ғаниев Р.Ғ. дар таҳқиқоти худ вобаста ба хизматрасониҳои бонкӣ ва моҳияти иқтисодии онҳо чунин фикрронӣ мекунад: «моҳияти хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун натиҷа ё таъсири судманди амалиёти бонкӣ муайян карда шуда, барои қонунӣ кардани ниёзҳои молиявии мизочон равона карда шудаанд» [91, с.14]. Вобаста ба фикри Ғаниев Р.Ғ. аз нигоҳи иқтисодӣ зикр намудан мумкин аст, ки хизматрасониҳои бонкӣ агар аз як тараф, ҳамчун амали тижоратӣ бошанд аз ҷониби дигар метавонанд, ки баҳри таъмини талаботи аҳоли ва рушди иқтисодиву иҷтимоӣ низ хизмат намоянд. Аҳаммияти иҷтимоӣ–иқтисодии хизматрасониҳои бонкиро дар баландбардории сатҳи некуаҳволии аҳоли ва дастрасии онҳо ба амалиёти бонкӣ арзёбӣ намудан мумкин аст. Илова ба ин, хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун ривочдиҳандаи муносиботи молиявӣ қарзӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ баромад намуда, раванди аз бонк то ба муштарӣ дастрас гардидани маҳсулотҳоро таъмин менамоянд.

Дар робита ба масъалаи мазкур Қиличева М.М. дар монографияи худ қайд менамояд, ки «истилоҳи хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити навин дорони моҳияти васеъ буда, маҷмуи хусусиятҳои иҷтимоӣ–иқтисодиро инъикос менамояд» [61,с.24–25]. Яъне хизматрасониҳои бонкӣ дар баробари мафҳуми иқтисодӣ будан, инчунин хусусияти иҷтимоӣ низ дорад. Инчунин, Қиличева М.М. зикр мекунад, ки «хизматрасонҳои бонкиро ҳамчун таъмини талаботи аҳоли бо маҳсулотҳои бонкӣ низ фаҳмидан мумкин аст». Вобаста ба моҳияти «маҳсулотҳои бонкӣ» дар монографияи Қиличева М.М. гуфта шудааст, ки «маҳсулотҳои бонкӣ шакли мушаххаси маҳсулоте мебошад, ки дар бонк коркард гардидааст ва барои иҷроиши амалиёти бонкӣ ба бозори хизматрасонҳои бонкӣ пешниҳод мегардад» [61, с.25]. Албатта, бо чунин нуқтаи назар метавон розӣ гардид, агар муаллиф ҳолати коркарди маҳсулотҳои бонкиро ба таври васеъ шарҳ меод. Зеро маҳсулотҳои бонкӣ

метавонанд аз ҷониби дигар институтҳои молиявӣ ва бонкҳои марказӣ низ коркард гарданд ва ба бозор пешкаш шаванд.

Оид ба моҳияти иқтисодии «маҳсулотҳои бонкӣ» нуқтаи назари олимони ватанӣ гуногун аст ва дар ин самт фикри дақиқ ва мушаххас вучуд надорад. Ятимов Х.М. моҳияти иқтисодии «маҳсулотҳои бонкиро дар қонеъсозии талаботи муштариён мебинад ва қайд менамояд, ки маҳсулотҳои бонкӣ, пеш аз ҳама, қонеънамоии талаботи молиявии муштариён дар шакли чакана ба шумор меравад» [144, с. 58]. Андешаи Ятимов Х.М. оид ба «маҳсулотҳои бонкӣ» моҳияти ин истилоҳро пурра дарҷ накардааст. Зеро ба ақидаи муҳаққиқи дигар Ғаниев Р.Ғ. «маҳсулотҳои бонкӣ на танҳо ҳамчун категорияи иқтисодие, ки талаботи муштариёро қонеъ менамояд, балки инъикоскунандаи фаъолияти бонкӣ буда, барои кулли иқтисодиёт, хоҷагии халқ ва дигар субъектҳои иқтисодӣ низ пешниҳод мегардад» [129].

Ғаниев Р.Ғ. масъалаи фарқияти истилоҳҳои «маҳсулотҳои бонкӣ» ва «хизматрасониҳои бонкӣ»-ро баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки «маҳсулоти бонкӣ қисми таркибии хизматрасонии бонкӣ ба шумор меравад ва дар асоси таҳияи маҳсулотҳои бонкӣ хизматрасонии ҳар як ташкилоти қарзӣ роҳандозӣ карда мешавад» [48, с.83]. Чунин ақида то андозае ба нуқтаи назари Калтирина А.В. наздикӣ дорад. Ба ақидаи ӯ «маҳсулоти бонкӣ ҳамчун маҷмуи хусусиятҳои мебошад, ки барои муштарӣ зарур мебошад ва ҷиҳати татбиқи хизматрасониҳои бонкӣ замина фароҳам меорад. Илова ба ин, хизматрасонии бонкӣ дар мадди аввал қарор дорад ва маҳсулоти бонкӣ бошад, дар сатҳи дуҷум аст» [58, с. 162]. Яъне ба фикри Калтирина А. В. хизматрасонии бонкӣ ҳамчун заминаи асосии маҳсулотҳои бонкӣ мебошад ва танҳо дар асоси пешниҳоди хизматрасонӣ маҳсулотҳои нави бонкӣ метавонанд ба бозор пешкаш гарданд. Воқеан, назари олимони болозикр қобили қабул аст, аммо таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки «маҳсулотҳои бонкӣ барои иҷроиши хизматрасониҳои бонкӣ заминаро фароҳам меоранд ва дар ин асос низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба вучуд меояд» [55]. Яъне истилоҳҳои мазкур ба ҳам алоқамандии мустақим дошта, барои пурра намудани ҳамдигар кумак менамоянд.

Дар робита ба рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва маҳсулотҳои бонкӣ, инчунин тафовут миёни ин истилоҳҳо олимони хориҷӣ низ таҳқиқотҳои назаррасеро ба анҷом расонидаанд. Таҳқиқоти онҳо метавонад ҷиҳати мушаххас намудани фарқияти ин истилоҳҳо, ташаккули хизматрасониҳои бонкӣ дар ҷомеа ва таҳқиқи амиқи ин масъала кумаки амалӣ расонида, барои таҳқиқотҳои минбаъда заминаи зарурӣ фароҳам орад.

Масалан, тибқи андешаи Матук Ж., яке аз муҳаққиқони иқтисодшинос «хизматрасониҳои бонкӣ ин омили қаноатмандсозандаи талаботи молиявии муштариён бо назардошти имкониятҳои молиявии бонк ба шумор меравад» [70]. Фикри Лаврушин О.И. ба нуктаи назари Матук Ж. наздикӣ дорад. Лаврушин О.И. чунин мешуморад, ки «хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун як навъи амалиёти бонкӣ мебошад ва ҳадафи асосии он қонеъ сохтани талаботи шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ мебошад» [67, с.256]. Албатта, тафовут миёни ақидаҳои олимони болозикр зиёд нест ва инъикоскунандаи моҳияти иқтисодии хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Аммо, чуноне ки қайд намудем, моҳияти иқтисодии хизматрасониҳои бонкӣ танҳо дар қонеъсозии талаботи ин ё он нафар набуда, балки фаротар аз он мебошад. Оид ба масъалаи мазкур П. Роуз низ нуктаи назари ҷолиб дорад ва қайд мекунад, ки «ба хизматрасониҳои бонкӣ чунин амалиёти бонкиро, ба монанди идоракунии захираҳои пулӣ; қарзҳои истеъмолий; идоракунии ҷараёнҳои пули нақд; лизинг; хариду фурӯши асъор ва ғайраҳоро ворид намудан мумкин аст» [76, с. 159]. Ақидаи пешниҳоднамудаи П.Роуз ба назари мо комил нест ва тайи солҳои охир доираи хизматрасониҳои бонкӣ бениҳоят васеъ гардидааст ва бонкҳо аз 250 то 300 номгӯи хизматрасониҳоро барои муштариён пешниҳод намуда истодаанд. Воқеан, «доираи хизматрасониҳои пешниҳодшаванда аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ дар шароити муносири иқтисодӣ васеъ гардидааст ва субъектони иқтисодӣ аз онҳо дар шакли густурда истифода менамоянд» [100]. Махсусан, рушди хизматрасониҳои фосолавӣ тавонистанд, ки ба ҷараёни афзоиши номгӯи хизматрасониҳои бонкӣ таъсири мусбӣ расонида, рушди густурдаи бозори хизматрасониҳои бонкиро таъмин созанд. Дар робита ба ин Головин

Ю.В. чунин мешуморад, ки «хизматрасониҳои бонкӣ ин ҷамъи амалиёти бонкие мебошанд, ки дар раванди муносибати пулӣ ба вучуд меоянд ва бонкҳо ин ҷараёноро идора месозанд» [50, с. 215]. Гурӯҳи дигар олимон, аз қабili Тавасиев А.М. ва Москвин В.А. хизматрасониҳои бонкиро «ҳамчун натиҷаи амалиёти бонкӣ, ки самарайи қонеъсозии талаботи муштарӣро инъикос менамояд, арзёбӣ мекунанд» [80, с. 298]. Ба ҳамин монанд метавонем ақидаи А.Ю. Викулинро оварем, ки чунин қайд менамояд: «хизматрасониҳои бонкӣ шакли мушаххас ва қонеъкундаи талаботи муштарӣ ба ҳисоб рафта, дар доираи хизматрасониҳои ҳазинавӣ, қарзӣ, кафолатӣ, нигоҳдории коғазҳои қиматнок, инчунин хариду фурӯши коғазҳои қиматнок роҳандозӣ мегардад» [47].

Масленченков Ю.С. чунин меҳисобад, ки «хизматрасониҳои бонкӣ ин муомилае мебошад, ки бо мақсади таҳкимбаҳшии даромаднокии бонк, инчунин татбиқи амалиёти бонкӣ роҳандозӣ карда мешавад» [69, с. 178]. Дар масъалаи мазкур Миретский А. Н. қайд мекунад, ки «хизматрасониҳои бонкӣ ҳамкориҳои иқтисодӣ миёни ташкилоти қарзӣ ва муштарӣ ба ҳисоб рафта, талаботи муайяни шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро вобаста ба ин ё он маҳсулоти бонкӣ қонеъ менамояд» [105, с. 26].

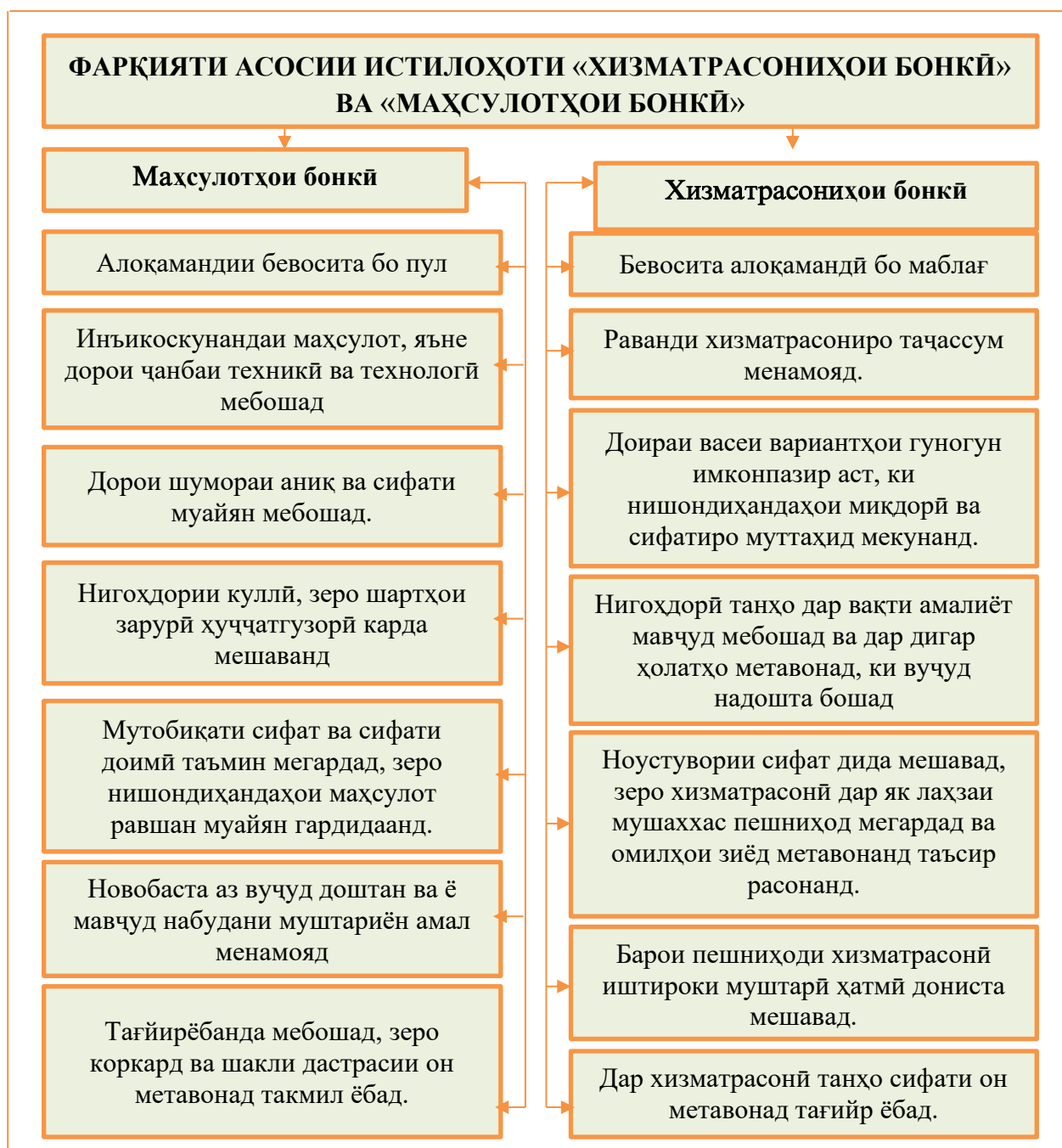
Павлова В.В. бошад аҳаммияти хизматрасониҳои бонкиро дар таъмин намудани талаботи муштарӣ мебинад ва қайд мекунад, ки «хизматрасониҳои бонкӣ шакли фаъолияти бонкие мебошанд, ки талаботи муштарӣро қонеъ сохта, ба ташаккулдиҳии сармояи бонк ва захираҳои пулии он нигаронида шудааст, ба шумор мераванд» [110].

Вобаста ба гуфтаҳои дар боло овардашуда қайд намудан мумкин аст, ки истилоҳҳои маҳсулотҳои бонкӣ, хизматрасониҳои бонкӣ куллан аз ҳамдигар фарқият доранд ва мавриди истифодаи онҳо низ аз ҳамдигар тафовут дорад. Муҳаққиқон истилоҳҳои болоқайдро ба таври ягона шарҳ надодаанд ва фикри маҷмӯъ оид ба ин масъала ба назар намерасад. «Зеро оид ба моҳияти иқтисодии ин истилоҳҳо андешаи ягона мавҷуд нест ва ҳар яке аз коршиносони соҳа ақидаи махсуси худро изҳор намудааст» [63, с. 48]. Робитаи

хизматрасониҳои бонкӣ ва маҳсулотҳои бонкӣ дар адабиёти муосири иқтисодӣ ба таври васеъ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, аммо дар ин самт ягонагии умумӣ дида намешавад.

Таҳлили андешаҳои болозикр ва таҳқиқи вазъи муосири бозори хизматрасониҳои бонкӣ имкон медиҳад, ки хизматрасонҳои бонкиро ҳамчун чараёни коркард, пешниҳод ва тартиби дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳо ва амалиётҳои бонкӣ донист. Зеро пешниҳоди хизматрасонӣ аз коркарди маҳсулотҳои бонкӣ вобаста буда, қонеъсозии талаботи муштариён ба сатҳу сифати дастрасӣ ва доираи маҳсулотҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ асос меёбад. Моҳияти хизматрасониҳои бонкӣ, пеш аз ҳама, иҷроиши вазифаҳои ташкилоти қарзиро дар назди субъектоне иқтисодӣ ва аҳоли таҷассум намуда, гузаронидани амалиёти муайянеро арзёбӣ мекунад.

Қисме аз таҳқиқотчиён маркетинги бонкиро ҳамчун «асоси пешбурди маҳсулоти бонкӣ» [105, с. 26] арзёбӣ менамоянд. Ба назари мо низ ба воқеият наздик мебошад. Зеро барои як хизматрасонии бонкӣ, яъне ҷалби амонат, ташкилоти қарзӣ метавонад, ки якчанд маҳсулоти бонкиро роҳандозӣ намояд. Масалан, Нуралиева Д.К. қайд менамояд, ки: «ҷалби амонат ва пасандоз як шакли хизматрасонии бонкӣ мебошад, аммо ташкилоти қарзӣ метавонад, ки дар доираи ин якчанд маҳсулоти бонкиро ба монанди: пасандозҳои дархостӣ; пасандозҳои то дархостӣ; пасандозҳои ҷамъшаванда; пасандозҳои муҳлатнок ва ғайраҳоро коркард ва пешниҳоди муштариён гардонад» [135]. Дар маҷмӯъ, моҳияти иқтисодии хизматрасониҳои бонкӣ ва маҳсулотҳои бонкӣ аз ҳамдигар куллан фарқият доранд, вале дар умум фаъолияти густурдаи бонкро ташкил дода, низоми пешниҳоди хизматрасониҳои бонкиро комил менамояд. Дар робита ба ин, дар расми 1.1. хусусиятҳои асосии фарқкунандаи ин ду мафҳум оварда шудааст, ки имконияти шарҳи амиқи ин ду мафҳумро васеътар мегардонад.

Расми 1.1. – Хусусиятҳои асосии маҳсулотҳои бонкӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [20, с.31]

Дар робита ба расми 1.1. ҳаминро дарҷ намудан мумкин аст, ки моҳияти иқтисодии маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ вобаста аз вижагиҳои махсус аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Расми пешкашгардида натиҷаи ниҳой набуда, балки барои таҳқиқи хусусиятҳои ин ду мафҳум кумак мерасонад.

Бояд қайд намуд, ки низоми даврии иҷрои амалиёт дар бозори хизматрасониҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ дар якҷоягӣ инъикоскунандаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба шумор рафта, онҳоро дар алоҳидагӣ таҳқиқ намудан ғайриимкон аст. Зеро онҳо такмилдиҳандаи ҳамдигар буда, яке дигареро пурра мегардонад. Илова ба ин, «Маҳсулоти бонкӣ аз унсури асосии хизматрасонӣ арзёбӣ мегардад ва ба муштарӣ дар асоси маҳсулотҳои коркардгардидаи ташкилоти қарзӣ хизматрасонӣ мегардад. Инчунин, ба хизматрасониҳои бонкӣ хусусиятҳоеро ворид намудан имконпазир аст, ки онҳоро ифода намудан ғайриимкон аст» [126, с.123]. Масалан, ба хусусиятҳои хизматрасониҳои ташкилотҳои қарзӣ мо метавонем суръати дастрасӣ, пешниҳоди хизматрасонӣ мувофиқи хоҳиши муштарӣ, бехатарӣ, истифодаи бароҳат ва ғайраҳоро ворид намоем, ки ин нишондиҳандаҳоро наметавон қонунан ба зиммаи ташкилотҳои қарзӣ вогузор кард ва ташкилоти қарзиро уҳдадор намуд, ки онҳоро иҷро намоянд. Вале чунин хусусиятҳо барои ҳар як ташкилоти қарзӣ зарур буда, аз онҳо вазъи молиявӣ, ҳолати ташкилоти қарзӣ дар бозори хизматрасониҳо ва вазъи рақобатӣ вобаста мебошад.

Дастрасии саривақтӣ ва суръати пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ барои муштарӣ аз омилҳои калидӣ маҳсуб меёбад, ки метавонад мавқеи бонкро дар иқтисодиёт тағйир диҳад ва ба раванди фаъолияти молиявии он таъсири мусбат расонад. Илова ба ин, Ғаниев Р.Ғ. чунин мешуморад, ки «пешниҳод намудани хизматрасониҳо сари вақт метавонад, ки пойгоҳи муштарӣ бонкро тақвият бахшад ва ҷалби воситаҳои муваққатан озодро таҳким бахшад»[129]. Аз ин рӯ, ташкилотҳои қарзиро лозим аст, ки дар коркарди роҳи усулҳои нави пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии онҳо тибқи хоҳиши муштарӣ кӯшиш ба харҷ диҳанд.

Маҷмуан, қайд намудан зарур аст, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ бидуни хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ наметавонанд фаъолияти мукамал дошта бошанд. Қисматҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкиро маҳсулотҳои бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ ташкил менамоянд, ки рушди нумуи он метавонад барои тараққиёбии унсурҳои асосии

низомии хизматрасониҳои бонкӣ саҳми беназир дошта бошад. Ҷиҳати рушди минбаъдаи низомии хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати ташкили инфрасохтори инноватсионии пешрафта, тақвияти сохтори институтсионалии низомии бонкӣ, васеънамоии хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ пеш меояд.

Зеро таҷриба нишон медиҳад, ки низомии хизматрасониҳои бонкӣ ба раванди фаъолияти субъектони иқтисодӣ, тичорати хурду бузург, соҳибкории хурд ва аҳоли таъсир расонида, метавонад, ки рушди ҳамаҷонибаи онҳоро таъмин созад. Дар робита ба ин, бояд дарҷ намуд, ки хизматрасониҳои бонкӣ дар низомии пулиро қарзӣ ва молиявии кишвар нақши муҳимро иҷро намуда, ҳаракати пайвастаи воситаҳои пулиро роҳандозӣ менамоянд. Дар воқеияти муосири иқтисодӣ, мавҷудияти низомии мукаммали хизматрасонӣ барои ташкилотҳои қарзӣ на танҳо воситаи рақобатпазирӣ, балки кафили асосии устувории бозорӣ ва таъмини пардохтпазирии муътадил маҳсуб меёбад. Бидуни такмили пайвастаи ин низом, нигоҳ доштани мавқеи стратегӣ дар бозори молиявӣ ғайриимкон аст. Зеро иқтисоди муосир ҳамчун низомии мураккаби муносибатҳо арзёбӣ мегардад ва ҳар як ҷузъи он бо ҳамдигар робитаи пайваста дорад ва низомии бонкӣ дар он ҳамчун субъекти меҳварӣ фаъолият менамояд. Нотавонии ташкилотҳои қарзӣ дар иҷрои вазифаҳои аслии худ боиси коҳиши эътимод ва заиф шудани ҳамкории муштариён бо ниҳодҳои молиявӣ мегардад. Ин раванд дар навбати худ робитаҳои байни субъектҳои иқтисодиро ҳалалдор намуда, ба суръати рушди устувори иқтисоди миллӣ таъсири манфӣ мерасонад. Дар заминаи таҳқиқотҳои анҷомдода ба он андеша ҳастем, ки низомии хизматрасониҳои бонкӣ сохтори мураккабе маҳсуб меёбад, ки дар раванди иҷроиши он на танҳо кормандони ин ё он шуъбаи бонк, балки кулли фаъолияти бонкро фарогир буда, дар якҷоягӣ онҳо метавонанд, ки маҷмуи хизматрасониҳои бонкиро барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ пешкаш намоянд (расми 1.2).

Расми 1.2. – Низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва иштирокчиёни он

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [23, с. 41]

Вобаста ба расми 1.2. қайд намудан зарур аст, ки дар раванди пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ва коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ фаъолияти густурда ва ҳамкориҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи судманд барои бонк зарур мебошад. Дар ин раванд, фаъолияти менечерони бонк, сатҳи касбияти кормандони тамоми шӯбаҳои бонк, ҳамкориҳои гуногун бо шарикони иқтисодӣ, иҷроиши талаботҳои институтҳои танзимкунандаи фаъолияти бонкӣ, қонеъсозии саривақтии талаботи муштарӣён ва ғайраҳо зарур арзёбӣ карда мешавад. Зеро танҳо дар ин замина ташкилоти қарзӣ метавонад, ки низоми такмилёфтаи хизматрасониҳои бонкиро ба роҳ монад ва сатҳу сифати хизматрасониҳои худро тақвият бахшад. Илова ба ин, мавриди зикри хос аст, ки фаъолияти фарохи бонкҳои тичоратӣ дар он собит карда мешавад, агар

ташкilotи қарзӣ тавонад, ки муштариёни худ, соҳибкорон, аҳоли ва дигарон ҳамкориҳои ҳасанаро ба роҳ монда тавонад. Зеро татбиқи ҳамкориҳои густурда миёни ташкилотҳои қарзӣ ва умуман субъектҳои иқтисодӣ барои пешрафти иқтисоди миллӣ ва баландбардории сатҳи даромаднокии бонкҳо таъсири амиқ дорад. Қайд шудааст, ки: «хизматрасонӣ ба муштариён ва роҳандозии фаъолияти бонк тибқи хоҳишҳои онҳо метавонад, ки муваффақияти бонкро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъмин намояд ва нуфузи бонкро афзун гардонад» [135].

Вобаста ба тақозои бозор ва тағйирёбии муносибатҳои иқтисодӣ миёни субъектҳои хоҷагидор ва болоравии талаботи муштариён бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзиро зарурат пеш меояд, ки раванди фаъолияти худро ба бозор мутобиқ гардонанд ва омилҳои болозикрро ба инобат гирифта тавонанд.

Дар ин раванд, яъне тағйирёбии ҳолати бозор ва мураккабгардии муносибатҳои ташкилотҳои қарзӣ бо муштариён, бояд бонкҳо модели фаъолият ва стратегияи рушди худро такмил диҳанд ва бо назардошти вазъи муносири иқтисодӣ аз нав қабул намоянд. Тарҳрезии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бояд бо назардошти талаботи муштариён ва тақозои бозор роҳандозӣ гардад, то ки бонк тавонад мавқеи рақобатии устуворро касб намояд. Дар акси ҳол имконияти фаъолияти самаранок дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ метавонад аз даст равад.

1.2. Гурӯҳбандӣ, таснифот ва сохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир

Таҳқиқи адабиётҳои соҳавӣ ва омӯзиши андешаҳои муҳаққиқони молиявӣ бонкдорӣ нишон медиҳад, ки маҳсулотҳо, хизматрасониҳо ва амалиётҳои бонкиро бидуни гурӯҳбандии онҳо наметавон, ки моҳият ва аҳаммияти иқтисодии ин хизматрасониҳоро муайян намуд. Равандҳои густурдаи инноватсионии бонкӣ ва суръат гирифтани иқтисоди рақамӣ ба низоми хизматрасониҳои молиявӣ таъсири бунёдӣ расонида, боиси дигаргуниҳои кулӣ дар сохтори таркибии онҳо гардидаанд. Ин омил

тағйирпазирии низоми хизматрасониро ба талаботи замони муосир тақвият мебахшад. Дар асоси пешрафти технологияи муосири молиявӣ ва истифодаи фарохи инноватсияҳо дар раванди фаъолияти институтҳои молиявӣ сохтори хизматрасониҳои бонкӣ низ таҳким ёфта, маҳсулотҳо ва хидматҳои нави бонкӣ ба миён меоянд, ки гурӯҳбандии онро ногузир мегардонанд. Махсусан, дар ин шароит зарур аст, ки самтҳои асосии низоми хизматрасониҳо дар асоси ба инобат гирифтани он омилҳо тақмил дода шавад. Бинобар ин, гурӯҳбандӣ ва таҳқиқи сохтори институтсионалии хизматрасониҳои бонкии дар амал татбиқшаванда ба мақсад мувофиқ буда, таҳқиқи самтҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкиро комилтар мегардонад.

Дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ бо таъсири омилҳои беруна ва рушди муносибатҳои иқтисодӣ номгӯии маҳсулотҳо ва дигар хизматрасониҳои бонкӣ афзоиш ёфта, имкониятҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ рушд мекунад. Бо назардошти ҳолати муосири иқтисодӣ «бояд ташкилотҳои қарзӣ бо истифода аз технологияи муосир ва ташаккули инноватсия доираи хизматрасониҳои худро афзоиш диҳанд ва шакли услуби пешниҳодро мукаммал гардонанд» [51, с.132]. Зеро таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки омилҳои асосӣ ва калидӣ дар ояндаи наздик, ки ба чараёни суръатёбии рақобати байнибонкӣ замина фароҳам меорад, ин васеъгардии доираи маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои пешниҳодшаванда арзёбӣ мегардад. Аз ҷумла, таҳриқдиҳандаи доираи маҳсулотҳои бонкӣ ва тақмилдиҳии хизматрасониҳои бонкӣ бо таҳкимёбии сатҳи рақобатнокӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ доништа мешавад. Суръатёбии сатҳи рақобат дар бозори коғазҳои қиматнок бо тартиби пешниҳоди хизматрасониҳо, усулҳои он, истифодаи технологияи муосир, коркарди маҳсулотҳои бонкии нав ва дигар омилҳо алоқамандии бевосита дорад. Дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки чараёни рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ бо афзоиши шумораи ташкилотҳои қарзӣ ва дигар институтҳои молиявӣ таҳким ёфта истодааст, васеънамоии доираи хизматрасониҳои ба муштариён пешниҳодшаванда ва истифодаи воситаҳои технологӣ асоси рақобатпазириро таъмин месозад.

Тавре ки зикр гардид, тавсеаи номгӯи маҳсулот ва рушди хизматрасониҳои бонкӣ ба таҳкими низоми молиявии кишвар мусоидат намуда, боиси афзоиши даромаднокии ташкилотҳои қарзӣ мегардад. Ин раванд ҳамгироии бонкҳоро бо дигар соҳаҳои иқтисодиёт таъмин намуда, самаранокии мутақобилаи субъектҳои хоҷагидорию ба вучуд меорад. Ин раванд ба ақидаи олимон, яъне «бо таҳкимёбии фаъолияти ташкилоти қарзӣ бо соҳаҳои мухталифи иқтисодиву иҷтимоӣ ва дигар субъектҳои иқтисодӣ метавонад, ки густариши муносибатҳоро ба роҳ монанд ва дар баробари ин, як қатор мушкилотро барои бонк ба бор орад» [135]. Зеро ташкили низоми ҳамкорӣ дорои хусусиятҳои алоҳида буда, ҳар як ташкилоти қарзӣ шояд аз уҳдаи идоракунии он баромада натавонад. Дар ин самт «роҳандозии низоми муассири идоракунӣ, коркарди усулҳои инноватсионӣ ва тақвияти менечменти бонкӣ ба манфиати кор мебошад» [71, с.182]. Илова ба ин, ба ақидаи баъзе олимон «васеъгардии номгӯи маҳсулотҳои бонкӣ ва афзоишёбии доираи истифодабарандагонии ин маҳсулотҳоро хизматрасониҳо, аз як тараф, метавонад, ки даромаднокии ва сатҳи пардохтпазирии ин ташкилотҳоро таҳким бахшад аз ҷониби дигар, сатҳи хавфҳои эҳтимолиро метавонад, ки зиёд гардонад. Зеро ҳангоми тақвияти ҳамкориҳои густурда бо субъектҳои иқтисодӣ ва рушди ҳамкориҳо бо соҳаҳои мухталифи иқтисодиву иҷтимоӣ метавонад, ки хавфҳои иловагии амалиётро ба вучуд орад» [135;55].

Дар чараёни ташаккули ҳамкориҳои ташкилотҳои қарзӣ шакли усулҳои таъсири хавфҳо низ тағйир ёфта, сатҳи таъсирнокии онҳо низ дигаргун мегардад. Дар қанори афзоиши даромад аз ҳисоби ҷалби муштарӣ нава ва тавсеаи номгӯи маҳсулот, тақмили усулҳои пешниҳоди хизматрасониҳо барои ташкилотҳои қарзӣ хавфҳои эҳтимолиии навро низ ба вучуд меорад. Ин ҳолат тақозо менамояд, ки низоми идоракунии хавфҳо дар баробари раванди инноватсионӣ мунтазам тақвият дода шавад. Вобаста ба ин, «зимни тақвияти хизматрасониҳо ва васеъгардии доираи маҳсулотҳои бонкӣ бо коркарди маҳсулотҳои нава имконияти таъсири хавфҳо ба раванди фаъолияти ташкилоти қарзӣ афзоиш меёбад» [55]. Аз ин рӯ, барои ташкилотҳои қарзӣ омилҳои

муҳимми коҳишдиҳии таъсири хавфҳо ба чараёни фаъолият ин гуногуншакл (диверсификатсия) намудани маҳсулотҳои пешниҳодшаванда ба шумор меравад. Дар асоси гуногуншакл намудани маҳсулотҳои бонкӣ имконияти коҳишдиҳии хатари хавфҳо ба раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ афзоиш меёбад ва фаъолияти самараноки ин ташкилотҳо роҳандозӣ карда мешавад. Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки гуногуншакл намудани маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ гурӯҳбандии онҳоро дар шароити муосир боз ҳам мубрам мегардонад.

Аз нигоҳи илмӣ ва таҳқиқи адабиётҳои иқтисодӣ «айни замон рушди низоми бонкиро бидуни ташаккули инноватсия ва технологияи муосири инноватсионӣ тасаввур намудан ғайриимкон мебошад» [66, с. 97]. Зеро коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ, усули пешниҳоди хизматрасониҳо ба муштариён дар шароити муосир танҳо дар асоси пешрафти инноватсия сурат гирифта истодааст. Асоси фаъолияти низоми бонкӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳоро дар шароити муосир коркарди усулҳои инноватсионӣ ва роҳандозии хизматрасониҳои фосилавӣ ташкил менамояд.

Илова бар ин, дар адабиёти илмии ватанӣ таъкид мегардад, ки «татбиқи мақсадноку самарабахши технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таҳияи хизматрасониҳои муосир омили калидии ҷалби муштариёни нав мебошад. Ин раванд, дар навбати худ, барои тавсеаи иқтидори молиявии ташкилотҳои қарзӣ ва устувории онҳо дар бозор заминаи мусоид фароҳам меорад» [129]. «Инноватсия дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бояд ҳамчун чараёни доимо таҳкимёбанда роҳандозӣ карда шавад ва ҳангоми коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ ба таври васеъ истифода гардад» [79, с. 118].

Шароити муосири иқтисодӣ тақозо менамояд, ки гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ ва такмили низоми пешниҳоди онҳо бо назардошти инноватсияи технологӣ ва рушди иқтисодиёти рақамӣ ба роҳ монда шавад. Зеро айна замон барои роҳ ёфтан ба бозор истифодаи усулҳои муассири инноватсионӣ ва таҳкими истифодаи технологияи муосир зарур арзёбӣ мегардад. Коркарди маҳсулотҳои нав барои муштариён бояд аз самтҳои

муҳимми ташкилоти қарзӣ муайян гардида бошад ва дар стратегияи молиявии он мақоми махсусро ишғол намояд. Дар ин замина, мавқеи тақшилотии қарзӣ дар бозори хизматрасониҳо метавонад мутасхкам гардида, суботи молиявӣ таъмин шавад.

Рушди инфрасохтори технологӣ ва таҳкими низоми пешниҳоди хизматрасониҳо аз омилҳои махсус меёбанд, ки барои самаранокии фаъолияти ташкилоти қарзӣ, заминаи устуворро фароҳам оварда, рушди минбаъдаи онро таъмин месозанд.

Аксари коршиносон ва иқтисоддонон ба он ақида ҳастанд, ки хизматрасониҳои ташкилотҳои қарзӣ дар маҷмӯъ, ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо мегарданд. Ҷунончи, Ғаниев Р.Ғ. дар таҳқиқоти худ маҷмӯи хизматрасониҳои бонкиро чунин гурӯҳбандӣ намудааст:

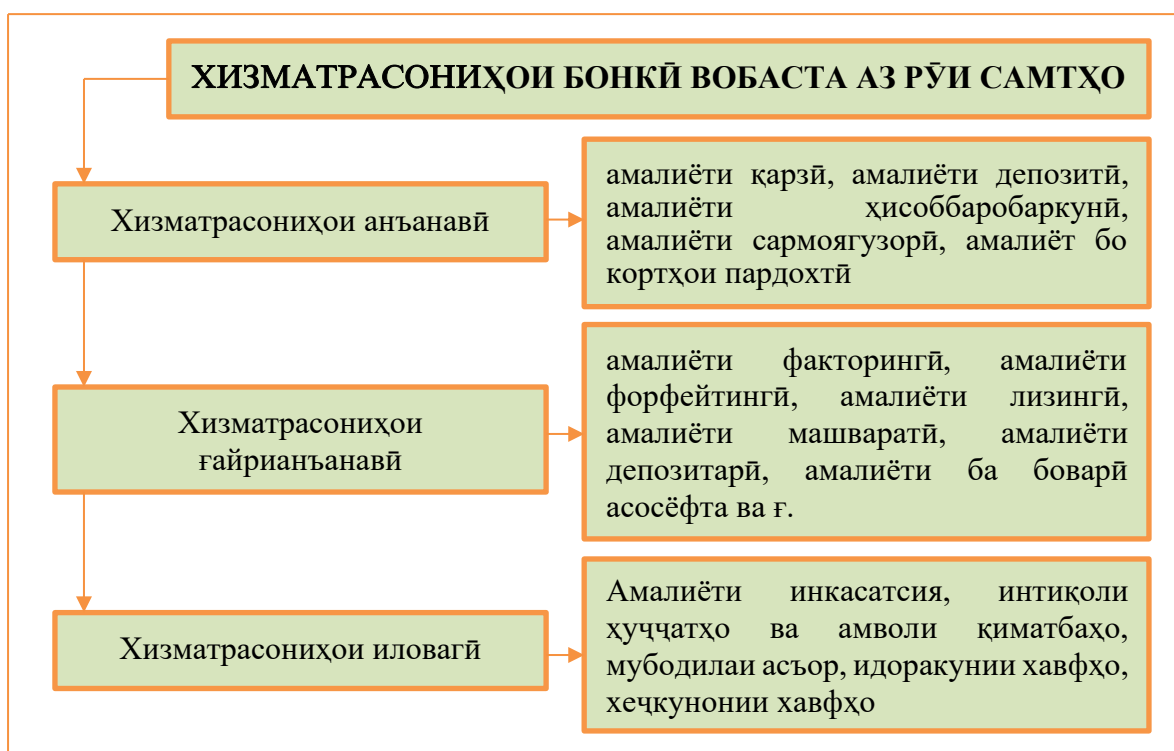
- амалиёти пассивӣ;
- амалиёти активӣ;
- амалиётҳои активӣ–пассивӣ [48].

Дар ин замина, бояд таъкид кард, ки гурӯҳбандии мазкурӣ хизматрасониҳо ҷанбаи амалӣ дошта бошад ҳам, вале мутобиқсозии он ба воқеияти иқтисоди рақамӣ ва таҳаввулоти инноватсионӣ амри зарурӣ мебошад. Таҳияи низоми амалиётҳо бояд бо назардошти стандартҳои муосири технологӣ ва талаботи бозори рақамӣ сурат гирад. Дар ин ҷараён аз ҷониби Лаврушин О.И. низ хизматрасониҳои бонкӣ гурӯҳбандӣ гардида, тартиби пешниҳоди он ба муштариён мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба фикри олими мазкур, «хизматрасониҳои бонкӣ ба чунин қисматҳо ҷудо мегарданд:

- ҷалби воситаҳои пулӣ;
- ҷобачогузорӣ ва истифодаи мақсадноки воситаҳои пулӣ;
- хизматрасониҳои ҳазинавӣ–ҳисоббаробаркунӣ» [45, с. 119].

Дар гурӯҳбандии Лаврушин О.И. кулли хизматрасонҳои ташкилотҳои қарзӣ ба се гурӯҳ ҷудо карда шудааст. Албатта, чунин шакли гурӯҳбандӣ ба мақсад мувофиқ аст, аммо Ильина С.И. ёдовар мешавад, ки «айни замон доираи хизматрасониҳои ташкилотҳои қарзӣ васеъ гардида истодааст ва

аксари маҳсулотҳои пешниҳодшаванда метавонанд, ки дар дигар шакл пешниҳоди муштарӣ гарданд. Яъне бо рушди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, тақвияти муносибати бонкҳо бо муштарӣён шаклу намуди маҳсулотҳои ташкилотҳои қарзӣ ташаккул ёфта истодааст ва тартиби пешниҳоди онҳо низ дигаргун гардида истодааст» [55]. Аз ин нуқтаи назар зарур аст, ки хизматрасониҳои бонкиро бо назардошти шароити муносири иқтисодӣ гурӯҳбандӣ намоем. Гурӯҳи дигари олимон, махсусан, Е. Б. Герасимов [49], А. Н. Иванов [53] ва Б. С. Моргоев [106] хизматрасониҳои бонкиро вобаста ба рушди иқтисодӣ аз рӯйи хусусиятҳо, самтҳо ва доираи амалишавии онҳо чунин гурӯҳбандӣ намудаанд (расми 1.3).

Расми 1.3. – Гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба вижагиҳои татбиқшавӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [44]

Расми 1.3. инъикоскунандаи хизматрасониҳои бонкии пешниҳодшаванда буда, сохтори муносири онро нишон медиҳад. Мувофиқ ба ин расм ҳаминро бояд зикр намуд, ки тадриҷан боло рафтани талаботи муштарӣён ба он оварда мерасонад, ки номгӯйи маҳсулотҳои бонкӣ зиёд гардад ва ҳиссаи хизматрасониҳои фосилавӣ дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ зиёд шавад.

Таҷриба собит намудааст, ки «айни замон аҳоли бештар ба маҳсулотҳои рақамии бонкӣ таваҷҷуҳ намуда истодааст ва ҳамин аст, ки сол аз сол хизматрасониҳои онлайнӣ рӯ ба рушд доранд» [142].

Ташаккулёбии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, ба пешрафти хизматрасониҳои бонкӣ ва такмилёбии доираи маҳсулотҳои бонкӣ номгӯи онҳо низ меафзояд. Дар ин замина, бо ташаккулёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ самтҳои онҳо низ зиёд гашта, маҳсулотҳои бонкӣ соҳаҳои мухталифи иқтисодиётро фаро гирифтаанд. Аз расми 1.3. дидан мумкин аст, ки хизматрасониҳои бонкӣ ба хизматрасониҳои анъанавӣ, хизматрасониҳои ғайрианъанавӣ ва хизматрасониҳои иловагӣ чудо гардидаанд. Дар воқеъ, аини замон доираи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ васеъ аст ва дар ҳаёти ҷамъиятии инсонҳо ҳамарӯза мавриди истифода қарор мегирад.

Таҳаввулоти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ба он оварда расонид, ки шумораи маҳсулотҳои бонкӣ ва низоми пешниҳоди онҳо ба муштариён куллан тағйир ёбад ва тадриҷан афзояд. Ба таври мисол, «аввалин амалиёте, ки ташкилотҳои қарзӣ ба анҷом мерасониданд, ин пешниҳоди қарз ва қабули пасандоз маҳсуб меёфт, ки аини замон ҳамчун хизматрасониҳои анъанавӣ арзёбӣ мегардад» [72, с. 38]. Бо рушди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва коркарди маҳсулотҳои нав таркиби амалиёти бонкӣ такмил ёфта, шаклу намуди онҳо тағйир ёфт. Аз ин ҷост, ки хизматрасониҳои ғайрианъанавӣ ва хизматрасониҳои иловагии бонкӣ ба вучуд омаданд.

Дар раванди таъсири иқтисодиёти рақамӣ ва тақвиятёбии инноватсия «истифодаи самараноки технологияи муосир дар ҷараёни фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ низ зиёд арзёбӣ карда мешавад» [1; 41]. Зеро ташаккулёбии хизматрасониҳои фосилавӣ ва ба вучуд омадани хизматрасониҳо, ба монанди интернет–банкинг, мобайл–банкинг, РС–банкинг аз истифодаи технологияи молиявӣ ва таҳкими инноватсия дар фаъолияти бонкҳо дарак медиҳад.

Бо назардошти андешаҳои олимони болозикр ва таҳлили бозори хизматрасониҳои бонкӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амал менамояд, гурӯҳбандии хизматрасонҳои бонкӣ бениҳоят мушкил арзёбӣ карда мешавад.

Чунки айни замон аз чониби ташкилотҳои қарзӣ маҷмуи бузурги маҳсулотҳо ва хизматрасониҳо барои муштарӣ пешниҳод карда мешавад. Яъне доираи хизматрасониҳои ба муштарӣ пешниҳодшаванда дар ҳолати афзоиш қарор дорад ва унсурҳои таркибии он метавонад, ки бо рушди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ густариш ёфта бошад.

Бо назардошти нуктаҳои зикршуда, таснифоти маҷмӯи хизматрасониҳои ташкилотҳои қарзиро дар мутобиқат бо талаботи қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти бонкӣ», пешниҳод менамоем. Ин равиш имкон медиҳад, ки хизматрасониҳои бонкӣ на танҳо аз нигоҳи назариявӣ, балки дар доираи меъёрҳои ҳуқуқӣ низ муайян карда шаванд. (ҷадвали 1.1.).

Ҷадвали 1.1. – Хизматрасониҳои бонкӣ мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҳсулотҳои бонкӣ	
Амалиёти бонкӣ	Хизматрасониҳои бонкӣ
Ҷалби амонат ва пасандозҳо	Додани замонат
Додани қарз	Иҷораи молиявӣ (лизинг)
Кушодан ва пешбурди суратҳисобҳои бонкӣ	Амалиёт бо металл сангҳои қиматбаҳо мутобиқи қонунгузорӣ
Додани кафолат, баҳисобгирии уҳдадорӣҳои шартӣ, аз ҷумла кафолатҳо ва эътиборномаҳо (аккредитивҳо) барои худ ва муштарӣ	Хизматрасонӣ ба сифати агенти молиявӣ
Ҳисоббаробаркунии ва интиқоли маблағҳо	Хизматрасонӣ ба сифати мушовир ё маслиҳатгари молиявӣ
Миёнаравӣ дар бозори пулӣ	Хизматрасонии иттилооти молиявӣ ва қарзӣ
Амалиёти сейфӣ	
Амалиёти ба боварӣ асосёфта (трастӣ)	
Амалиёти кассавӣ	
Қабул намудан (инкассатсия) ва фиристодани пулҳои қоғазӣ, тангаҳо ва ашёи қиматбаҳо	

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [4]

Мувофиқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ», ташкилотҳои қарзӣ танҳо пас аз гирифтани иҷозатномаи (литсензияи) Бонки миллии Тоҷикистон ҳуқуқи анҷом додани амалиётҳои молиявиро пайдо мекунанд. Дар ин замина, қайд мегардад, ки ташкилотҳо

ухдадоранд «фаъолияти худро қатъиян дар доираи амалиёт ва хизматрасониҳои дар қонунгузорӣ пешбинӣ шуда, ба роҳ монанд. Дар доираи рушду инкишофи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ бояд қонунгузорӣ низ тақвият дода шавад. Зеро бо пешрафти иқтисоди рақамӣ шароити фаъолият тағйир ёфта, шакли усули пешкаشناмоии хизматрасониҳои бонкӣ тақмил меёбд» [135]. Аз ин ҷост, ки санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ҳамчун заминаи таъминкунандаи асосҳои институтсионалӣ бояд тақвият ёбанд, то ки фаъолияти густурдаи ташкилотҳои қарзӣ дар бозор ба роҳ монда шавад.

Барои муайян намудани ҷанбаҳои асосии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар бозор бояд пеш аз ҳама масъалаи ворид намудани нишонаҳои асосӣ ва гурӯҳбандии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар назар гирифта шаванд. Яъне, аввалан «барои гурӯҳбандии қомил бояд ҷанбаҳои технологӣ–инноватсионӣ, маркетингӣ, баҳогузориҳои хавфҳои эҳтимолӣ ва иқтисодиву ташкилӣ ба назар гирифта шаванд» [2;3]. Зимни гурӯҳбандӣ бояд ҳар як маҳсулоти бонкӣ, ки ба муштариён пешниҳод мегардад, аз нигоҳи иқтисодӣ баҳогузорӣ карда шавад. Яъне даромаднокии он ба бонк, хароҷотҳо аз рӯйи ин маҳсулот, доираи муштариёне, ки ин маҳсулот пешниҳод мегардад, тартиби пешниҳоди ин маҳсулот ҳамаҷониба баррасӣ карда шавад ва нақшаи пешниҳоди он таҳия гардад. Зеро таҷриба собит месозад, ки бидуни таҳқиқи амиқи бозор ва арзёбии ниёзҳои муштариён, ҷорисозии маҳсулоти нави бонкӣ метавонад ба натиҷаҳои манфӣи молиявӣ оварда расонад. Дар чунин ҳолат, хавфи ҷуброн нагардидани хароҷоти амалиётӣ ва коҳиши ғоидаоварии ташкилоти қарзӣ ба вучуд меояд.

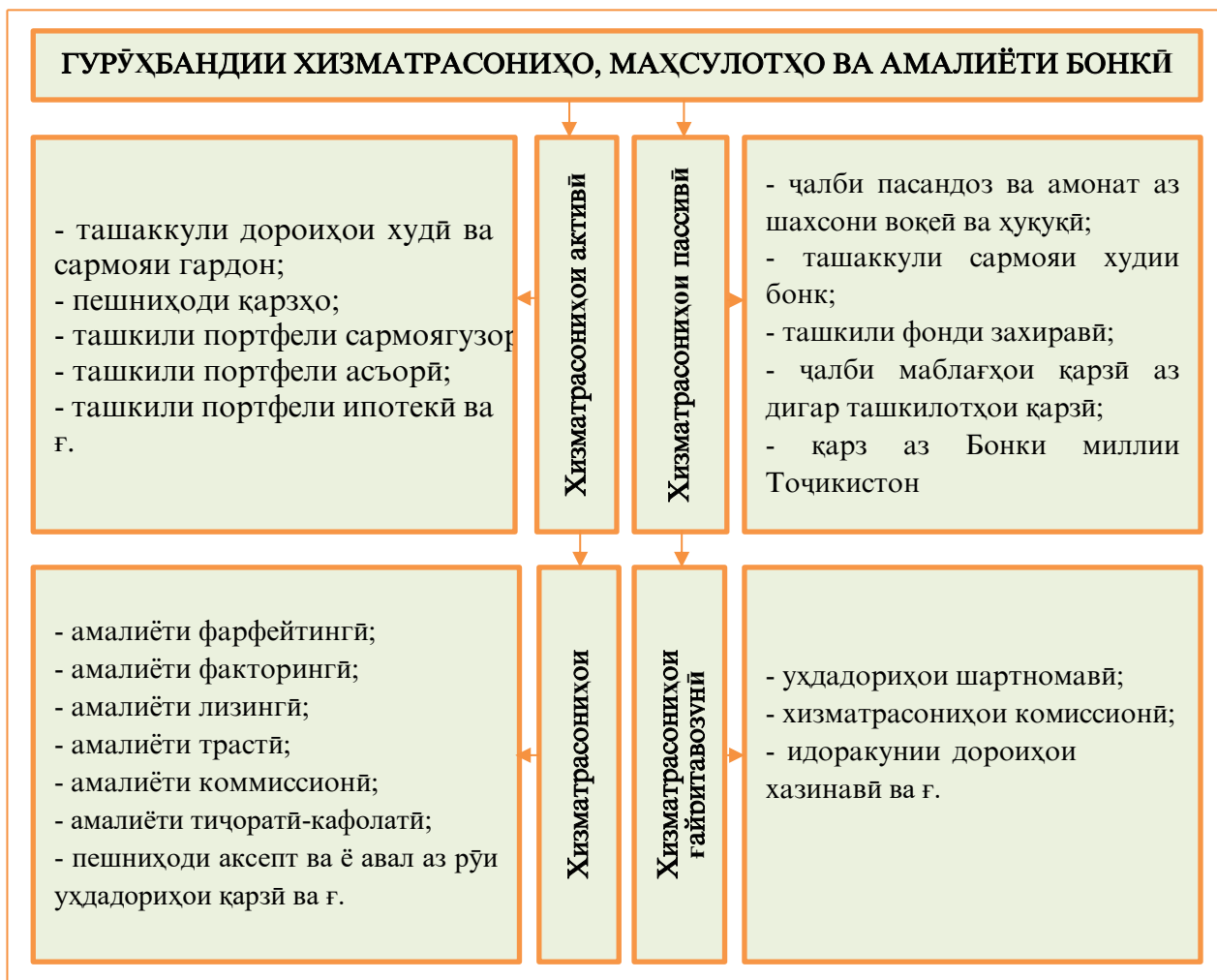
Илова ба ин, раванди омӯзиши заминаи техникӣ ва технологияи ин маҳсулот бояд ҳамаҷониба арзёбӣ шавад ва асосҳои технологияи он ба таври низомнок таҳия гарданд. Дар асоси баҳодихии заминаи техникӣ ва имкониятҳои технологӣ ҳар як маҳсулоти бонкӣ метавонад, ки самаранок гардад ва талаботи муштариёро қонеъ созад. Дар ин ҷараён масъалаи муҳимми дигар ин ба бозор роҳ ёфтани маҳсулоти нав коркардшуда арзёбӣ мегардад. Шароити муносири иқтисодӣ, ки равандҳои молиявиро иқтисодӣ ба

таври суръатнок рушд ёфта истодаанд, талаб менамояд, ки маҳсулотҳои бонкӣ вобаста ба талаботи бозор коркард ва таҳия шаванд. Ташкилотҳои қарзӣ бояд пеш аз ҳама бозорро омӯхта, майли муштариёро баҳогузори намуда, баъдан маҳсулоти навро мавриди коркард қарор диҳанд. Таҳлилҳо собит мекунанд, ки ҳангоми омӯзиши бозор ва баъдан ба роҳ мондани коркарди маҳсулотҳои бонкӣ имкони ба бозор роҳ ёфтани ташкилоти қарзӣ бештар мегардад. Аз ин ҷо ба чунин нукта бояд бештар аҳаммият дода шавад, то ин ки ташкилоти қарзӣ дар навбати аввал мавқеи устуворро дар бозор касб карда тавонад ва дар баробари ин маҳсулоти ба тозагӣ коркардшуда муштариёни худро дошта бошад. Бояд таваҷҷуҳи авалиндарача ба маҳсулотҳои инноватсионии бонкӣ дода шавад, зеро «имрӯз қисми зиёди муштариён ба маҳсулотҳои рақамии бонкӣ таваҷҷуҳи беш доранд ва бояд бо баҳодиҳии вазъи бозор коркарди чунин маҳсулотҳои бонкӣ татбиқ карда шавад» [129]. Чунки баҳодиҳии ғайрисамараноки бозори хизматрасониҳои бонкӣ метавонад, ки маҳсулоти пешниҳодшавандаро барои муштариён ғайри қобили қабул гардонад ва ин маҳсулоти коркардгардида барои бонк манфиат оварда натавонад. Дар ин самт, истифодаи мақсаднок ва самаранок аз усулҳои маркетинги бонкӣ зарур аст, то ки муштариён бештар аз ин намуди хизматрасонӣ огоҳ гарданд ва барои истифодаи он маълумоти бештар дошта, истифодаи ҳадафмандонаи онро ба роҳ монанд.

Айни замон махсусан бо пешрафти муносибатҳои молиявӣ–иқтисодӣ хизматрасониҳои бонкиро аз рӯйи хусусиятҳои гуногун метавон, ки гурӯҳбандӣ намуд ва шаклҳои онро аз ҳамдигар ҷудо намуд.

Баррасии назарияҳои мавҷуда ва воқеияти муносири бозори хизматрасониҳои рақамӣ замина гардид, то мо гурӯҳбандии мукаммали хизматрасониҳои бонкиро манзур намоем. Махсусан, дар таҳқиқоти мазкур ҷанбаҳои фарқкунандаи маҳсулоти бонкӣ нисбат ба амалиёти бонкӣ ба таври возеҳ муайян гардидаанд. Унсурҳои, ки зимни гурӯҳбандӣ марвиди истифода қарор гирифтаанд шакли комил набуда, муҳтавои андешаи мо мебошад ва

онҳо метавонанд, ки рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ тағйирпазир бошанд (расми 1.4.).

Расми 1.4. – Гуруҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ аз рӯи хусусиятҳо

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Расми 1.4. нишон медиҳад, ки маҷмуан хизматрасониҳои бонкиро ба 4 гурӯҳи асосӣ ҷудо намудан имконпазир аст. Дар қисми якуми хизматрасониҳои бонкӣ хизматрасониҳои пасивӣ қарор доранд, ки ин хизматрасониҳо асоси хизматрасониҳои активиро ташкил медиҳанд. Баррасии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ маълум намуд, ки амалиёти пасивӣ барои фаъолияти институтҳои молиявӣ заминаи асосиро фароҳам оварда, барои ташаккули захираҳои бонкӣ ва таъмини пардохтпазирӣ нақши калидӣ доранд. Қисми асосии сармояи бонкӣ аз ҳисоби маблағҳои ҷалбшуда ташкил мегардад, ки ин аз татбиқи самараноки хизматрасониҳои пасивӣ вобастагӣ дорад. Татбиқи дурусти хизматрасониҳои пасивӣ ва истифодаи усулҳои муассири

менечменти бонкӣ сабаб мегардад, ки ташкилоти қарзӣ маблағҳои муваққатан озоди аҳолиро ҷалб намояд ва онҳоро ба манфиати бонк истифода намояд. Аммо аксари ташкилотҳои қарзӣ стратегияи мушаххаси ҷалби маблағҳои муваққатан озоди шахсони ҳуқуқӣ ва воқеиро надоранд, ки ин омил сабаб мегардад, то маблағҳои муваққатан озод дар шакли зарурӣ ҷалб нагарданд.

Қисмати дуёми хизматрасониҳои бонкиро хизматрасониҳои активӣ (фаъол) ташкил медиҳанд, ки асосан, даромади бонк аз ҳисоби ин хизматрасониҳо ба шумор меравад. Дар доираи ин хизматрасониҳо амалиёти қарзӣ, интиқол ва дигар амалиёт дохил мегарданд, ки дар асоси онҳо даромаднокии бонк таъмин карда мешавад. Ақидаеро, овардан ба маврид аст, ки «ҷиҳати такмили ин хизматрасониҳо дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ зарур аст, ки усулҳои муассири инноватсионӣ мавриди истифода қарор гиранд ва ин хизматрасониҳо дар шакли фосилавӣ пешниҳоди муштариён гарданд» [55]. Аз ин рӯ, хизматрасониҳои миёнаравӣ ҳамчун шакли нави хизматрасониҳо дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ зухур намуда, айни замон барои бонкҳо дар бозори молиявӣ имкониятҳои зиёдеро ташаккул додаанд. Истифодаи ин хизматрасониҳо аз нуқтаи назари иқтисодӣ манфиати зиёдеро метавонанд ба бонк биёранд. Бидуни ин, иҷроиши чунин амалиётҳо диверсификатсияи хизматрасониҳои бонкиро ба роҳ монда, сатҳи таъсири хавфҳоро ба фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ коҳиш медиҳанд. Аз ин гузашта, ташкилоти қарзӣ бо татбиқи амалиёти мазкур метавонад, ки доираи фаъолияти молиявии худро на танҳо дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ, ҳатто то унсурҳои асосии бозори молиявӣ идома диҳад. Моҳияти иқтисодии амалиёти миёнаравӣ дар ташкилотҳои қарзӣ пешниҳоди ин ё он ҳадамот барои муштариён дар заминаи шартномаи дучониба ва бисёрҷонибаи бонк бо субъектҳои иқтисодӣ арзёбӣ карда мешавад. Махсусан, хизматрасониҳои миёнаравӣ бештар дар бозори коғазҳои қиматнок ба назар мерасад, ки дар он ҷо бонкҳо ба ҳайси дилер, брокер ва маклер баромад менамоянд.

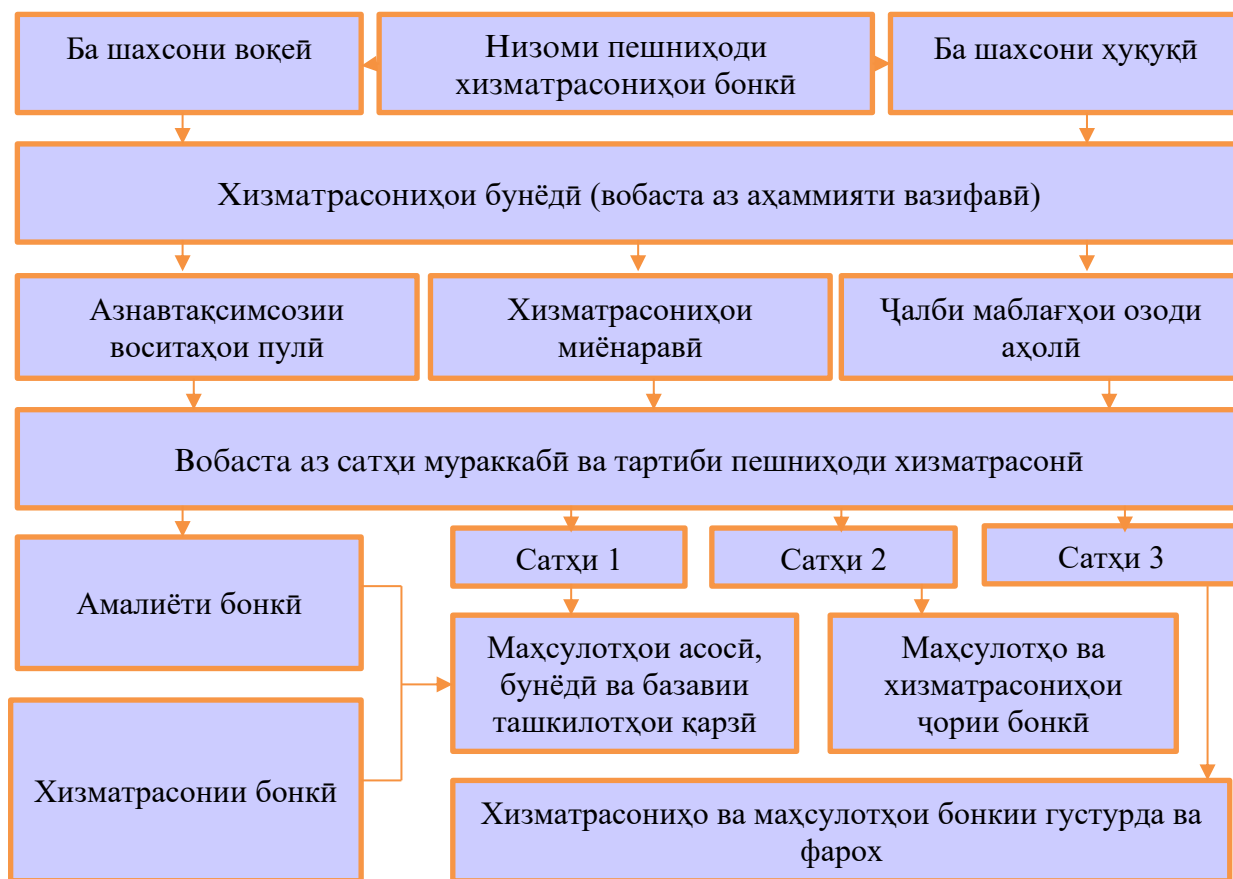
Дигар хизматрасониҳое, ки дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ мавҷуд аст, ин хизматрасониҳои берун аз тавозунӣ махсуб меёбанд. Ба ҳайси ин

хизматрасониҳо: ухдадориҳои шартномавӣ; хизматрасониҳои комиссияӣ, инкасатсия, идоракунии дороиҳои хазинавӣ ва ғайраҳо ворид намудан мумкин аст.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки тавсеаи фаъолияти хоҷагидорӣ ва таҳкими муносибатҳои мураккаби иқтисодӣ иҷтимоӣ боиси густариши доираи амалиёти низоми бонкӣ мегардад. Ин раванд тақвияти низоми хизматрасониҳо тақозо намуда, аз марҳалаи нави таҳаввул ва мураккабшавии сохтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ шаҳодат медиҳад. Аз ин лиҳоз, фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз нигоҳи институтсионалӣ, моддӣ ва техникӣ ва технологӣ бояд дар сатҳи зарурӣ қарор дошта бошад.

Дар робита ба ин, гуногуншакл намудани хизматрасониҳои пешниҳодшаванда ва коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ бояд аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бошад. Диверсификатсия намудани маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ, агар аз як тараф ба тақвияти даромаднокии бонк таъсири мусбат расонад, аз ҷониби дигар, метавонад, ки рақобатпазирии бонкро дар бозор таъмин намояд. Гузашта аз ин, олимони хориҷӣ бар он назаранд, ки «тақвият бахшидани доираи маҳсулотҳои пешниҳодшаванда ва рушди маҳсулотҳои инноватсионии бонкӣ ба бонк имконият медиҳад, ки муштариёни навро ҷалб намояд ва дар баробари ин, муштариёни қаблӣро низ нигоҳ дошта тавонад» [142].

Дар асоси баррасӣ ва омӯзиши ақидаву андешаҳои мухталиф ва гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ аз нигоҳи муҳаққиқони ватанӣ хориҷӣ низоми пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ аз рӯйи унсурҳои мавҷуда, тартиби пешкаши он бо назардошти сатҳи мураккабӣ пешниҳод гардидааст (расми 1.5.).

Расми 1.5. – Гурӯҳбандии низоми хизматрасониҳои бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Вобаста ба расми 1.5. бояд қайд намуд, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз унсурҳои ба ҳам алоқаманд ва дар якҷоягӣ фаъолияткунанда иборат буда, дорои хусусиятҳо ва мураккабии хос мебошад. Мувофиқи маълумоти дар расми 1.5 инъикосёфта, хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба сатҳи мураккабии пешниҳоди онҳо ба муштарӣён ба се гурӯҳи асосӣ тасниф карда мешаванд. Ин гурӯҳбандӣ имкон медиҳад, ки дараҷаи ҳамгироии технологӣ ва захираҳои зарурӣ барои ҳар як намуди хизматрасонӣ муайян карда шавад. Дар сатҳи якум маҳсулотҳои асосии бонк, дар сатҳи дуюм хизматрасониҳои ҷорӣи бонк ва дар сатҳи сеюм бошад, маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои тақвиятёфтаи бонкро ҷой додан мумкин аст.

Дар шароити муосири иқтисодӣ ва таҳкимёбии иқтисодиёти рақамӣ гурӯҳбандӣ ва дар як низоми мушаххас ҷойгир намудани кулли маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ бениҳоят душвор арзёбӣ карда мешавад. Зеро ба ташаккули муносибатҳои иқтисодӣ, рушди бозори молиявӣ ва тақвиятёбии

талаботи муштариён доираи маҳсулотҳои бонкӣ афзоиш ёфта истодааст ва тартиби пешниҳоди онҳо тағйир меёбад. Вобаста ба ин, ташкилотҳои қарзиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур меояд, ки ҷиҳати таъмини рақобатпазирӣ ва тақвияти даромаднокиву таҳкими вазъи пардохтпазирӣ доимо доираи маҳсулотҳои худро васеъ намуда, маҷмуи хизматрасониҳои пешниҳодшавандаро диверсификатсия намоянд.

Баррасии вазъи муосири низоми хизматрасониҳо дар ҳудуди кишвар нишон медиҳад, ки ташкилотҳои қарзии дар сохтори низоми бонкӣ амалкунанда амалиёти бонкиро дар асоси заминаҳои меёриву ҳуқуқи амалкунанда ба роҳ монда истодаанд ва ба ин васила низоми хизматрасониҳоро давра ба давра рушд дода истодаанд. Аммо новобаста аз ин, таҳкими низоми хизматрасониҳои пешниҳодшаванда, ҷорисозии технологияи муассир зимни пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ, коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ бо назардошти талаботи муштариён ва омӯзиши амиқи бозор ҳангоми пешниҳоди маҳсулоти нав бояд дар мадди назари бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ қарор дошта бошад. Гузашта аз ин, «равонасозии таваҷҷуҳи менечерони ташкилотҳои қарзӣ ба истифодаи хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва гузариш ба низоми рақамии хизматрасониҳо ба манфиати кор хоҳад буд» [77, с.146]. Воқеияти муосири иқтисодӣ тақозо менамояд, ки раванди рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ ва гузариш ба шаклҳои фосилавии хизматрасонӣ меҳвари фаъолияти ташкилотҳои қарзиро ташкил диҳад. Дар ин замина, ҷиҳати таҳкими низоми бонкӣ ва таъмини рушди устувори он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳия ва татбиқи стратегияҳои махсуси рақамӣ аз ҷониби бонкҳои тичоратӣ амри зарурӣ маҳсуб меёбад. Ҳамчунин, таваҷҷуҳи Бонки миллии Тоҷикистон низ ба ин самт ҷалб карда шавад ва дар доираи имкониятҳои мавҷуда ба ташкилотҳои қарзӣ имтиёзҳо пешниҳод карда шавад, то ки ба низоми хизматрасониҳои фосилавӣ пурра гузариш намоянд.

Маҷмуъан ба маврид аст, агар қайд намоем, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ бо ташаккулёбии иқтисоди рақамӣ ва рушди технологияи инноватсионӣ

пурра ба сатҳи дигари рушд гузаштааст ва ин омил тақозо менамояд, ки раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бознигарӣ карда шавад ва институтҳои молиявӣ бештар ба чараёни инноватсикунонии масҳулоти хизматрасониҳо таваҷҷуҳ зоҳир намояд ва дар ин замина номгӯи маҳсулоти пешниҳодшавандаро коркард намоянд. Бояд фаромӯш накард, ки бо густариши иқтисодиёти рақамӣ ва таҳкимёбии пояҳои инноватсионии фаъолити ташкилотҳои қарзӣ гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ низ метавонад комилтар гарданд ва ин омил боиси дастрасии бидуни мушкилии аҳоли ба маҳсулоти бонкӣ гардида, фарогирии молиявӣ дар мамлакат таъмин карда мешавад.

1.3. Таҷрибаи хориҷии ташаккул ва рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ

Дар шароити муносири иқтисодӣ, ки муносибатҳои нави молиявӣ қарзӣ рӯи кор омада истодаанд, таҳкими низоми молиявӣ қарзӣ, рушди бозори молиявӣ ва татбиқи низоми густурдаи хизматрасониҳои бонкӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Махсусан, татбиқи муносибатҳои молиявӣ дар шароити муносири иқтисодӣ бидуни коркард ва роҳандозии низоми муассири хизматрасониҳо пешниҳоди маҳсулоти сифатноки бонкӣ ба муштарӣён ғайриимкон аст. Дар ин чараён тақмили амалиёти пешниҳодшавандаи бонкӣ, роҳандозии усулҳои навини инноватсионӣ ва дар ин асос таҳияи низоми мушаххаси тақмилёфта метавонад, ки фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкиро таҳрик бахшида, ҳамгирии онро бо иқтисодиёт афзояд.

Гузашта аз ин, Нуралиева Д.К. бар он назар аст, ки «тақвияти низоми пешниҳоди хизматрасониҳо, коркарди маҳсулоти нав, зиёднамоии номгӯи маҳсулоти пешкашшаванда ва таҳкими сифати хизматрасониҳо аз омилҳои маҳсуб мешаванд, ки дар раванди ташкили низоми тақмилёфтаи хизматрасониҳои бонкӣ аҳаммияти аввалиндараҷа доранд» [135]. Дар ин чараён наметавон, ки истифодаи таҷрибаи хориҷиро сарфи назар намуд, зеро раванди ташаккули низоми хизматрасониҳои бонкӣ собит менамояд, ки амалисозии консепсияҳои мушаххаси соҳавӣ дар бозори хизматрасониҳои

бонкӣ оид ва татбиқи технологияи инноватсионӣ ва таъмини дастрасии саросарии муштариён бо маҳсулотҳои бонкӣ бидуни истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ мушкил арзёбӣ карда мешавад.

Зеро таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки бо таҳкимёбии муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ ва инкишофи иқтисоди миллӣ сари вақт диверсификатсия намудани маҳсулотҳои бонкии пешниҳодшаванда суботи доимии низоми бонкиро таъмин намуда, рақобатпазирии онро таҳким мебахшад ва барои ҳамгирии низоми бонкӣ бо дигар ташкилотҳои молиявӣ қарзии ҷаҳон заминаи муносиб фароҳам меорад. Махсусан, таҷрибаи кишварҳое, ба монанди Олмон, Британияи Кабир, ИМА, Фаронса ва ғайраҳо нишон медиҳад, ки «рушди низоми бонкӣ дар баробари пешрафти инноватсия ва иқтисодиёт метавонад, ки фаъолияти минбаъдаи онро тақвият бахшад» [115, с. 148].

Ба ақидаи иқтисоддон Нуралиева Д.К. «низоми хизматрасониҳои бонкӣ бидуни амалисозии усулҳои муосир ва коркарди барномаҳои мушаххаси низоми бонкии кишварҳои аз нигоҳи иқтисодӣ пешрафта, имконпазир нест» [135]. Омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ имкон медиҳад, ки асосҳои коркард, усулҳои муассир ва татбиқи маҳсулотҳои нави бонкӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба хусусиятҳои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардад ва сифати хизматрасониҳо таҳким ёфта, тақвияти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ замина гузошта шавад. Муаллиф ҷойи дигар ишора менамояд, ки «истифодаи таҷрибаи хориҷӣ метавонад, ки раванди тақмилёбии муносибатҳои ташкилотҳои қарзиро бо муштариён густариш бахшида, сатҳи дастрасии аҳолиро ба маҳсулотҳои бонкӣ сода гардонад, ки дар натиҷа низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи мукамал фаъолият менамояд» [135]. Дар ин самт, баррасии низоми хизматрасониҳои бонкӣ, тартиби пешниҳоди хизматрасониҳо, усулҳои таҳкими сифати хизматрасониҳо ва коркарди роҳу воситаҳои таҳияи маҳсулотҳои нави бонкӣ дар кишварҳои инкишофёфта ва давлатҳои рӯ ба инкишоф ба мақсад мувофиқ арзёбӣ гардида, раванди тақмилёбии низоми хизматрасониҳои бонкиро вусъат мебахшад.

Махсусан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ метавонад, ки ташаққул ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкиро таҳким бахшида, низоми хизматрасониҳоро дар ҳудуди кишвар мукамал гардонад ва аҳаммияти иқтисодии ташкилотҳои қарзиро тақвият бахшад. Ҳамчунин, рушди бемайлони соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ, махсусан, пешрафти соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, сохтмон, савдо, тиҷорати байналхалқӣ ва болоравии талаботи муштариён тақозо мекунад, ки ташкилотҳои қарзӣ доираи хизматрасониҳои бонкиро васеъ созанд ва маҳсулотҳои нави бонкиро коркард ва истифода намоянд. Коркард ва татбиқи маҳсулотҳои нави бонкӣ ва афзоиши номгӯии хизматрасониҳои бонкӣ бо истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар ин раванд ба мақсад мувофиқ аст ва ин амал имкон медиҳад, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ такмил ёфта, сатҳи сифати маҳсулотҳои пешкашшаванда боло равад.

Таҳқиқи адабиёти иқтисодиву соҳавӣ инъикос мекунад, ки рушди бемайлони муносибатҳои молиявӣ ва таҳкимёбии вазъи иқтисодиву иҷтимоӣ сабаб гардид, ки ташкилотҳои қарзӣ самти фаъолияти худро тағйир диҳанд ва амалиёти бонкиро дар бозор тақвият бахшанд. Омӯзиши паҳлуҳои назариявии ташаққул ва рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар ҷаҳон нишон медиҳад, ки «то солҳои 1970 низоми бонкӣ ҳамчун субъекти таъминкунандаи иқтисодиёт бо захираҳои қарзӣ амал менамуд ва вазифаи асосии он ҳамчун сармоягузор ташкилкунандаи сандуқи сармоягузорӣ маҳсуб меёфт»[103, с. 137]. Оид ба ин масъала дар таҳқиқотҳои Уилям Шарп[81], Бенчамин Ҷ.К.[44], Коэн[46], Арманд Хаммер ва дигар намояндагони мактабҳои мухталифи иқтисодӣ низ маълумот оварда шудааст. Вобаста ба назари олимони болозикр ва таҳқиқотҳои дигар пажуҳишгарон метавон қайд намуд, ки «низоми бонкӣ то солҳои 1970–и асри XX, асосан, амалиёти бо қарз алоқамандро иҷро менамуд ва ҳамчун сармоягузори асосии иқтисодиёт арзёбӣ карда мешуд»[83, с. 104]. Ин амал ба андешаи мо, бо омилҳои рушди иқтисодӣ ва пешрафти фаҳму дарки муштариёни ташкилотҳои қарзӣ ва сатҳи густариши фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ вобаста буд.

Тибқи таҳлили адабиётҳои ватанию хориҷӣ «баъд аз солҳои 70—уми асри XX тағйирёбии шароити иқтисодӣ ва рушди муносибатҳои иқтисодӣ сабаб гардид, ки дар саросари кишварҳои ҷаҳон ғаёлияти ташкилотҳои қарзӣ ва умуман, низоми бонкӣ доираи амалиёти бонкиро васеъ намояд ва бо истифодаи усулҳои муосири бозорёбӣ ғаёлияти худро дар бозори молиявӣ фарох гардонад»[142]. Яъне ташкилотҳои қарзӣ дар асоси концепсияи сармоягузорӣ ғаёлияти худро оғоз намуда, минбаъд доираи маҳсулотҳо ва хизматрасониҳоро зиёд гардониданд, ки дар натиҷа маҳсулотҳои нави бонкӣ рӯйи қор омаданд. Дар натиҷаи таҳаввулоти муносибатҳои иқтисодӣ—молиявӣ доираи ғаёлияти субъектҳои иқтисодӣ, инчунин институтҳои молиявӣ васеъ гардида, бонкҳо на танҳо ҳамчун сармоягузори иқтисодиёт, балкӣ дар бозор ҳамчун миёнарави молиявӣ ғаёлиятро ба роҳ монданд. Яъне доираи ғаёлияти ташкилотҳои қарзӣ васеъ гардида, дар кишварҳои ҷаҳон низоми мушаххаси хизматрасониҳои бонкӣ ба вуҷуд омад. Дар ин давра, ташкилотҳои қарзӣ маҷмуи хизматрасониҳоро зиёд намуда, аз бозори истеҳсолӣ доираи ғаёлияти худро то бозори хизматрасониҳо васеъ намуданд. «Ташкилотҳои қарзӣ то солҳои 1970—уми асри XX, асосан, бо истеҳсолкунандагон ҳамкориҳои мутақобилаи судманд доштанд ва дар бозори молиявӣ иқтисодӣ ғаёлияти онҳо назаррас набуд»[21]. Баъдан бо густариши муносибатҳои молиявӣ ва таҳаввулоти асбобҳои молиявӣ ғаёлияти ташкилотҳои қарзӣ фарох гардид.

Натиҷаи рушди бозори молиявӣ дар кишварҳои ҷаҳон ва истифодаи мақсадноки захираҳои молиявӣ барои ташкилотҳои қарзӣ имконият фароҳам овард, ки номгӯии маҳсулотҳо зиёд гарданд ва истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ афзоянд. Ин чараён шароит фароҳам овард, ки хизматрасониҳои бонкӣ низоми мушаххасеро ташкил кунанд ва ҳамчун унсури муҳими иқтисодиёт барои пешрафти дигар соҳаҳо замина гузоранд.

Ба ақидаи муҳаққиқ Ғаниев Р.Ғ. «дар низоми муосири иқтисодӣ, ки таъмини рушди бемайлони соҳаҳои мухталиф омили асосии пешрафти ҷомеа ва иқтисодиёти миллӣ арзёбӣ карда мешавад, хизматрасониҳои бонкӣ нақши муҳимро иҷро менамоянд» [129]. Таҳлили вазъи муосири иқтисоди кишварҳои

чаҳон нишон медиҳад, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар ташаккул ва рушди бахшҳои мухталифи иқтисодиёт аҳамияти муҳим дорад ва тақмили бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз омилҳои тақвиятбахшандаи муносибатҳои молиявӣ қарзӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ вобаста мебошад. Аз ин лиҳоз, тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷанбаҳои афзалиятнок дар мамлакатҳои ҷаҳон арзёбӣ мегардад. Бо рушди бемайлони ва пайвастаи ҷаҳонӣ таъсири таъкилотҳои қарзӣ дар ҷаҳон зарурати тақмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳар як кишвари алоҳида ба миён омад. Дар асоси тақмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ раванди рушди дигар бахшҳои иқтисоди миллиро метавон тақвият бахшид. Ин омил сабаб гардидааст, ки дар аксари кишварҳои ҷаҳон, махсусан, дар Ҷумҳурии Мардумии Чин, ҷараёни ташаккул ва тақмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ бо назардошти вазъи муносири иқтисодӣ татбиқ карда шавад.

Бо таҳқиқи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Мардумии Чин муайян намудан мумкин аст, ки айни замон низоми бонкии ин кишвар бештар ба ҷараёни инноватсиякунонӣ ва истифодаи фароҳи технологияи муносири молиявӣ таъки менамояд. «Таъсири босамар ва густурдаи таъкилотҳои қарзӣ ва дигар ниҳодҳои молиявӣ барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Мардумии Чин заминаҳои мусоиди рушдро фароҳам оварда, иқтисодии истеҳсолии субъектҳои хоҷагидориро ба таври назаррас тақвият бахшидааст. Ин раванд ҷиҳати дастрасии бештари бахши воқеии иқтисод ба манобеи молиявӣ ва навсозии технологияи истеҳсолот нақши муҳим мебозад» [142, с. 82]. Таҳлили вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Мардумии Чин дод, ки дар ин кишвар низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷониби 4,5 ҳазор институтҳои молиявӣ қарзӣ роҳандозӣ карда мешавад [123]. Дороиҳои низоми бонкии ин кишвар дар соли 2023 маблағи 58,7 трлн. доллари амрикоиро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2022 ба андозаи 17,3 фоиз зиёдшавӣ дида мешавад. Ҳиссаи дороиҳои низоми бонкии ҚМЧ нисбат ба ММД–и ин кишвар дар соли 2023 ба ҳадди 4– маротиба афзоиш ёфтааст, ки ин омил сабаби асосии рушди соҳибкории хурду миёна ва таҳкими иқтисоди воқеӣ арзёбӣ карда мешавад

[102, с.82]. Мувофиқи раддабандии ташкилоти байналхалқии рейтингии **Fitch Ratings (Фитчрейтинг)** соли 2023 аз 1000 бонки аз нигоҳи сармоя бузург дар ҷаҳон 148–то аз ҚМЧ аст (бо сармояи 2,96 трлн. доллари амрикоӣ), илова ба ин, аз 5–то бонки аз назари молиявӣ бузурги ҷаҳон 4–тои он бонкҳои тижоратии ин кишвар маҳсуб меёбанд [152]. Бояд қайд кард, ки низоми бонкии Ҷумҳурии Мардумии Чин дар шароити муносири иқтисодӣ барои шумораи зиёди резидентҳо ва ғайрирезидентҳои ин давлат номгӯи зиёди маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкиро пешҳод намуда, дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон лоиҳаҳои бузургро сармоягузорӣ менамояд, ки аз тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар ин кишвар дарак медиҳад.

Низоми хизматрасониҳои бонкиву молиявӣ дар ҚМЧ мувофиқи концепсияи иқтисоди бозорӣ роҳандозӣ гардида, мавқеи ташкилотҳои қарзӣ дар ҷараёни пешрафти иқтисодиёт назаррас мебошад. Низоми бонкии ин кишвар аз се зина иборат буда, идоракунии он ба уҳдаи Бонки Мардумии Чин вогузор гардидааст. Хизматрасониҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Мардумии Чин тибқи таҷрибаи ҷаҳонӣ амал гардида, асосан, ба амалиёти қарзӣ, пасандозӣ, интиқоли маблағҳо, хариду фурӯши ашёи хориҷӣ, амалиёт бо коғазҳои қиматнок, инкассо, савдои вомбаргҳои давлатӣ, андеррайтинг, миёнаравии молиявӣ, аҳдҳои бонкӣ ва ғайраҳо таъя менамояд [102].

Низоми бонкии Ҷумҳурии Мардумии Чин аз нигоҳи иқтисодӣ бештар бо идоракунии давлатии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз дигар кишварҳо фарқ менамояд. Ба ибораи дигар, дар Ҷумҳурии Мардумии Чин нақши давлат дар танзим ва идоракунии фаъолияти низоми бонкӣ бунёдӣ маҳсуб меёбад. Давлат ҳамчун ниҳоди дорои салоҳиятҳои махсус, на танҳо назорати соҳаро амалӣ месозад, балки низоми бонкиро ҳамчун фишанги стратегии рушди иқтисодӣ зери идораи мутамаккизи худ қарор додааст. Илова ба ин, давлат дар сармояи ташкилотҳои қарзӣ ҳиссаи бузург дорад ва аз фаъолияти ин ташкилотҳо даромад ба даст меорад. Яке аз махсусиятҳои низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар ҚМЧ дар он зоҳир мегардад, ки давлат ба воситаи ташкилотҳои қарзӣ ба соҳаҳои афзалиятдошта қарзҳои имтиёзнокро пешниҳод менамояд [146].

Соҳаи кишоварзӣ ҳамчун соҳаи таъминкунандаи амнияти озукаворӣ дар Ҷумҳурии Мардумии Чин ба воситаи барномаҳои давлатӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ маблағгузорӣ мегардад, ки ин омил сабаби коҳишдиҳии маҳсулотҳои кишоварзии воридотӣ гардидааст.

Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҚМЧ аз ҷониби давлат ба таври доимӣ идора карда мешавад ва ба ин васила самаранокии он таъмин мешавад. Идоракунии хизматрасониҳои қарзӣ ҳамчун маҳсулотҳои муҳимми бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва истифодаи онҳо бо мақсади таъмини рушди босуботи иқтисодӣ аз ҷанбаҳои калидии сиёсати молиявии Ҳукумати ҚМЧ маҳсуб меёбад. Таҳқиқи низоми хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Мардумии Чин нишон медиҳад, ки таъсири давлат на танҳо дар раванди идоракунии ташкилотҳои қарзӣ назаррас аст, балки дар қабули қарорҳои мушаххас ва муайяннамоии Ҷоизҳои қарзӣ низ нақши давлат бузург мебошад. Таъсири давлат ба Ҷоизи қарзҳои пешниҳодшаванда аз он гувоҳӣ медиҳад, ки давлат меҳодад тариқи механизми танзимкунандаи Ҷоизҳо ба раванди рушди соҳаҳои афзалиятнок ва ҳаётан муҳим таъсири амиқ дошта бошад. Бояд қайд намуд, ки идоракунии ва танзими меъёри Ҷоизӣ аз ҷониби давлат мувофиқ ба қонунҳои иқтисодӣ бозорӣ нест, вале дар ҚМЧ, ки ҳиссаи давлат дар сармояи ташкилотҳои қарзӣ зиёд аст, таъсир расонидан ба меъёри Ҷоиз нисбатан осон амалӣ карда мешавад. Дар кишварҳои, ки ҳиссаи давлат дар сармояи низоми бонкӣ назаррас нест, таъсир расонидан ба меъёри Ҷоиз тариқи механизми мустақим ғайриимкон мебошад. Бо истифода аз ваколатҳои мушаххас, Ҳукумати ҚМЧ метавонад, ки ба меъёри Ҷоизи қарзҳои институтҳои молиявӣ таъсир расонад ва соҳаҳои афзалиятнокро сармоягузорӣ намояд. Таҷрибаи ҚМЧ собит месозад, ки ба воситаи меъёри Ҷоизи тағйирёбанда вобаста ба соҳаҳо имконияти рушд бештар гардида, суботи иқтисодӣ пайдор нигоҳ дошта мешавад. Масалан, дар низоми бонкии ҚМЧ меъёри Ҷоизи қарз вобаста аз самти фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ метавонад, ки фарқ намояд, яъне камтар бошад. Илова ба ин, меъёри Ҷоизи ба муштариёне, ки «ба боварии бонкҳо сазовор гардидаанд ва давоми солҳои зиёд бидуни мушкилӣ бо бонк

ҳамкорӣ кардаанд, нисбат ба дигар муштариён камтар муайян гардидааст, ки ин ҳамкориҳои институтҳои молиявиро бо муштариён таҳким мебахшад» [142]. Дар низоми бонкии ҚМЧ 4 шакли фоизи қарз дар ташкилотҳои қарзӣ амал менамоянд, ки аз рушди босубот ва либералии низоми бонкии ин кишвар гувоҳӣ медиҳад. Дар соли 2024 меъёри миёнвазнии фоизи қарзҳои байнибонкӣ дар ҚМЧ 2,85 фоизро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин шакли фоизи қарзҳои байнибонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар соли 2024—ум 14,9 фоизро ташкил намудааст, ба андозаи 12,1 фоиз камтар мебошад [102]. Аз тарафи Бонкии Мардумии Чин тариқи мустақим муайян гардидани фоизи амалиёти бонкӣ, махсусан пешниҳоди қарзҳо, аз омилҳои махсуб мешаванд, ки метавонад ин бонкро ҳамчун мегатанзимгар дар низоми иқтисодӣ муаррифӣ намояд ва аз ҷониби дигар, шаффофияти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ таъмин шуда, сатҳи рақобатнокӣ боло меравад, сифати маҳсулотҳои бонкӣ таҳким меёбад ва ба васеъгардии доираи хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ таъсири мусбат мерасонад.

Бояд қайд намуд, ки низоми бонкии ҚМЧ бо таъсири омилҳои берунаи технологӣ ва рушди бемайлони бозори молиявӣ дар ҷаҳон ҳамоҳанг буда, айни замон яке аз низомҳои бонкии аз нигоҳи иқтисодӣ устувор ва босубот дар минтақаи Осиё ва умуман ҷаҳон арзёбӣ карда мешавад. Истифодаи технологияи инноватсионӣ ҳамчун соҳаи афзалиятноки бозори хизматрасониҳои бонкӣ махсуб ёфта, дараҷаи дастрасии аҳолиро боз ҳам тақвият бахшидааст. Махсусан, дар низоми бонкии ҚМЧ бо истифодаи технологияи инноватсионӣ пешниҳоди қарзҳо ва умуман маблағгузориҳо ба иқтисоди сабз зиёд мушоҳида мегардад. Аз рӯйи маълумотҳои Бонки Мардумии Чин соли 2023 ҳиссаи маблағгузориҳо ба иқтисодиёти сабз тадриҷан афзуда, маблағи 2,16 трлн. доллари амрикоиро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2022 ба андозаи 26,3 фоиз зиёд мебошад. Дар ҚМЧ оид ба рушди маблағгузориҳои сабз концепсияи давлатӣ амал менамояд, ки мувофиқи он ташкилотҳои қарзӣ муваззаф гардидаанд, ки дар ин самт сармоягузориҳоро афзоиш диҳанд. Яке аз бахшҳои афзалиятноки бозори хизматрасониҳои бонкӣ

дар Ҷумҳурии Мардумии Чин — ин тамаркуз ба иқтисодиёти «сабз» мебошад, ки имрӯз дар сатҳи ҷаҳонӣ ҳамчун омили калидии рушди устувор эътироф мегардад. Мувофиқи концепсияи давлатии рушди иқтисодӣ, маблағгузори «сабз» (Green Finance) самти стратегӣ эълон шудааст ва ниҳодҳои молиявии кишвар ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои экологӣ ва кам кардани партовҳои карбонӣ механизмҳои инноватсионии қарзиро васеъ истифода мебаранд. Дар натиҷа рушди беамалони иқтисоди воқеӣ ва пешрафти бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъмин карда мешавад.

Таҳлилҳо собит мекунанд, ки низоми бонкии ҚМЧ аз нигоҳи истифодаи технологияи инноватсионӣ ва хизматрасониҳо тариқи технологияи молиявӣ дар ҷаҳон мақоми баландро касб намудааст. Айни замон (соли 2024) низоми бонкии ин кишвар дар ҷаҳон мақоми якумро аз рӯйи истифодаи пардохтҳои мобилӣ касб намудааст. Соли 2024 дар ҚМЧ 87 фоизи пардохтҳои аҳоли тариқи пардохтҳои мобилӣ ба роҳ монда шуд, ки нишондиҳандаи баланд арзёбӣ карда мешавад. Бо паҳн гардидан ва васеъ истифода намудани пардохтҳои мобилӣ чи дар шаҳрҳо ва чи дар минтақаҳо дар ҚМЧ хизматрасониҳои молиявӣ бонкӣ барои аҳоли дастрас гардид ва имкониятҳои онҳо дар бозори молиявӣ васеъ шуд. Мувофиқи маълумотҳои пойгоҳи **Statista** дар давоми соли 2024 амалиёти рақамӣ, ки ба воситаи ташкилотҳои қарзӣ амалӣ карда шуд, маблағи 3,5 трлн. доллари амрикоиро ташкил дод, ки нисбат ба кишварҳои ИМА, Британияи Кабир, Ҷопон ва Олмон ба ҳадди 0,8 трлн. доллари амрикоӣ зиёд мебошад [101, с. 41]. Рушди мунтазами маҳсулоти бонкӣ ва содасозии механизмҳои пешниҳоди хизматрасониҳо имкон дод, ки доираи истифодабарандагони низоми бонкӣ васеъ гардад. Дар натиҷа, шумораи амалиёти бонкӣ босуръат афзоиш ёфта, самаранокии хизматрасониҳои молиявӣ дар кишвар ба марҳалаи нав ворид шуд. Ҷараёни рушди низоми хизматрасониҳои бонкиро дар шароити муосири иқтисодӣ бидуни инноватсия ва технологияи муосири иқтисодӣ–рақамӣ тасаввур намудан ғайриимкон мебошад [88, с. 116]. Яке аз кишварҳое, ки рушди низоми хизматрасониҳои бонкии он бевосита бо пешрафти

технологияи информатсионӣ ва инноватсия алоқамандӣ дорад, Ҷумҳурии Беларус махсуб меёбад. Низоми бонкии Ҷумҳурии Беларус дар асоси рақобати солим ташаккул ёфта, низоми хизматрасониҳои бонкиро рушд додааст. Таҳлилҳои собит мекунад, ки низоми хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Беларус фарогири кулли маҳсулотҳои бонкӣ буда, раванди пешниҳоди хизматрасониҳои бонкиро дар ин кишвар ба таври мукамал татбиқ намуда истодааст (расми 1.6.).

Расми 1.6. – Сохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Беларус

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [29]

Маълумотҳои дар расми 1.6. овардашуда инъикоскунандаи фаъолияти фарохи ташкилотҳои қарзӣ ва тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Булорус мебошад. Баҳодиҳии ҳолати муосири низоми хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Беларус имкон дод муайян намоем, ки дар ин кишвар сатҳи маҳсулотҳои рақамии бонкӣ нисбат ба маҳсулотҳои анъанавии бонкӣ рӯ ба афзоиш ниҳода, ташкилотҳои қарзӣ бештар ба

хизматрасониҳои фосилавӣ бартарӣ медиҳанд. Воқеан ин талаботи замони муосир мебошад ва истифодаи усулҳои муосири пешниҳоди маҳсулотҳои бонкӣ ногузир арзёбӣ мегардад. Аз ин лиҳоз, стратегияи пешанамудани институтҳои молиявии ин кишварро метавонем мувофиқ ба шароити муосири иқтисодӣ баҳогузорӣ намоем.

Низоми бонкии Ҷумҳурии Беларус ба сифати рукни асосии рушди иқтисодӣ баромад намуда, бо истифода аз моделҳои стратегияи хизматрасонӣ маҷмӯи васеи маҳсулоти молиявиро манзури муштариён мегардонад. Татбиқи стратегияҳои муосир имкон медиҳад, ки ташкилотҳои қарзии кишвар ба тағйироти бозори ҷаҳонӣ мутобиқ гардида, талаботи субъектҳои хоҷагидориро самаранок қонеъ созанд [85, с. 38]. Дар ин самт, муҳаққиқони хориҷӣ аз ҷумла, Ильина С.И. дар монографияи худ чунин дарҷ намудааст: «низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар ин кишвар (ҶБ) ҳамчун унсури муҳимми иқтисодӣ пайвасти тибқи талаботи муштариён ва субъектҳои иқтисодӣ тақмил ёфта, доираи васеи маҳсулотҳои бонкиро пешниҳод менамояд» [55]. Олими дигар Лаутс Е.Б. низ чунин мешуморад, ки «дар низоми хизматрасониҳои бонкии ин кишвар стратегияи бисёрҷанбаи хизматрасониҳои бонкӣ мавриди истифода қарор гирифтааст ва дар ин ҷараён истифодаи васеи технологияҳои инноватсионӣ ба назар мерасад» [68]. Истифодаи васеи технологияи инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Беларус имконият фароҳам овардааст, ки арзиши хизматрасониҳо коҳиш ёфта, сатҳи дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ тақвият ёбад. Яке аз маҳсулотҳои, ки дар низоми бонкии ин кишвар тадриҷан тақмил ёфта истодааст ва ҳамчун маҳсулоти асосии фосилавӣ маҳсуб мешавад, хизматрасонии интернет–банкинг арзёбӣ мегардад. Интернет–банкинг дар Ҷумҳурии Беларус барои муштариён имконият фароҳам овардааст, ки мустақилона ва бидуни мушкилӣ аз маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ тариқи фосилавӣ истифода намоянд.

Маҷмуан, низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Беларус тибқи талаботи замони муосир рушд ёфта истодааст ва таваҷҷуҳи ташкилотҳои қарзӣ бештар ба хизматрасонии маҷмуии муштариён равона гардидааст, ки ин омил

метавонад ба тақвияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва тақмили он заминаи муносиб фароҳам оварад. Дар асоси пешниҳоди якчанд маҳсулотҳои бонкӣ «дар доираи як амалиёт барои муштариён имкониятҳои молиявии зиёдро фароҳам оварда метавонад, ки мавқеи ташкилоти қарзиро дар бозор устувор гардонад» [148, с.16]. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи низоми бонкии Ҷумҳурии Беларус татбиқи консепсияи «равзанаи ягонаи иттилоотӣ» дар доираи барномаҳои махсуси инноватсионӣ мебошад. Ин низом ба муштариён имкон медиҳад, ки тавассути як интерфейси ягона ба хизматрасониҳои ташкилотҳои қарзии мухталиф дастрасии озод пайдо кунанд. Чунин равиш на танҳо рақобатро дар бозори молиявӣ тақвият мебахшад, балки раванди истифодаи маҳсулоти бонкиро барои истеъмолкунандагон ба таври назаррас сода ва муассир мегардонад [143]. Ташкили платформаи махсус, ба андешаи дигар олимон: «шароит фароҳам овардааст, ки муштариён новобаста аз мавқеи ҷойгиршавӣ ва ҷойгиршавии суратҳисоби бонкӣ метавонанд, ки дилхоҳ амалиётро бо суратҳисоби худ анҷом диҳанд. Яъне, муштарии як ташкилотҳои қарзӣ бидуни мушкилӣ имкон дорад, ки суратҳисоби худро тариқи бонки дигар ройгон истифода намояд» [55].

Масъалаи муҳимме, ки ба он дар низоми бонкии Ҷумҳурии Беларус тавачҷуҳи беандоза зоҳир карда мешавад, ин ҳамкориҳои мустақими ташкилотҳои қарзӣ бо институтҳои таҳқиқотӣ арзёбӣ мегардад. Дар асоси ҳамкориҳои мутақобилан судманд, ташкилотҳои қарзӣ имконият доранд, ки талаботро ба маҳсулотҳои мушаххаси бонкӣ муайян созанд ва миёни муштариёни бозори хизматрасониҳои бонкӣ пурсишномаҳои мухталиф гузаронанд, ки ин амал яке аз роҳҳои омӯхтаи бозор доништа мешавад. Новобаста аз пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ба кулли муштариён, ташкилотҳои қарзии дар Ҷумҳурии Беларус фаъолияткунанда кӯшиш менамоянд, ки дар асоси пурсишномаҳои гузаронидашуда талаботи муштариёноро омӯзанд ва дар ин замина маҳсулотҳои нави бонкиро коркард намоянд. Ба инобат гирифтани тақозои муштариён аз ҷанбаҳои афзалиятноки

фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ маҳсуб ёфта, механизми ҷалби бештари муштарӣён ба ташкилоти қарзӣ арзёбӣ карда мешавад.

Институтҳои молиявӣ–қарзии дар Ҷумҳурии Беларус амалкунанда бо истифодаи маблағҳои муваққатан озоди аҳолии пойгоҳи захиравии худро таҳким бахшидаанд, ки ин амал дар асоси сиёсати мукаммали молиявӣ татбиқ карда мешавад.

Сиёсати молиявии самаранок ба ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Беларус имконият фароҳам овард, ки маблағҳои муваққатан озоди аҳолии ба низоми бонкӣ ҷалб карда шаванд ва ҳаҷми қарзҳои бонкӣ афзоянд. Дар ин раванд, ташкилотҳои қарзии ин кишвар ба муштарӣён доираи васеи имтиёзҳоро пешниҳод намуданд, ки барои ҷалби пасандозҳо таъсири мусбат расонид. Аз ҷумла, кафолати давлатӣ оид ба пасандозҳо аз механизмҳои маҳсуб меёбанд, ки раванди ҷалби пасандозҳоро вусъат бахшид. Ҷумҳурии Беларус аз ҷумлаи кишварҳои камназирест, ки дар он тамоми меъёрҳои танзимкунандаи соҳа дар ҳуҷҷати ягонаи муътамад — **Кодекси бонкӣ** муттаҳид карда шудаанд. Ин санади бунёдӣ заминаи ягонаи ҳуқуқиро барои фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ фароҳам оварда, муносибатҳои мураккаби байни бонкҳо, муштарӣён ва мақомоти танзимкунандаро ба таври муназзам танзим менамояд. Илова ба ин, дар низоми бонкии Ҷумҳурии Беларус Кодекси этикаи касбии кормандони ташкилотҳои қарзӣ амал мекунад, ки мувофиқи он муносибати кормандони ташкилотҳои қарзӣ бо муштарӣён танзим гардида, ба ин васила ҷалби бештари муштарӣён ба бонк татбиқ мегардад [29]. Низоми ҳисоббаробаркунииҳои ғайринақдӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии ин кишвар ба таври суръатнок рушд ёфта истодааст ва айни замон қортҳои кобрендингӣ ва қортҳои бидуни алоқавӣ мавриди истифодаи умум қарор гирифтааст, ки дастрасии маҳсулотҳои бонкиро барои муштарӣён осон гардонида, арзиши хизматрасониҳоро коҳиш медиҳад [26].

Барои тақмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи таҷрибаи Ҷумҳурии Беларус бениҳоят муҳим буда, он метавонад, ки дар тақвияти инфрасохтори пардохтӣ, васеъгардии доираи

маҳсулотҳои бонкӣ, мукамалгардии асосҳои институтсионалии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, коҳишдиҳии ҳиссаи қарзҳои ғайриқолабӣ, тақвияти фаъолияти бонкҳои тичоратӣ оид ба пешниҳоди қарзҳои ипотекӣ, рушди қарзҳои манзилӣ, таҳкими барномаҳои инноватсионӣ ва ғайраҳо нақши муассир дошта бошад. Сайфуров К.Ф. дар ин бобат қайд намудаанд, ки: «бо истифодаи таҷрибаи низоми бонкии Ҷумҳурии Беларус тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Тоҷикистон татбиқ гардида, амалиёти ташкилотҳои қарзӣ самаранок иҷро шуда, сохтори институтсионалии низоми бонкӣ таҳким меёбад» [113].

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар Ҷумҳурии Қазоқистон низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун элементи калидӣ дар раванди иҷроиши муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ ва қарзӣ асбоби арзёбӣ қарда мешавад. Ба андешаи олимони хориҷӣ, масалан Лаутс Е.Б. «низомии бонкии Ҷумҳурии Қазоқистон зери унсурҳои иқтисодии берунӣ ва дохилӣ рушд ёфта, ба таври динамикӣ пеш рафтааст» [68], ки ба андешаи мо дар ин замина бозори хизматрасониҳои бонкӣ ташаккул ёфта, чиҳати тақвияти иқтисоди миллӣ заминаи муносибро фароҳам овардааст. Низомии хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон дар асоси рушди бевоситаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ роҳандозӣ шуда, ин самт на танҳо дар пешрафти муносибатҳои молиявӣ, балкӣ дар раванди рушду такомули захираҳои бонкӣ баромад намуда, устувории молиявии бонкҳоро таъмин месозад. Ташкилотҳои қарзии дар низомии бонкии Ҷумҳурии Қазоқистон фаъолияткунанда ба раванди таҳкимёбии вазъи молиявӣ аҳамияти ҷиддӣ дошта, «пайваста чораандешӣ менамоянд, ки ҳолати баланди эътимоднокиро касб созанд, ки ба назари мо чунин амал метавонад ба рушди низомии хизматрасониҳо шароит фароҳам оварда, маҷмуан ба пешрафти низомии бонкӣ боис гардад» [142], қайд мекунад Татаркулова Р.А.

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон рушди бемайлони технологияи информатсионӣ ва таҳкимёбии иқтисоди рақамиву инноватсионӣ шароити заруриро барои пешрафти низомии муассири хизматрасониҳои бонкӣ фарорҳам

овардааст. Ин аст, ки «маҳсулотҳои рақамии бонкӣ ва истифодаи комили инноватсияҳо дар бозори хизматрасониҳои ин кишвар ба таври густурда мавриди истифода қарор гирифтааст» [129]. Дар ин замина, яъне таҳкими технологияи рақамӣ ва истифодаи мақсадноки инноватсия хизматрасонии фосилавӣ тақвият ёфта, рақамикунонии маҳсулотҳои бонкӣ роҳандозӣ гардидааст. Аз ҷаҳояти ташкилотҳои қарзии ин кишвар мушоҳида мегардад, ки дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ бештар маҳсулотҳои интернет–банкинг ва мобайл–банкинг тараққӣ ёфтааст ва пардохтҳо бештар ба ин тариқ татбиқ карда мешаванд. Аксар коршиносон, махсусан Иљяс А.А. ва Саулемубекова А. К., ба он ақидаанд, ки ба таври суръатнок рушд ёфтани инноватсияи бонкӣ дар Қазоқистон, пеш аз ҳама, бо пешрафти тиҷорати электронӣ дар бонкҳо ва густариши ҳолишҳо ва таҳдидҳои нав дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ алоқаманд мебошад [54, с. 96].

Рушди технологияи муосир ҳамчун муҳаррики асосии тақвияти муносибатҳои молиявӣ ва тақмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ баромад намуда, самти ҷаҳояти ташкилотҳои қарзиро ба шароити муосир мутобик гардонидаст. Бо таҳияи низоми пешрафти иқтисодӣ ва таҳкими пояҳои иқтисоди рақамӣ ташкилотҳои қарзӣ имконият пайдо карданд, ки ҷаҳояти молиявии худро ривож дода, ба бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ низ роҳ ёбанд. Бо ташкили стратегияи махсус оид ба рушди рақамикунонии иқтисодиёт, ки «Қазоқистони рақамӣ» ном бурда мешавад, ҷараёни рушди бонкдорӣ электронӣ вусъат ёфт ва низоми хизматрасониҳо бештар ба пешниҳоди хизматрасониҳои фосилавӣ таъя намуд [94].

Татбиқи лоиҳаи стратегияи «Қазоқистони рақамӣ» боиси ҷорӣ гардидани барномаҳои муосири технологӣ дар низоми молиявии ин кишвар гардид. Ин раванд ба ташкилотҳои қарзӣ имкон дод, ки намудҳои анъанавии хизматрасониро ба шакли пурраи онлайн гузаронида, дастрасии муштарӣро ба маҳсулоти бонкӣ бидуни монеаҳои ҷуғрофӣ таъмин созанд. Ин лоиҳа имкон дод, ки ташкилотҳои қарзӣ бевосита тариқи фосилавӣ бо муштарӣ дар алоқа бошанд ва маҳсулотҳои ба онҳо заруриро пешкаш созанд. Дар ин раванд

низомии фосилавии бақайдгирии муштариён чорӣ гардид, ки метавонад пардохтхоро ба таври фаврӣ анҷом диҳад ва ба таври онлайн амалиёти бонкиро суғурта намояд. Таъсиси интерфейсо имконият доданд, ки ҳамоҳангии органҳои давлатӣ ва ташкилотҳои қарзӣ ба таври густурда роҳандозӣ гардад ва тариқи воситаҳои электронӣ кулли пардохтҳои низомии пардохтӣ анҷом пазирада.

Аз нигоҳи муҳаққиқи ватанӣ Қобилова Ш.Т. «дар низомии хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Қазоқистон аини замон низомии бақайдгирии муштариён тариқи онлайн роҳандозӣ гардидааст ва аксари маҳсулотҳои бонкиро тариқи фосилавӣ истифода намудан имконпазир мебошад» [100]. Дар ин самт, ҷанбаи асосӣ ва муҳим ҳамгироии мақомотҳои давлатӣ ва ташкилотҳои қарзӣ оид ба пардохтҳои электронӣ мебошад. Олимони дигар Сайфуров К.Ф. ва Буриев Ш.М. вобаста ба ин чунин мешуморанд, ки «дар Ҷумҳурии Қазоқистон лоиҳаи ҳамгироии ташкилотҳои қарзӣ ва мақомотҳои давлатӣ дар бахши пардохтҳои электронӣ амал мекунад, ки заминаи асосиро барои дарёфти маълумотҳои мухталиф оид ба муштариён фароҳам оварда, муносибати бонкро бо мизочон осон мегардонад» [113]. Ин механизм имконият фароҳам меорад, ки муштариён барои ҷамъовари маълумотҳои гуногун вақти зиёдро сарф накунад ва дар асоси платформаи таҳиянамудаи ҳамкорҳои ташкилотҳои қарзӣ бо мақомоти давлатӣ тариқи бонк дастрас намоянд. Яъне бонкҳо ва дигар институтҳои молиявӣ имконият доранд, ки маълумотҳои лозимиро оид ба муштарӣ аз ин платформа дастрас намоянд ва дар асоси он хизматрасониҳои зарурӣ пешниҳод созанд. Пойгоҳи умумии маълумотҳо, ки дар мақомотҳои давлатӣ нигоҳдорӣ мегардад, барои ташкилотҳои қарзӣ чунин имкониятро фароҳам овардааст. Ҷойи дигар низ Сайфуров К.Ф. ва Буриев Ш.М. баён менамоянд, ки: «истифодаи чунин таҷриба, яъне ташкили низомии мушаххаси ҳамгироии низомии бонкӣ ва мақомотҳои давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки низомии хизматрасониҳои бонкӣ такмил ёфта, бюрократия аз байн равад ва боварии муштариён ба ташкилотҳои қарзӣ афзояд» [113].

Таҷрибаи рушди низоми хизматрасониҳои бонкии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки ин навъи низоми хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати рушд қарор дошта, дар асоси омӯзиши вазъи муосири фаъолияти низоми бонкии давлатҳои хориҷӣ ба назар гирифтани самтҳои зерини афзалиятнок ҷиҳати таҳкими минбаъдаи он, аз манфиат ҳолӣ нест:

- зарур аст, ки низоми тақвияти маърифати молиявии аҳоли таҳия гардад ва дар ин асос концепсияи мукамал рӯи қарор ояд;
- тақвияти фарҳанги пасандозгустории аҳоли ногузир арзёбӣ қарда мешавад, зеро пӯёи пулҳои нақд дар иқтисодиёт (агрегати M_0) афзоиш ёфта истодааст, вале ҳиссаи пасандозҳои аҳоли дар ММД назаррас нест;
- мукамалгардонии низоми пардохтӣ ва густариши инфрасохтори пардохтӣ дар саросари кишвар, ки бидуни он татбиқи ҳисоббаробаркуниҳо ғайриимкон мебошад;
- ҷалби бештари институтҳои молиявии хориҷӣ ҷиҳати таҳкими рақобатнокӣ дар низоми хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ин омил метавонад сифати хизматрасониҳои бонкиро дар бозори хизматрасониҳои бонкии ватанӣ тақвият бахшад;
- ташкил ва қарқарди стратегияи тақвияти хизматрасониҳои фосолавии бонкӣ дар низоми бонкии мамлакат;
- ба роҳ мондани қараёни идоракунии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси Финтех;
- ташкили стратегияи махсуси давлатӣ вобаста ба таҳияи Ассотсиатсияи технологияҳои молиявӣ, ки метавонад раванди гузариш ба инноватсияи маҳсулотҳои бонкиро суръат бахшад (чунин таҷриба дар Ҷумҳурии Қазоқистон вуҷуд дорад);
- қарқарди стратегияи вижа, ки баҳри пешрафти хизматрасониҳои фосолавӣ замина гузорад ва хизматрасониҳои бонкиро тариқи онлайн пешниҳоди муштариён намояд (ташкили пойгоҳи ягонаи пешниҳоди маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ, метавонад сатҳи рақобатнокиро дар низоми бонкии мамлакат тақвият бахшад).

Хулосаи боби якуми диссертатсия

1. Таҳлили пажӯҳишҳои муосир оид ба низоми хизматрасониҳои бонкӣ нишон медиҳад, ки аксари муҳаққиқон ин низомро ҳамчун омили стратегии рушди иқтисоди миллӣ ва таҳкими неқӯаҳволии иҷтимоии аҳоли арзёбӣ мекунанд. Низоми мазкур ҳамчун фишанги асосии роҳандозии муносибатҳои мураккаби молиявӣ хизмат намуда, ҳамгирии бахшҳои мухталифи иқтисодиётро таъмин месозад. Аммо вобаста ба низоми хизматрасониҳои бонкӣ, сохтор, тартиби фаъолият ва унсурҳои таркибии пажӯҳишҳо камтар ба назар мерасанд. Дар ин замина, низоми хизматрасониҳои бонкиро метавонем аз унсурҳои иқтисодие арзёбӣ кунем, ки ривочёбии маҳсулотҳои молиявӣ бонкиро асос гузошта, ҷиҳати таъмини аҳоли бо маҳсулотҳои бонкии мувофиқ саруқор дорад ва талаботи иқтисодиётро бо амалиёти бонкӣ таъмин менамояд. Ҳамин тариқ, омӯзиши паҳлуҳои назариявӣ ва арзёбии вазъи кунунии низоми бонкӣ нишон дод, ки таҳкими низоми хизматрасониҳо ва ниҳодҳои сохтории он омили калидии тавсеаи дастрасии аҳоли ба маҳсулоти молиявӣ маҳсуб меёбад. Ин раванд ҷиҳати таъмини фарогирии молиявӣ (financial inclusion) дар кишвар заминаи устувор гузошта, ба рушди босуботи иқтисоди миллӣ мусоидати ғаёл менамояд.

2. Таҳқиқотҳо имкон доданд, ки сохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ бо назардошти шароити муосири иқтисодӣ таҳия гардида, унсурҳои институтсионалии он гурӯҳбандӣ шудаанд. Зимни таҳқиқот муайян гардидааст, ки ба раванди фаъолияти густурда ва комили низоми хизматрасониҳои бонкӣ метавонанд, ки омилҳои берунӣ ва дохилӣ таъсиргузор бошанд, ки баҳодиҳӣ ва баррасии таъсири ин омилҳо фаъолияти самаранокро таъмин месозад. Илова ба ин, мушаххас гардидааст, ки сохтори таркибии низоми хизматрасониҳои бонкӣ фаротар аз бозори хизматрасониҳои бонкӣ буда, танзим ва идоракунандаи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳо мебошад. Таҷдиди сохтории низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва афзоиши шумораи ниҳодҳои молиявӣ омили муҳими таъмини дастрасии аҳоли ба сармоя маҳсуб меёбад. Ин раванд ҷиҳати қоркарди

маҳсулоти инноватсионии бонкӣ заминаи мусоид фароҳам оварда, боиси тавсеаи доираи фарогирии хизматрасониҳо ва баланд шудани сифати онҳо дар бозори молиявӣ мегардад. Низоми хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба шароити муосири иқтисодӣ ва таҳкими иқтисоди рақамӣ гурӯҳбандӣ гардида, аз рӯйи самтҳо ва хусусиятҳои амалишавӣ баррасӣ гардидааст, ки тартиби пешниҳоди маҳсулотҳои бонкиро сода мегардонад.

3. Барои ноил шудан ба тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати истифодаи таҷрибаи хориҷӣ ба миён меояд. Таҷрибаи хориҷии рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ собит менамояд, ки такмили хизматрасониҳои бонкӣ айни замон бидуни таҳияи консепсияи мушаххас ва истифодаи инноватсия ғайриимкон мебошад. Ҳамин тариқ, таҳлили низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Беларус ва Ҷумҳурии Қазоқистон собит месозад, ки таҳаввули ин низом дар шароити иқтисоди рақамӣ мустақиман ба татбиқи технологияҳои инноватсионӣ вобаста аст. Ин раванд, пеш аз ҳама, тавассути рушди интернет-бонкинг, бонкдории мобилӣ ва низомҳои хизматрасонии фосолавӣ амалӣ гардида, дастрасии фаврии муштариёро ба маҳсулоти муосири бонкӣ таъмин менамояд. Бо истифода аз таҷрибаи ин мамлакатҳо бояд роҳу воситаҳои муассири истифодаи инноватсияҳо ва технологияи муосири молиявӣ дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ фаъолияти самараноки ташкилотҳои қарзиро таъмин намуда, фарогирии молиявиро дар мамлакат суръат мебахшад. Ҷиҳати татбиқи технологияи муосири инноватсионӣ ташилотҳои қарзиро зарур аст, ки маблағгузории саривақтиро анҷом дода, ин равандро дар стратегияи кӯтоҳмуддати молиявӣ мавриди амал қарор диҳанд. Ҳамчунин, дар сатҳи Бонки миллии Тоҷикистон зарур аст, ки «Консепсияи таҳкими низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити густариши иқтисодиёти рақамӣ» мавриди қарор дода шавад, то ҷанбаҳои институтсионалии рушди бозори хизматрасониҳои бонкиро инъикос намуда, воситаҳои такмили онро инъикос кунад.

БОБИ 2. БАҲОДИҲИИ РУШДИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

2.1. Таҳлили вазъи муосири низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз солҳои соҳибистиклолӣ дар раванди рушд қарор гирифта, сохтори институтсионалии он давра ба давра таҳким ёфтааст. Хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ дорои сохтори мураккаб буда, унсурҳои мухталифро дар худ инъикос менамояд. Фаъолияти самаранок ва ҳадафмандонаи сохтори институтсионалии низоми хизматрасониҳои бонкӣ метавонад ҳамчун механизми асосии таҳриқдиҳандаи низоми муносибатҳои иқтисодӣ ва молиявӣ баромад намуда, раванди иҷроиши хизматрасониҳоро вусъат бахшад.

Низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сохтори муназзам ва бисёрҷабҳа маҳз дар давраи соҳибистиклолии кишвар ташаккул ёфтааст. Ин низом дар марҳалаҳои мухталифи рушд ҳамчун субъекти калидии иқтисодӣ таҳаввул намуда, дар таъмини устувори молиявии мамлакат нақши бунёдӣ касб кард. Дар ин давра, ки иқтисодиёти бозори ҳамчун падидаи нав вориди иқтисодиёти Тоҷикистон гардид, мушкилоти зиёдеро ба бор овард. Бо қабули барномаҳои давлатӣ, стратегияҳои гуногуни иқтисодӣ ва тарҳрезии сиёсати самаранок иқтисодӣ–иҷтимоӣ, ки бо дастгириҳои бевоситаи Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯи кор омаданд, на танҳо низоми бонкӣ рушд ёфт, инчунин бозорҳои молиявӣ пешрафт гардида, низоми иқтисодӣ ба раванди суботи доимӣ гузашт, ки дар ин замина низоми хизматрасониҳои бонкӣ низ тараққӣ ёфтанд. Пас аз қабули санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва барномаҳову стратегияҳои соҳавӣ низоми хизматрасониҳои бонкӣ рушд карда, заминаи фаъолияти самаранок фароҳам карда шуд. Махсусан, ҷиҳати рушди низоми бонкӣ, таҳкими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва ташкили низоми пурсамари

хизматрасониҳои бонкӣ ва дар ин замина ташкил намудани фазои мусоиди дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ соли 2009 «Стратегияи рушди низоми бонкии Тоҷикистон барои солҳои 2010–2015» қабул карда шуд [36]. Стратегияи қабулгардида имкон дод, ки дар давоми солҳои 2010–2015 рушди босуботи низоми бонкӣ ба роҳ монда шуда, имкониятҳои молиявии низоми бонкӣ тақвият ёбад. Зеро дар ин давра, яъне дар давоми солҳои 2012–2015 дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ, ба андозаи 2,1 маротиба зиёд гардиданд. [38]. Яъне давра ба давра иҷроиши барномаҳо ва стратегияҳои давлатӣ имкон доданд, ки сифати дороиҳои бо хавф баркашидашудаи низоми бонкӣ хуб гардида, ҳаҷми дороиҳо ва сармояи ташкилотҳои қарзӣ афзуд, ки ин барои фаъолияти густурдаи низоми бонкӣ ва таҳкимёбии низоми хизматрасониҳо заминаи мусоидро фароҳам овард. Ҳамин тариқ, таҳлилҳои илмӣ соҳаи мазкур нишон медиҳад, ки: «низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи асосии низоми молиявӣ дар асоси пешрафти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ташаккул ёфтааст, ки дар шароити муосир дорои сохтор ва таркиби мушаххас мебошад» [113]. (расми 2.7.).

Расми 2.7. – Институтҳои таркибии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

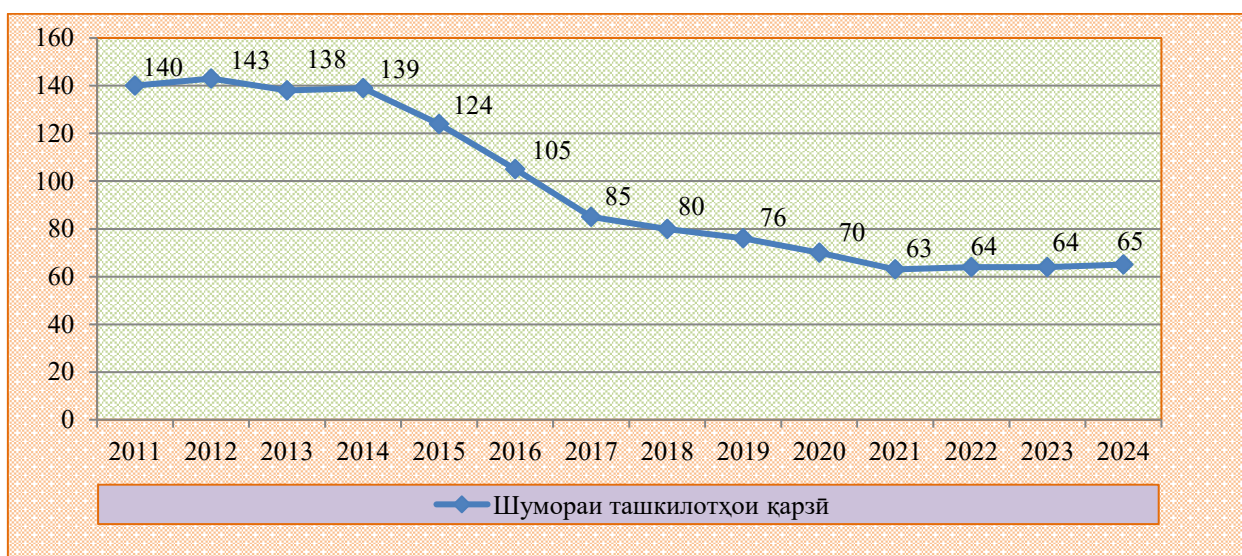
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [61, с.67–72;121, с.9–11]

Дар робита ба сохтори таркибии низоми хизматрасониҳои бонкӣ, ки дар расми 2.1. оварда шудааст, қайд намудан имконпазир аст, ки субъекти асосии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити навини иқтисодӣ бонкҳои тиҷоратӣ маҳсуб меёбанд. Айни замон бонкҳои тиҷоратӣ дар таркиби сохтори институтсионалии низоми бонкӣ мавқеи калидиро касб намудаанд ва дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ низ мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Агар ба вазъи молиявии ташкилотҳои қарзӣ назар намоем, дида мешавад, ки 83,2%–и дороиҳои низоми бонкӣ (дар соли 2024) дар зери идораи бонкҳои тиҷоратӣ қарор гирифтааст ва ин омил шаҳодати мавқеи калидии институтҳои мазкур мебошад. Илова ба ин, дар чараёни пешниҳоди хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ низ мавқеи бонкҳои тиҷоратӣ устувор ва аввалиндараҷа доништа мешавад [132, с.182]. Зеро, танҳо дар соли 2024 дар ҳудуди ҷумҳурӣ 15 бонки тиҷоратӣ бо 344 адад филиал ва 1235 марказҳои хизматрасонии бонкӣ ба аҳоли маҳсулотҳои бонкиро пешкаш намудаанд, ки аз мавқеи калидии ин бонкҳо дар низоми хизматрасониҳо гувоҳӣ медиҳад. Инчунин, ба сохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, ташкилотҳои маблағгузории хурд, фондҳои қарзӣ, ассотсиатсияҳои гуногунсатҳ шомиланд, ки маҷмуан ин чараёнро ба роҳ мондаанд. Дар ин сохтор метавон, ки Бонки миллии Тоҷикистонро шомил намоем, «вале ин бонк, ки маҳсулотҳои бонкиро ба муштариён пешниҳод намекунад ва ҳамчун танзимгари фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ амал менамояд, дар ин сохтор ҷойдихии он қобили қабул нест, зеро Бонки миллии Тоҷикистон чараёни фаъолияти ташкилотҳои қарзиро танзим намуда, раванди фаъолияти самаранок ва доимоамалкунандаи низоми хизматрасониҳои бонкиро назорат менамояд» [113].

Таҳлили омӯрӣ нишон медиҳад, ки дар давоми солҳои 2011–2024 шумораи ташкилотҳои қарзии молиявии кишвар тамоюли коҳишро касб намудааст. Ин ҳолат метавонад аз як тараф боиси маҳдуд гардидани рақобат ва навъҳои маҳсулоти бонкӣ дар бозор гардад ва аз тарафи дигар, зарурати таҷдиди сохторӣ ва рақамикунонии хизматрасониҳоро ҷиҳати нигоҳ доштани

дастрасии молиявӣ ба миён орад. Коҳишёбии шумораи институтҳои молиявиро наметавонем ба як омили дақиқ пайваст созем. Дар ин ҷо омилҳои дохиликорпоративӣ, бухронӣ ва умумииктисодӣ зиёд мебошанд, ки ҳар кадоми онҳо дар алоҳидагӣ метавонанд таъсири манфӣи худро дошта бошанд. Аз ин хотир, наметавонем, ки ба ақидаи Продолятченко П.А. «сабаби коҳишёбии шумораи ташкилотҳои қарзиро айни замон ба ягон омили мушаххас алоқаманд намоем. Албатта, шумораи ташкилотҳои қарзӣ, ки нишондиҳандаи асосии низоми хизматрасониҳои бонкӣ махсуб меёбанд, дар таҳкими бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва ташкили ҳамкориҳои мутақобилан судманд миёни субъектҳои иқтисодӣ аҳаммияти вижа доранд ва кам гардидани шумораи онҳо ба самтҳои гуногуни низоми хоҷагидорӣ кишвар таъсири манфӣи мерасонад» [140]. Маълум аст, ки афзоишёбии шумораи ташкилотҳои қарзӣ аз як тараф, агар ба васеъшавии доираи маҳсулотҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ замина гузорад, аз ҷониби дигар метавонад, ки дастрасии аҳолиро ба кулли маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ амалан иҷро намояд (диагр.2.1.).

Диаграммаи 2.1. – Шумораи ташкилотҳои қарзии низоми бонкӣ дар давоми солҳои 2011–2024

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти[9; 10; 11; 12; 13; 14; 15]

Доир ба нишондиҳандаҳои диаграммаи 2.1., ки инъикосгари тамоюли рушди шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар сохтори низоми бонкӣ мебошад, қайд

карда ҷоиз аст, ки дар давоми солҳои 2011 то 2024 шумораи ташкилотҳои қарзии дар сохтори институтсионалии низоми бонкӣ фаъолиятдошта ба таври якхела рушд накардааст. Дар соли 2012 нисбат ба соли 2011 шумораи ташкилотҳои қарзӣ аз 140 адад ба 143 адад расидааст, ки 3 адад ва ё 2,14% зиёдшавӣ мушоҳида карда мешавад. Вале дар солҳои минбаъда, коҳишҳои босуръат дар ин раванд мушоҳида мегардад. Давоми солҳои 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ва 2022 камгардии шумораи ташкилотҳои қарзӣ бармало пайҳас мегардад. Ба вижа дар соли 2012, ки шумораи ин институтҳои молиявӣ ба 143 адад расид, барои низоми бонкӣ, алалхусус такмилёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва тақвияти самтҳои муҳими он бетаъсир намонд. Дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ таҳким ёфта, коркарди маҳсулотҳои инноватсионии бонкӣ бештар гардид. Тибқи додаҳои оморӣ, аз соли 2014 тамоюли коҳиши шумораи ташкилотҳои қарзӣ оғоз гардида, миқдори онҳо то 139 адад ва дар соли 2015 то 124 адад поён рафт. Ин раванд дар солҳои минбаъда низ идома ёфта, то соли 2024 шумораи ташкилотҳои қарзии амалкунанда ба 65 адад расид. Ҳамин тариқ, дар муқоиса бо соли 2011 миқдори субъектҳои низоми бонкӣ 78 адад ё 2,2 маротиба кам шудааст, ки ин нишондиҳанда аз таҷдиди ҷиддии сохторӣ ва консолидасияи бозори хизматрасониҳои молиявӣ дар кишвар шаҳодат медиҳад. Тадричан ва ба таври суръатнок коҳиш ёфтани шумораи ташкилотҳои қарзӣ, натавонад ба низоми хизматрасониҳои бонкӣ таъсири манфӣ дошта бошад, инчунин падидаи мазкур ба рушди иқтисоди миллӣ, соҳаҳои мухталифи низоми хоҷагидорӣ мамлакат ва тақвияти бозори молиявӣ монеа эҷод менамояд. Ин чараён, «яъне коҳишҳои шумораи ташкилотҳои қарзиро чӣ тавре, ки боло қайд гардид, мо наметавонем, ки бо як сабаб ё омил алоқаманд намоем, зеро дар инҷо падидаҳои зиёде таъсири манфӣ расониданд, ки дар натиҷа чунин ҳолат ба амал омад» [129]. Ба назари мо дар ин самт пеш аз ҳама таъсири бӯҳрони солҳои 2009–2012 низ вучуд дорад. Давоми ин солҳо баъзе ташкилотҳои қарзӣ натавонистанд, ки дар бозор рақобат намоянд ва пардохтпазирии худро аз даст доданд, илова ба ин, як қатор ташкилотҳои

қарзии хурд дар натиҷаи ғайрисамаранок минбаъд сармояи худро якҷоя намуданд, ки ин низ ба камгардии шумора таъсир расонид.

Қоҳишёбии назарраси шумораи ташкилотҳои қарзӣ ба раванди дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ таъсири манфӣ расонида, метавонад, ки доираи истифодаи маҳсулотҳои бонкиро маҳдуд созад, ки дар натиҷа, ғайрисамаранок роҳандозӣ мегардад. Масъалаи дигар, ки дар ин самт метавонад нақши муассир дошта бошад, ин шиддатёбии равандҳои рақобатии ташкилотҳои қарзӣ арзёбӣ карда мешавад. Бо таҳрики рақобатнокӣ ва пурзӯргардии меъёрҳои пруденсиали аз ҷониби БМТ шумораи ташкилотҳои қарзӣ метавонад қоҳиш ёфта, муфлисшавии онҳо зиёд шавад. Инчунин ин қараёно ҳамаҷун гузариш аз шумора ба сифат низ арзёбӣ кардан мумкин аст, яъне БМТ агар сиёсати гузариш аз шумора ба сифатро пеша намуда бошад, пас дар ин ҳолат қоҳишёбии шумораи ташкилотҳои қарзӣ имконпазир мебошад.

Вобаста аз ин, мавриди қайд аст, ки дар баробари қоҳишёбии шумораи ташкилотҳои қарзӣ, дар маҷмӯъ, як давраи муайян дар бозори бонкӣ норасоии маҳсулотҳои бонкӣ ба назар расид, ки ин ба вусъат наёфтани низоми хизматрасониҳои бонкӣ таъсири манфӣ дошт, вале дар натиҷаи қабули қарорҳои мушаххас Бонки миллии Тоҷикистон раванди тақмили низоми бонкиро тадриҷан ба ислоҳ дароварда, самаранокии ғайрисамаранок бозори хизматрасониҳои бонкиро таъмин сохт. Дар баробари ин, бояд илова намоем, ки ҷиҳати таъмини сатҳи рақобатпазирии баланд, тақвияти низоми хизматрасониҳо ва тамаркузи сармояи низоми бонкӣ, зарур аст, то шумораи ташкилотҳои қарзӣ афзоиш дода шавад.

Дар қараёни ғайрисамаранок низоми хизматрасониҳои бонкӣ шабакаи хизматрасонӣ ва рушди воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ воситаи асосӣ буда, дастрасӣ ба маҳсулотҳои бонкӣ ва густурда гардонидани низоми хизматрасониҳоро дар кишвар замина мегузорад. Давра ба давра васеъ гардидани низоми хизматрасониҳо ва тақвиятёбии дастрасии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба маҳсулотҳои бонкӣ аз дараҷаи афзоишёбии воҳидҳои сохтории

низоми бонкӣ вобастагии амиқ дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ барои равнақи маҳсулотҳои бонкӣ ва рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити рақобати байни ташкилотҳои қарзӣ аз омилҳои таҳкимбаҳшандаи сатҳи рақобатпазирӣ буда, самаранокии низоми хизматрасониҳоро таъмин месозанд.

Ин масъала, яъне «таҳкими воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ аз масоили мубрами низоми бонкӣ маҳсуб ёфта, афзудани шумораи марказҳои хизматрасонӣ, филиалҳо, воҳидҳои дигари низоми бонкӣ метавонад, ки низоми бонкиро мукамал гардонида» [74, с.105], ҳамчун воситаи асосии пешрафти маҳсулотҳои бонкӣ маҳсуб ёфта, тараққиёбии бозори хизматрасониҳои бонкиро дар маҷмӯъ таъмин месозад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон воҳидҳои сохторӣ на танҳо дар раванди ташаккули маҳсулотҳои бонкӣ таъсири мусбӣ мерасонанд, балки метавонад, ки дастрасии маҳсулотҳои бонкиро дар минтақаҳои кишвар барои аҳоли сода гардонад, ки таҳкимёбии бозори хизматрасониҳоро замина мегузорад (ҷадвали 2.1).

Ҷадвали 2.1. – Воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзӣ–молиявӣ

Номгӯии воҳидҳои сохторӣ	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Тағйирот 2019/2024
Филиалҳо	328	356	295	310	330	344	+16
Равзанаи бонки исломӣ	–	–	2	2	2	3	+1
Марказҳои хизматрасонии бонкӣ	1 500	1 241	1 204	1 205	1 229	1235	–265
Марказҳои хизматрасонии маблағгузори хурд	–	338	353	343	335	340	+2
Воҳидҳои сайёр	–	–	–	4	3	3	–1

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти сарчашмаҳои зерин тартиб додааст: [19]

Мувофиқ ба маълумотҳои дар ҷадвали 2.1. овардашуда қайд намудан зарур аст, ки тайи солҳои 2019–2024 воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври гуногун рушд ёфтааст. Зеро, агар ба таркиби он назар афканем, дидан мумкин, ки дар соли 2019 шумораи марказҳои хизматрасонии бонкӣ нисбат ба соли 2024 ба андозаи 265 адад зиёд мебошад. Ба андозаи 17,6% коҳиш ёфтани шумораи марказҳои хизматрасониҳои

бонкиро метавонем бо якчанд омилҳо пайваст намоем. Пеш аз ҳама, тақвиятёбии рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ метавонад, ки «шумораи марказҳои хизматрасонии бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзиро коҳиш диҳад, зеро дар ҳолати даромади заруриро ба даст наовардани марказҳои хизматрасонӣ, хароҷоти ташкилотҳои қарзӣ афзоиш меёбад» [96, с.129]. Илова ба ин, тайи солҳои 2016–2021 дар натиҷаи бухрони молиявӣ иқтисодӣ як қатор бонкҳои тиҷоратӣ дар ҳудуди кишвар муфлис эълон гардиданд, ки дорои шумораи зиёди марказҳои хизматрасонӣ буданд. Дар баробари ин, фаъолияти ғайрисамараноки ташкилотҳои қарзӣ ва менеҷменти нодуруст сабаб гардид, ки даромаднокии ташкилотҳои қарзӣ коҳиш ёбанд ва дар натиҷа, шумораи марказҳои хизматрасонӣ кам гарданд. Шумораи филиалҳо бошанд, дар ин давра аз 328 адад дар соли 2019 то ба 344 адад дар соли 2024 расидааст, ки зиёдшавӣ ба андозаи 16 адад ва ё 4,8% ба назар мерасад. Инчунин, дар ин давра марказҳои хизматрасонии ташкилотҳои маблағгузори хурд ба андозаи 2 адад ва равзанаи бонкдории исломӣ ба андозаи 1 адад зиёд гардидааст.

Дар робита ба ин, қайд намудан мумкин аст, ки афзоишёбии шумораи воҳидҳои сохторӣ дар низоми бонкӣ аз сатҳи даромаднокӣ, ғоида ва азнавсармоякунонии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ вобастагии ногусастанӣ дорад. Яъне дар заминаи афзоиши сатҳи даромаднокӣ имкониятҳои молиявии ташкилоти қарзӣ боло рафта, таъсиси воҳиди сохторӣ имконпазир мегардад (ҷадвали 2.2.).

Ҷадвали 2.2. – Натиҷаи молиявӣ, даромаднокии дороиҳо (ROA) ва сармояи (ROE) ташкилотҳои қарзӣ (барои солҳои 2019–2024 бо млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Ғоида (млн.сомонӣ)	308,8	375,3	108,4	1 179,5	999,3	1 245,6
ROA, %	1,4	1,43	0,5	3,9	2,65	2,62
ROE, %	5,0	5,23	2,1	18,7	13,58	13,90

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти зерин тартиб додааст: [19]

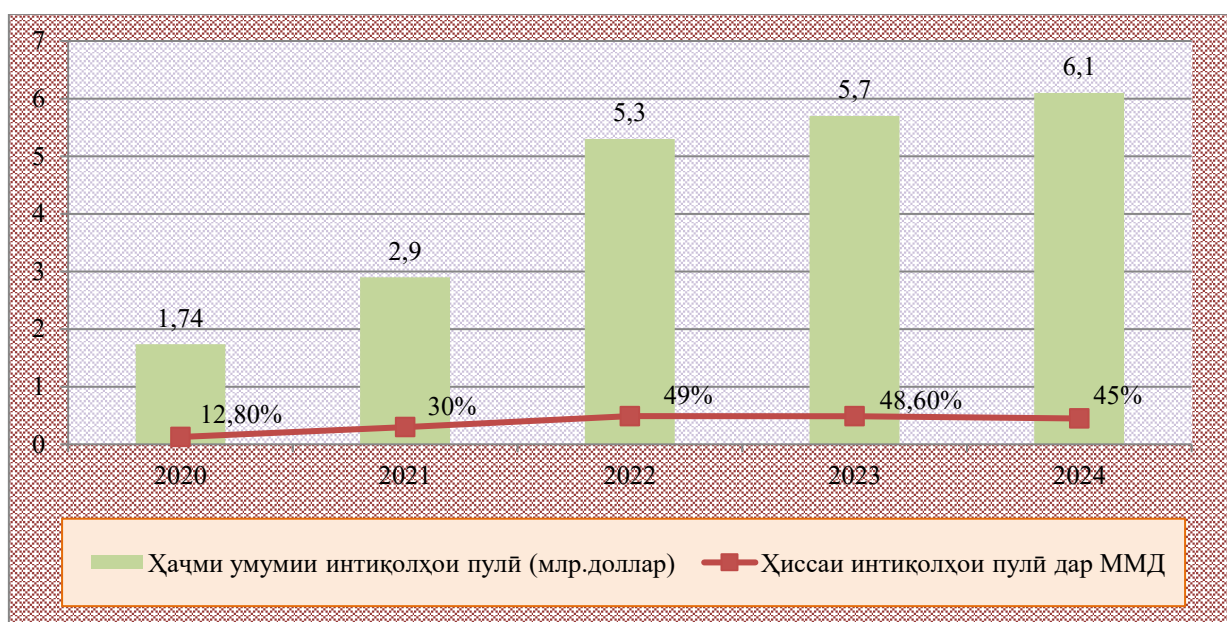
Таҳлили ҷадвали 2.2. возеҳ нишон медиҳад, ки даромаднокӣ ҳамчун инъикоскунандаи фаъолияти солонаи ташкилотҳои қарзӣ махсуб ёфта, ин

ташкilotҳои тамоми чораҳоро андешидаанд, то ғоидаи онҳо дар сатҳи максималӣ қарор гирифта бошад. Дар алоқа ба ин, соли 2019 ғоидаи ташкilotҳои қарзии дар кишвар ғайолияткунанда ба 308,8 млн. сомонӣ расид, ки барои ташкilotҳои қарзӣ нишондиҳандаи хуб арзёбӣ карда мешавад. Нишондиҳандаи мазкур соли 2024 ба 1245,6 млн. сомонӣ баробар гардид, ки дар муқоиса бо ҳамин давраи соли 2019 ба ҳаҷми 4 маротиба ва ё ба маблағи 936,8 млн. сомонӣ афзоишёбӣ ба назар мерасад. Вобаста ба маълумотҳое, ки дар ҷадвал оварда шудаанд ва мавриди таҳлил қарор доранд, дидан мумкин, ки дар давоми соли 2021 ғайолияти молиявии ташкilotҳои қарзӣ назаррас нест ва сатҳи ғойданокӣ поён рафтааст. Дар ин сол, яъне соли 2021 ҳаҷми ғойдаи ташкilotҳои қарзӣ ҳамагӣ 108,4 млн. сомонӣ аст, ки нисбат ба соли 2020 ба андозаи 3,4 маротиба кам мебошад. Дар заминаи таҳқиқотҳо ва таҳлили вазъи бозори молиявӣ метавон қайд намуд, ки ба таври назаррас коҳиш ёфтани андозаи ғойдаи ташкilotҳои қарзӣ, пеш аз ҳама, бо пандемияи COVID–19 алоқамандии мустақим дорад. Дар ин муддат, яъне замоне ки ин пандемия зухур кард, ташкilotҳои қарзӣ натавонистанд, ки ғайолияти самараноки худро идома диҳанд ва сатҳи даромаднокӣ поён рафт. Маълум аст, кидар ин давра на танҳо бонкҳои тичоратӣ, балкӣ кулли субъектҳои иқтисодӣ осеби ҷиддӣ диданд ва сатҳи даромаднокӣ дар кулли кишварҳои олам поён рафт.

Зеро ба воситаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ на танҳо маҳсулотҳои бонкӣ ба аҳоли дастрас мегардад, балки ҷиҳати пешниҳоди маблағҳои интиқоли ба аҳоли кумак расонида, гирдгардиши сармояро таъмин менамояд. Олими хориҷӣ Латус Е. Б. дар таҳқиқоти илмии худ баён намуданнд, ки «тариқи низоми хизматрасониҳои бонкӣ маблағҳои интиқоли ба субъектҳо ва дигар шахсони воқеиву ҳуқуқӣ дастрас мегардад ва ин механизм ҳатто метавонад, ки дар афзоишёбии сандуқи пасандозии аҳоли низ таъсири мусбат расонад ва ҷараёни такрористеҳсолро тақвият бахшад» [68]. Маълум аст, ки маблағҳои интиқоли на танҳо ҳамчун воситаи молиявӣ дар иқтисодиёт баромад менамоянд, балки истифодаи мақсадноки онҳо метавонад, ки рушди

нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, аз ҷумла маҷмуи маҳсулоти дохилиро таҳрик диҳад. Аз ҷониби дигар, ақидаи Нуралиева Д.К. оиди он ки «низими хизматрасониҳои бонкӣ ба воситаи дастрасии маблағҳои интиқоли ба аҳоли аз лаппишҳои қурбӣ пешгирӣ намуда, иқтисодиётро бо асбобҳои хориҷӣ таъмин менамояд»[135] хело бо маврид мебошад. Дар ин самт бояд, пеш аз ҳама, ташкилотҳои қарзӣ фаъолияти густурдаро роҳандозӣ намуда, низими такмилёфтаи интиқолҳои пулиро амалан татбиқ созанд (диагр.2.2.).

Диаграммаи 2.2. – Интиқолҳои пулӣ ва ҳиссаи онҳо дар ММД барои солҳои 2020–2024 бо млрд. доллари ИМА

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти: [30;24]

Дар асоси маълумотҳои диаграммаи 2.2 дарҷ намудан имконпазир аст, ки дар давоми солҳои 2020 – 2024 интиқоли маблағҳо аз хориҷи кишвар ба иқтисодиёти Тоҷикистон сол аз сол афзудааст. Агар дар соли 2020 ҳаҷми умумии маблағҳои интиқолӣ 1,74 млрд. доллари амрикоиро ташкил дода бошад, пас ин маблағ дар соли 2024 баробар ба 6,1 млрд. доллари амрикоӣ буд, ки дар ин давра 4,36 млрд. доллар афзоишҳои дида мешавад. Бояд қайд намуд, ки гуфта мешавад: «дастрасии аҳоли ба ин маблағҳо, ивазнамоии ин маблағҳо (конвертатсия) ва дигар амалиёти ба ин мансубро ташкилотҳои қарзӣ мегузаронанд, ки ба воситаи низими хизматрасониҳои бонкӣ анҷом мепазиранд» [135]. Яъне тариқи низими хизматрасониҳои бонкӣ иҷро

намудани интиқоли маблағҳо чи интиқолҳои дохилӣ ва чи интиқолҳои хориҷӣ яке аз хизматрасониҳои вижа маҳсуб меёбад ва бидуни мушкилӣ иҷро намудани он аз фаъолияти самараноки низоми хизматрасониҳои бонкӣ гувоҳӣ медиҳад.

Тақвият ва рушди муътадили низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз дараҷаи тақвияти нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ вобаста мебошад. Нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ на танҳо ҳамчун воситаи пешбурди фаъолияти институтҳои молиявӣ, балки «тахрикдиҳандаи воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ маҳсуб ёфта, метавонанд, ки дар чараёни дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ кумак расонида бошанд» [43]. Дар ин робита, тақвияти доимии нишондиҳандаҳои молиявӣ барои ташкилотҳои қарзӣ имкон медиҳад, ки сатҳи рақобатпазирии худро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ тақвият баҳшида, доираи маҳсулотҳои бонкиро васеъ созанд ва шумораи муштариёро дар ин радиф зиёд намоянд. Аз ин рӯ, боло бардоштани даромаднокии ташкилотҳои қарзӣ ва дар ин замина азнавсармоягузории онҳо имконоти молиявиро зиёд намуда, метавонад, ки ба такмилёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ таъсири мусбат расонад. Давра ба давра рушд ёфтани нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ ва дар баробари ин устувории онҳо суботи доимии низоми хизматрасониҳои бонкиро таъмин менамоянд (ҷадвали 2.3.).

Чадвали 2.3. – Нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2014–2024 бо млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2024/2014 (тағйирот,%)
Дороиҳо	12653	14854	18639	21187	20932	21201	21976	26307,4	22414,74	30030,66	37679,52	+298,4 б.ф.
Бо % нисбат ба ММД	31,22	32,57	38,51	38,86	34,28	30,80	28,41	31,87	22,66	25,94	31,76	+0,54 б.ф.
Дороиҳои пардохтпазир	2853	2960	4484	6482	6283	6472	6068	7916,02	7223,86	12955,86	13868,25	+492,8 б.ф.
Бо % нисбат ба ММД	7,04	6,49	9,26	11,90	10,28	9,40	7,84	9,59	7,30	11,19	11,69	+4,65 б.ф.
Қарзҳо, ҳамагӣ	7399	9661	11229	9823	8506	8677	9703	10882,50	11970,36	13577,58	17844,84	+243,8 б.ф.
Бо % нисбат ба ММД	18,26	21,18	23,20	18,03	13,92	12,60	12,54	13,18	12,10	11,73	15,04	–3,22 б.ф.
Қарзҳо бо асъори хориҷӣ	4182	5087	5917	4788	5017	4828	4762	4 594,92	3961,66	3861,22	5839,25	+39,6
Қарзҳои ба таъхир афтода	673	1163	2039	3441	2014	1994	1476	1 278,76	385,05	2203,71	3022,95	+349 б.ф.
Сармоягузориҳо, ҳамагӣ	204	227	276	1604	2172	2427	2232	2 672,06	771,38	542,35	318,52	+56,1 б.ф.
Воситаҳои асосӣ	1387	1576	1991	3176	4200	4207	4149	4 616,49	1816,40	1899,38	2233,06	+61 б.ф.
Дигар дороиҳо	1310	1671	2316	1925	1571	1514	1652	2 150,66	2100,36	2704,99	5592,34	+326,8 б.ф.
Уҳдадориҳо+сармоя	12653	14854	18639	21187	20932	21201	21976	26 307,44	22414,74	30030,66	37679,52	+197,7 б.ф.
Уҳдадориҳо	10063	12508	16222	15690	15207	15287	15749	19 131,70	17339,05	23731,65	30318,83	+201,2
Пасандозҳо	5519	6691	8614	8244	9283	9724	9682	11 414,22	10159,28	15507,83	19462,63	+252,6 б.ф.
Сармоя	2590	2346	2417	5497	5725	5913	6226	7 175,74	5075,69	6299,01	7360,69	+184,1 б.ф.
Бо % нисбат ба ММД	6,39	5,14	4,99	10,09	9,37	8,59	8,05	8,69	5,13	5,44	6,20	–0,19 б.ф.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [9, с.77–78;10, с.84–85;11, с.57–58;12, с.22–25; 13, 29-31; 14, 36-36; 15, с.23–24].

Доир ба маълумотҳои дар ҷадвали 2.3. овардашуда ҳаминро бояд қайд намоем, ки нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкӣ ҳамчун пойгоҳи асосии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ амал намуда, рушди бемайлони он метавонад, ки ба таҳкими пояҳои бунёдии низоми бонкӣ ва баландбардории эътимоднокии ташкилотҳои қарзӣ дар ҷомеа аҳаммияти калидӣ дошта бошад. Масъалаи муҳимме, ки айни замон барои таъмини соҳаҳои гуногуни низоми хоҷагидорӣ бо маблағ аҳаммияти калонро касб кардааст, ин пешниҳоди қарзҳо ба ҳисоб меравад. Мувофиқи нишондоди ҷадвали мазкур ҳиссаи қарзҳои низоми бонкӣ ба иқтисодиёт зина ба зина афзоиш ёфтааст ва дар соли 2024 маблағи 17844,84 млн. сомониرو ташкил додааст, ки аз соли 2014 ба 2,4 маротиба зиёдшавӣ мушоҳида мешавад. Таҳлили ҷадвал инъикос менамояд, ки маблағҳои қарзӣ ба иқтисодиёт тамоюли рушд дошта, ба таври динамикӣ ҳамасола боло рафтааст, ки ин барои иқтисоди миллӣ ва соҳаҳои иҷтимоии мамлакат муфид доништа мешавад. Маълум аст, ки сарчашмаи асосии маблағҳои қарзиро дар шароити муносири иқтисодӣ пасандозҳои шахсони воқеиву ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд. Аз ин лиҳоз, яке аз самтҳои асосии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ин ҷалби маблағҳои муваққатан озод буда, бояд бо истифодаи роҳу воситаҳои инноватсионӣ ҳар чӣ бештар маблағҳоро дар шакли пасандоз ҷалб намоянд. Таҳлил нишон дод, ки дар соли 2024 аз ҷониби кулли ташкилотҳои қарзии низоми бонкӣ ба маблағи 19462,63 млн. сомонӣ пасандоз ҷалб гардидааст, ки нисбат ба соли 2014 ба андозаи 3,5 маротиба зиёд мебошад. Ҳамчунин, дар давраи таҳлилӣ ҳиссаи сармоягузориҳои низоми бонкӣ ба иқтисодиёт низ афзудааст ва маблағи 318,52 млн. сомониру ташкил додааст, ки дар муқоиса ба соли 2014 ба андозаи 204 млн. сомонӣ ва ё ки 56,1% зиёдшавӣ ба назар мерасад. Нисбат ба ММД ҳиссаи сармоягузориҳои низоми бонкӣ ба иқтисодиёт бениҳоят дар сатҳи паст қарор дорад, ки боиси нигаронист. Ҷиҳати таъмини суботи иқтисодӣ ва рушди соҳаҳои афзалиятнок бояд сармоягузориҳои низоми бонкӣ зиёд карда шаванд. Ҳиссаи дороиҳои низоми бонкӣ низ дар ин давра нисбати ММД ба таври назаррас рушд накардааст, ки инро метавонем ба якчанд омилҳо алоқаманд донем. Дар соли

2024 ҳиссаи дороиҳои низоми бонкӣ нисбати ММД 31,76%–ро ташкил намуд ва ҳамин нишондиҳанда дар соли 2014 ба 31,22% баробар буд, ки тағйирёбии зиёд дида намешавад. Ба андешаи мо, сармояи низоми бонкӣ то ҳол барои тақвияти иқтисоди миллӣ ва таҳрики соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ кифоя нест ва дар ин чараён бояд чораҳои зарурӣ вобаста ба капитализатсияи ташкилотҳои қарзӣ андешида шавад. Чунки фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ, махсусан соҳибкории хурду миёна, тадричан вусъат ёфтан дорад ва ин боис мегардад, ки талабот ба захираҳои қарзӣ афзоиш ёбад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳиссаи дороиҳои низоми бонкӣ нисбат ба ММД ночиз боқӣ мондааст. Ҳол он ки дар кишварҳои ҷаҳон (Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Мардумии Чин) ҳиссаи дороиҳои низоми бонкӣ нисбати ММД то ба ҳадди 80–100 фсад мерасад ва зарур аст, ки чиҳати капитализатсияи ташкилотҳои қарзии ватанӣ чораҳои зарурӣ ва саривақтӣ айнӣ замон андешида шавад [130, с. 24].

Чиҳати мушаххасан инъикос намудани вазъи молиявии бонкҳои тиҷоратӣ, ки яке аз субъектҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб меёбанд ва қисмати бештари аҳолиро хизматрасонӣ менамоянд, таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии ин ташкилотҳо ба мақсад мувофиқ арзёбӣ карда мешавад (ҷадвали 2.4.).

Ҷадвали 2.4. – Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои тиҷоратии

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024

Номгӯи бонкҳо	Пасандоз ҳо (млн. сом.)	Қарзҳо (млн. сомонӣ)	ROA	ROE	Меъ. пардохтпа зирии ҷорӣ (K2.1, %)	Филиалҳо ва МХБ (миқдор)	Банко матҳо (шумо ра)
1	2	3	4	5	6	7	8
ҚСҚ «Ориёнбонк»	2383,7	3498,4	2,2%	9,5%	115%	297	153
ҚСҚ «Бонки Эсхата»	2592,0	3136,6	3,9%	22,5%	76%	145	257
КВДБДА ҚТ «Амонатбонк»	5378,6	1819,0	1,7%	15,0%	76%	623	344
ҚСП Бонки «Арванд»	266,2	897,3	2,5%	14,0%	123%	74	18
ҚСП «Аввалин бонки молиявии хурд»	838,8	687,7	3,6%	17,7%	61%	47	33

Идоиан ҷадвали 2.4.

1	2	3	4	5	6	7	8
ҚСП «Аввалин бонки молиявии хурд»	838,8	687,7	3,6%	17,7%	61%	47	33
ҚСП «Спитамен Бонк»	809,2	893,7	1,6%	13,6%	73%	72	79
ҚСП «Бонки байналмилалии Тоҷикистон»	1912,6	490,7	6,6%	43,3%	79%	31	59
ҚСК «Алиф Бонк»	944,5	485,5	0,0%	0,0%	52%	15	128
ҚСК «Коммерсбонки Тоҷикистон»	1329,0	622,4	2,3%	31,0%	82%	73	120
ҚСП «Душанбе Сити Бонк»	1079,4	98,3	2,8%	22,7%	57%	14	665
КВД БССТ «Саноатсодиротбонк »	145,9	374,1	4,7%	6,4%	314%	10	12
ҚСК «Тавҳидбонк»	96,5	108,9	-2,3%	-5,6%	55,4%	38	58
Шуъбаи бонки «Тичорат»-и ҚИЭ	24,3	23,4	3,6%	10,0%	111%	—	—

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [16; 25].

Ҷадвали 2.4. инъикос мекунад, ки дар давоми соли 2024 нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои тичоратӣ устувор гардида, инфрасохтори дигари онҳо низ таҳким ёфтааст. Агар ба нишондиҳандаҳои ҚСК «Ориёнбонк» аҳамият диҳем, дидан мумкин аст, ки ҳиссаи пасандозҳои аҳоли дар ин бонк маблағи 2383,7 млн. сомони ро ташкил намудааст, ки мувофиқи ҷадвали таҳлилшаванда дар низоми бонкӣ мавқеи 3-юмро касб менамояд. Даромаднокии дороиҳо низ дар ҚСК «Ориёнбонк» дар давоми соли 2024 устувор нигоҳ дошта шудааст ва дар охири сол 2,2%-ро ташкил медиҳад, ки баъд аз ҚСК «Бонки Эсхата» дар мақоми дуюм аст. Меъёри пардохтпазирии ҷории (К2.1) ин бонк низ дар давоми соли 2024 дар сатҳи баланд қарор дорад ва 115%-ро ташкил намудааст.

Нишондиҳандаҳои молиявии КВД БА ҚТ «Амонатбонк» ҳамчун бонки давлатӣ дар давоми соли 2024 устуворӣ нишон дода, мавқеи калидро дар низоми бонкӣ касб намудааст. Бонки мазкур, ки дар низоми бонкӣ аз ҳама шумораи зиёди филиалҳоро доро мебошад, дар ин давра сатҳи даромаднокии

сармояи худро ба 15% расонида, меъёри пардохтпазирии чориро дар сатҳи 76% нигоҳ доштааст. Дар чараёни фаъолияти ҚСҚ «Бонки Эсхата», ҚСП «Бонки Арванд», ҚСП «Спитаменбонк» ва ғайраҳо низ самаранок арзёбӣ гардида, ҳамчун иштирокчиёни фаъоли низоми хизматрасонаҳои бонкӣ баромад намудаанд. Аммо қайд намудан зарур аст, ки барои тақмили низоми хизматрасониҳо ва дар маҷмӯъ, таҳким бахшидани бозори хизматрасониҳои бонкӣ зарур аст, ки сифати маҳсулотҳои пешниҳодшаванда тақвият дода шуда, ҳаҷми қарзҳо ба иқтисодиёт афзояд ва нишондиҳандаҳои меъёрӣ, ба монанди пардохтпазирӣ, бозоргирӣ, пардохтпазирии қорӣ, сифати сандуқи қарзӣ, даромаднокии дороиҳо ва даромаднокии сармоя тақвият дода шавад. Зеро таҷриба нишон медиҳад, ки сатҳи даромаднокии дороиҳои низоми бонкӣ ва умуман даромаднокии сармояи ташкилотҳои қарзӣ дар кишварҳои ҳамҷавор муътадил рушд ёфта истодаанд.

Масалан, сатҳи даромаднокии дороиҳои низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон 4,6% ва даромаднокии сармоя бошад, 32,5%—ро ташкил додааст [35].

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон бошад, «дар соли 2024 даромаднокии сармояи низоми бонкӣ 14,3% ва даромаднокии дороиҳои низоми бонкӣ 3,25—ро ташкил додааст» [37].

Меарзад ақидаи Қобилова Ш.Т.-ро қайд намоем, ки чунин аст: «таҳкими даромаднокии дороиҳо ва истифодаи мақсадноки сармоя аз ҷанбаҳои асосии фаъолияти ҳар як ташкилоти қарзии алоҳида дониста мешавад ва тақвияти он метавонад, ки рушду такомули низоми хизматрасониҳои бонкиро асос гузорад» [100].

Таҳлилҳо инъикос мекунанд, ки дар низоми хизматрасонҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи калидиро амалиёти қарзии ташкилотҳои қарзӣ ташкил медиҳанд. Яъне дар шароити муосир, маҳсулоти асосии ташкилотҳои қарзӣ ин пешниҳоди қарзҳои гуногун арзёбӣ карда мешавад. Қарзи бонкӣ на танҳо ҳамчун василаи рушди иқтисодӣ баромад менамояд, балки дар таъмини фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ва гирдгардишии сармоя аҳаммияти муҳими

иқтисодӣ дошта, чараёнҳои таваррумро коҳиш медиҳад ва суръати рушди иқтисодиро боло мебардорад (ҷадвали 2.5.).

Ҷадвали 2.5. – Сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ ва нишондиҳандаҳои сифатии он дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2018–2024 млн. сомонӣ)

Номгӯӣ	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2024/2018 (тағйирот)
Сандуқи қарзӣ	8 307,3	8 426,4	9 447,9	10 882,5	11 649,8	13 269,6	17 473,9	+110,3 б.ф.
Қарзҳои қолабӣ	4 719,5	4 989,7	6 711,6	7 702,4	9 624,6	10 471,8	14 137,3	+199,5 б.ф.
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	56,81	59,22	71,04	70,78	82,6	0,8	80,91	–24,1 б.ф.
Қарзҳои ғайриқолабӣ	557,5	819,7	269,8	234,2	433,6	1 178,9	1 109,3	+98,9 б.ф.
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	6,71	9,73	2,86	2,15	3,7	0,1	6,35	–0,36 б.ф.
Қарзҳои шубҳанок	537,3	250,1	41,1	946,8	255,7	106,7	739,5	–80,1 б.ф.
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	6,47	2,97	0,43	8,70	2,2	0,0	4,23	–2,24 б.ф.
Қарзҳои хавфнок	349,6	458,3	157,8	634,2	37,8	41,6	293,6	–16,01 б.ф.
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	4,21	5,44	1,67	5,83	0,3	0,0	1,68	–2,53 б.ф.
Қарзҳои безътимод	2 143,3	1 908,5	2 267,7	1 364,7	1 300,2	1 470,5	1 194,1	–44,2 б.ф.
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	25,80	22,65	24,00	12,54	11,2	0,1	6,83	–73,5 б.ф.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [9, с.85; 10, с.92; 11, с.65; 12, с.61; 13, с.63]

Айни замон тариқи низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба аҳоли қарзҳои гуногун бо истифода аз шаклу воситаҳои гуногун пешниҳод карда мешаванд, ки истифодаи мақсадноки ин захираҳои молиявӣ омили пешбарандаи иқтисодӣ доништа мешавад. Масъалаи қарзҳои ғайриқолабӣ дар низоми бонкӣ аз масоили умда ва ташвишваре мебошад, ки барои тақвияти муносибатҳои қарзӣ монеа эҷод намуда, ба раванди ташаккули захираҳои қарзӣ таъсири манфӣ мерасонад. Барои коҳишдиҳии ҳиссаи қарзҳои ғайрифавол дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ ташкилотҳои қарзӣ мониторинги доимиро бояд ба роҳ монанд ва назоратро дар ин самт ҷиддӣ татбиқ созанд.

Чадвали 2.5. бозгӯкунандаи ҳиссаи қарзҳои ғайрифайол дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ буда, нишон медиҳад, ки дар давраи таҳлилӣ, яъне давоми солҳои 2018–2024 ҳиссаи ин қарзҳо то чи андоза нисбат ба сандуқи қарзии умумӣ тағйир ёфтааст. Агар дар соли 2018 қарзҳои бештимод дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ маҷмуъан 25,8%–ро ташкил диҳад, баъдан дар соли 2024 нишондиҳандаи мазкур 0,1% аст, ки қоишҳои бешобақа ба назар мерасад. Қоишҳои ҳиссаи қарзҳои бештимод дар сандуқи қарзӣ аз таҳкимҳои сифати сандуқи қарзӣ гувоҳӣ дода, имкониятҳои молиявии ташкилотҳои қарзиро тақвият мебахшад. Ҳамунин, ба назар мерасад, ки захираҳои қарзӣ ба таври мақсаднок ва самаранок истифода гардидаанд ва ин омил сабаб гардидааст, ки эътимоднокии низоми бонкӣ низ боло равад ва пойгоҳи муштариёни ташкилотҳои қарзӣ афзун шавад. Қарзҳои хавфнок, ки ин гурӯҳи қарзҳо низ ба сифати сандуқи қарзӣ таъсири бевосита доранд, дар давраи таҳлилӣ маблағи қарзҳои мазкур ҳам қоиш ёфтааст. Соли 2018 маблағи қарзҳои хавфнок ба 349,6 млн. сомонӣ мерасид ва дар натиҷаи чорабиниҳои мушаххас ва мониторинги доимӣ маблағи ин қарзҳо то ба 41,6 млн. сомонӣ ва ё 88,1% қоиш дода шуд. Воқеан, қоишҳои маблағи қарзҳои хавфнок аз як тараф, ба эътимоднокии ва сатҳи рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ таъсир расонад, аз ҷониби дигар бошад ба андешаи муҳаққиқони ватанӣ «захираҳои қарзӣ афзоиш ёфта, дастрасии аҳоли ба маблағҳои қарзӣ зиёд мешавад, ки дар натиҷа тақмилиҳои низоми хизматрасониҳои бонкиро замина мегузорад» [135]. Ҳиссаи қарзҳои шубҳанок, ки омилҳои асосии пасткунандаи сифати сандуқи қарзӣ арзбӣ мешаванд, дар ин давра ба тадриҷ поён рафта, дар соли 2024 нисбат ба соли 2018 то ба андозаи 80,1% кам гардидааст, ки ин низ яке аз дастовардҳои низоми бонкӣ тайи солҳои охир доништа мешавад.

Маҷалаи танзим ва идоракунии сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити тағйирҳои босуръати муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ бениҳоят душвор арзбӣ карда мешавад. Зеро талаботи муштариён ба маблағҳои қарзӣ афзуда истодааст ва захираҳои қарзӣ ҳамчун сарчашмаи асосии сармоягузориҳои иқтисодӣ баромад намуда, бурду боҳти соҳаҳои муҳталиф аз онҳо

вобастагии амиқ дорад. Аз ин рӯ, чихати таъмини сифати сандуки қарзӣ, ташкилотҳои қарзиро лозим меояд, ки пеш аз ҳама, дар доираи санадҳои меъёриву ҳукукии амалкунанда пешниҳоди қарзхоро роҳандозӣ намоянд ва татбиқи амалиёти қарзиро танҳо дар ин замина ба роҳ монанд. Ҳамчунин, гуфта мешавад, ки «ба роҳ мондани диверсификатсия ва амалӣ сохтани шаклҳои гуногуни қарзҳо яке аз роҳҳои кам гардонидани хавфи қарзӣ буда метавонад ва бо ин роҳ ташкилотҳои қарзӣ метавонанд, ки сатҳи хавфхоро то ба сатҳи минималӣ коҳиш диҳанд» [43]. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сифати сандуки қарзӣ аз нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар шароити кунунӣ арзёбӣ гардида, метавонад дар таҳкими эътимоднокии низоми бонкӣ низ таъсири амиқ дошта бошад.

Ҳамин тариқ бояд зикр намуд, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ аз субъектҳои асосии иқтисодиёт маҳсуб ёфта, дар қараёни ташаккул, рушд ва инкишофи соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти миллӣ аҳаммияти беандоза дорад. Васеъгардони доираи маҳсулотҳои пешниҳодшаванда, тақвияти инфрасохтори пардохтӣ, баландбардории сифати хизматрасониҳои ба аҳоли пешкашшаванда ва тақвияти сохтори институтсионалии низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷанбаҳои маҳсубанд, ки метавон бо тақвияти онҳо тақмилёбии минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкиро таъмин сохта, заминаи мусоиди рушди иқтисодиро таъмин намуд.

2.2. Баррасӣ ва таҳлили вазъи муосири зерсохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити таҳкимёбии иқтисоди рақамӣ

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки яке аз масоли мубрам ва дорои аҳамияти муҳим дар шароити густариши иқтисодиёти рақамӣ ин ташкили зерсохтори устувор ва таъминкунандаи фаъолияти самараноки низоми хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб меёбад. Бо ташкили муҳити созгор ва тақвияти зерсохтори муассир имконият фароҳам оварда мешавад, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ рушд ёбад ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ тараққӣ кунанд.

Бо ташаккули рақамикунонии иқтисодиёт ва рушди бемайлони инноватсияҳо фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ низ тағйир ёфта, тартиби

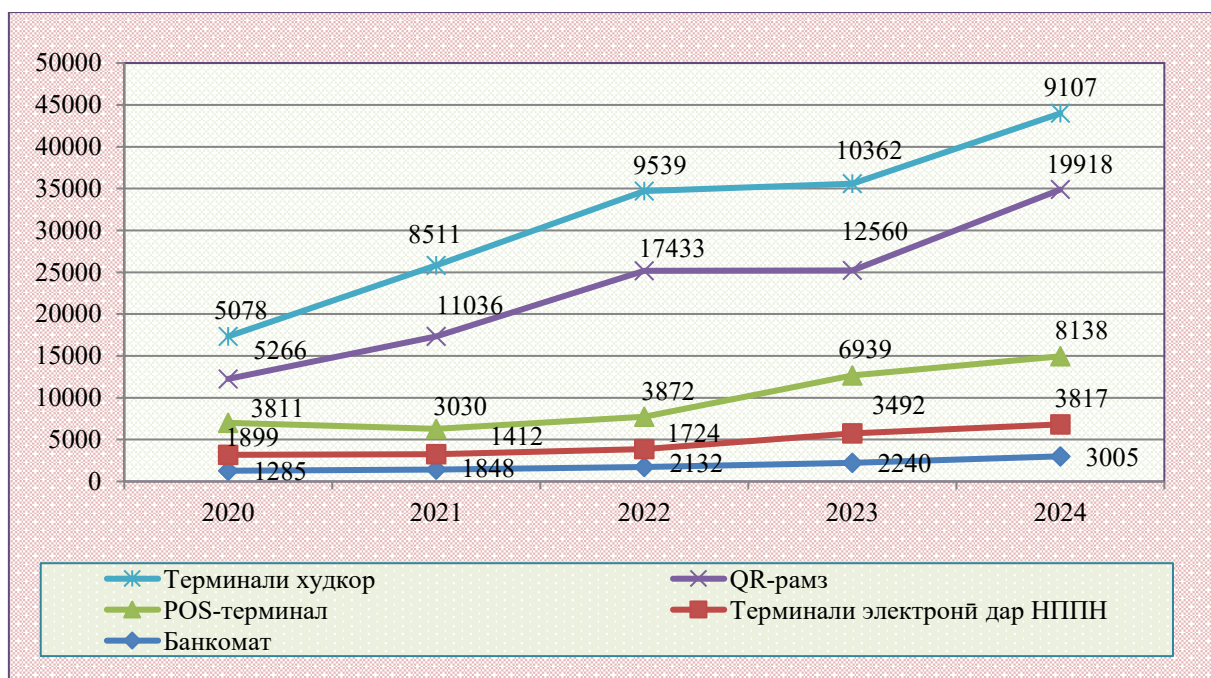
пешниҳоди хизматрасониҳо дигаргун мегардад. Таҳлилҳо собитгари он хастанд, ки таҳаввулоти технология ва рушди инноватсияҳо барои муштариён низ бетаъсир намонд ва талаботи онҳо бо рушди технологияи информатсионӣ тағйир ёфт. Ҳамин тариқ, чорӣ намудани технологияҳои муосири молиявӣ барои муштариён имкониятҳои васеъро фароҳам оварда, боиси афзоиши назарраси ҳиссаи хизматрасониҳои фосилавӣ гардид. Ин тамоюл аз ҷониби истифодабарандагони низоми бонкӣ низ ба таври мусбат пазируфта шуд, ки ин аз омодагии ҷомеа ба трансформатсияи рақамии муносибатҳои молиявӣ шаҳодат медиҳад [142]. Дар ин ҷо масъалаи дигареро низ бояд дар мадди назар дошт, ки бо пешрафти технологияи муосири иқтисодӣ доираи бозори хизматрасониҳои бонкӣ низ васеъ гардид, ки ин боиси ба миён омадани маҳсулотҳои нави бонкӣ гардид. Тағйирёбии талаботи муштариён оид ба истифодаи маҳсулотҳои бонкӣ метавонад, ки паёмадҳои зиёдеро дар худ таҷассум намояд. Зеро ҳангоми болоравии тақозои муштариён вобаста ба истифодаи технологияи инноватсионӣ ва таҳрикёбии хизматрасониҳои бонкии фосилавӣ ташкилотҳои қарзиро зарурат пеш меояд, ки ҷараёни истифодаи технологияи инноватсиониро тақвият бахшанд ва дар ин ҷараён нақши зерсохтори хизматрасониҳо баланд арзёбӣ мешавад. Яъне тағйирёбии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, дигаргуншавии тақозои муштариён ва афзоишёбии нақши технологияи инноватсионӣ дар ҷараёни муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ сабаб мегардад, ки зерсохтори хизматрасониҳои бонкӣ тақвият ёбад ва дар ин замина низоми хизматрасониҳои бонкӣ такмил дода шавад.

Таҳлил собит менамояд, ки бо тағйирёбии рушди иқтисод ва густариши иқтисоди рақамӣ–инноватсионӣ таҳкимёбии инфрасохтори хизматрасониҳои бонкӣ низ ногузир мебошад ва зарур аст, ки «дар ин самт Бонки миллии Тоҷикистон, институтҳои ёрирасони низоми бонкӣ ва дигар ташкилотҳову институтҳои молиявӣ қарзӣ барномаҳои рушди зерсохторро тарҳрезӣ намуда, ҷиҳати такмилдиҳии он чораандешӣ намоянд» [43].

Вобаста ба ин, қайд намудан зарур аст, ки дар раванди тақвияти инфрасохтори хизматрасониҳои бонкӣ зимни густариши иқтисодиёти рақамӣ низоми пардохтӣ мавқеи калидино соҳиб аст ва бо рушду такомули пайвастан он имконият фароҳам оварда мешавад, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ тақмил ёбад, хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ бидуни мамоният дар саросари минтақаҳои кишвар татбиқ гардад ва ҳисоббаробаркуниҳо миёни субъектҳои иқтисодӣ сари вақт иҷро гардад. Яъне «низоми пардохтӣ аз унсури асосии тақвиятбахшандаи хизматрасониҳои фосилавии низоми бонкӣ маҳсуб шуда, дар чараёни рақамикунонии маҳсулотҳои бонкӣ ва пешниҳоди онҳо ба муштариён пойгоҳи асосӣ арзёбӣ карда мешавад» [5]. Тавассути низоми пардохтӣ кулли амалиёти ташкилотҳои қарзӣ амалӣ гардида, воситаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ роҳандозӣ мегардад ва суръати иҷроиши ҳисоббаробаркуниҳо аз сатҳи тақмилёбии он вобаста мебошад. Аз ин ҷост, ки низоми пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун унсури асосӣ ва калидии зерсохтори молиявӣ маҳсуб ёфта, дар амалишавии сиёсати пулию қарзӣ, фаъолияти густурдаи низоми молиявии кишвар ва амалигардонии пардохтҳои буҷетиву баҳши хусусӣ нақши калидӣ дорад. «Инфрасохтори пардохтӣ ҳамчун заминаи асосӣ барои низоми пардохтӣ хизмат намуда, метавонад, ки дар сари вақт анҷом ёфтани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ аҳаммияти бузург дошта бошад» [75]. Аз ин хотир тақмили инфрасохтори пардохтӣ дар шароити муносири иқтисодӣ ногузир арзёбӣ карда мешавад.

Дар алоқа ба ин, бояд қайд намуд, ки рушди бемайлоии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити густариши иқтисодиёт аз фаъолияти самараноки низоми пардохтӣ вобастагии амиқ дорад. Бояд дар назар дошт, ки фаъолияти самараноки низоми пардохтӣ аз фаъолияти густурдаи инфрасохтори пардохтӣ вобаста мебошад ва бо ташкили инфрасохтори тақмилёфта имконият фароҳам оварда мешавад, ки пардохтҳо сари вақт ва бидуни мушкилӣ иҷро гарданд, маҳсулотҳои бонкӣ тариқи фосилавӣ ба муштариён пешкаш шаванд ва низоми хизматрасониҳои бонкӣ мукамал гардад. (диаграммаи 2.3.).

**Диаграммаи 2.3. – Ҷараёни тағйирёбии инфрасохтори пардохтӣ дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2020–2024, бо адад)**

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти сарчашмаҳои зерин тартиб додааст: [11;12;13;14;15].

Диаграммаи 2.3. аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар давоми солҳои таҳлилӣ, яъне солҳои 2020 – 2024 тақвияти инфрасохтори пардохтӣ назаррас мебошад ва ҷиҳати таъмини самаранокии пардохтҳо заминаи муносибро барпо намудааст. Махсусан, афзоишҳои шумораи банкоматҳо, POS–терминалҳо, QR–рамзҳо, терминалҳои электронии НППН назаррас мебошад. Бо афзоишҳои унсурҳои асосии инфрасохтори пардохтӣ дар кишвар имконияти васеъ гардидани бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба вуҷуд омада, дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ густариш меёбад ва низоми хизматрасониҳои бонкӣ тараққӣ мекунад. Таҳлили нишондиҳандаҳои омории аз рушди босуръати зерсохтори техникӣ дар низоми бонкӣ шаҳодат медиҳад. Аз ҷумла, агар дар соли 2020 шумораи банкоматҳо дар мамлакат 1285 ададро ташкил дода бошад, то соли 2024 ин миқдор ба 3005 адад расид. Ҳамин тариқ, дар давоми чор сол шабакаи банкоматҳо 1720 адад ё 2,3 маротиба тавсеа ёфтааст, ки ин омили калидӣ дар самти баланд бардоштани дастрасии аҳоли ба воситаҳои нақдӣ ва хизматрасониҳои худкори бонкӣ маҳсуб меёбад. Афзоишҳои банкоматҳо имкон медиҳад, ки дастрасии аҳоли ва дигар

субъектҳои иқтисодӣ ба маҳсулотҳои бонкӣ ва дигар хизматрасониҳои бонкӣ зиёд гардида, талаботи онҳо қонеъ карда шавад.

Дар давраи таҳлилӣ шумораи POS–терминалҳо низ ба таври динамикӣ афзоиш ёфтааст. Таҳлил собит кард, ки соли 2020 дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 1899 POS–терминал ҷаъол будааст ва ин дар давоми солҳои таҳлил тадриҷан афзоиш ёфта, дар соли 2024 ба ҳадди 8138 адад зиёд гардид, ки нишондиҳандаи мазкур нисбати соли 2020 ба ҳадди 4,2 маротиба зиёд гардидааст. Ҳамчунин, дар ин давра шумораи QR–рамзҳо зиёд шуд, ки аз рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва рушди иқтисоди инноватсионӣ дарак медиҳад. Дар соли 2020 шумораи QR–рамзҳо 5266 ададро ташкил намуда, то соли 2024 ба ҳадди 19918 адад зиёд шудааст. Дар ин давра шумораи QR–рамзҳо 3,7 маротиба зиёд гардидааст, ки гувоҳи истифодаи воситаҳои технологияи инноватсионӣ аз ҷониби аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодӣ мебошад.

Бо вучуди пешравӣ, ба назари мо, сатҳи истифодаи QR-рамзҳо дар ҷумҳурӣ ҳоло ҳам ба талаботи муосир комилан ҷавобгӯ нест. Зарур аст, ки ҷиҳати фарогирии кулли марказҳои хизматрасонӣ ва нуқтаҳои савдо ба ин низоми ҳисоббаробаркунӣ тадбирҳои иловагӣ андешида шаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар баробари ин, шумораи терминалҳои худкор (терминалҳои пардохтӣ) ҳамчун унсури калидии инфрасохтори пардохтӣ ба андозаи назаррас афзоиш ёфтааст. Чунончи, дар соли 2024 миқдори онҳо ба 9107 адад расид, ки нисбат ба соли 2020 1,7 маротиба зиёд буда, заминаи техникий низоми хизматрасониҳои бонкиро тақвият мебахшад. Афзоишҳои шумораи терминалҳои худкор бо ҷаъолгардии ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ алоқаманд буда, пешрафти фаъолияти инноватсионии ташкилотҳои қарзиро инъикос менамояд. Агарчи ҳоло ҳам шумораи ин терминалҳо дар минтақаҳои кишвар кифоя нест, аммо рушди минбаъдаи он метавонад, ки доираи истифодаи маҳсулотҳои бонкиро тақвият бахшад.

Рушди бемайлони низоми пардохтӣ ва афзоишёбии унсурҳои инфрасохтории он дар чараёни пешрафти низоми хизматрасониҳои бонкӣ зимни гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ аҳамияти бузурги иқтисодӣ дошта, метавонанд, ки номгӯии маҳсулотҳои бонкиро зиёд гардонад ва низоми хизматрасониҳои бонкиро такмил диҳанд. Вале ин ҷо масъалаи муҳим дастрастии аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодӣ дар кулли минтақаҳои кишвар арзёбӣ карда мешавад [97, с. 280]. Барои сари вақт ва бидуни мушкилӣ дастрас намудани маҳсулотҳои бонкӣ, ки асоси фаъолияти ташкилотҳои қарзиро ташкил медиҳад, аз воҳидҳои сохтории ташкилоти қарзӣ вобастагӣ дорад. Вале аз таҳлилҳо бар меояд, ки воҳидҳои сохтории дар кишвар амалкунанда ба талабот ҷавобгӯӣ нестанд. Яъне тартиби ҷойгиршавии воҳидҳои сохторӣ садди таҳкимёбии фарогирии молиявӣ дар минтақаҳои кишвар гардида истодаанд (ҷадвали 2.6.).

Ҷадвали 2.6. – Воҳидҳои сохтории низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба минтақаҳо барои соли 2024 (бо адад)

Минтақаҳо	Бонкҳо	ТАҚХ	ТҚХ	ФҚ	Филиалҳои бонкҳо	Дар маҷмӯъ	Ҳисса бо %
ш. Душанбе	16	19	1	7	55	98	25,6
ВМКБ	–	–	2	1	27	30	7,8
в. Суғд	1	6	–	9	80	96	25,1
в. Хатлон	–	–	3	11	89	103	26,9
НТҚ	–	–	–	3	53	56	14,6
Ҳамагӣ	17	25	6	31	304	383	100

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти [17].

Вобаста ба маълумотҳои ҷадвали 2.6. қайд намудан мумкин аст, ки қисми зиёди филиалҳо, сарбонкҳо, намоёндагӣҳо ва дигар воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзӣ дар шаҳри Душанбе, шаҳри Хучанд ва шаҳри Бохтар қарор гирифтаанд, ки ин омил ба чараёни ташаккули саросарии низоми хизматрасониҳои бонкӣ таъсири манфӣ расонида, самаранокии фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкиро коҳиш медиҳад. Аз нигоҳи ҷойгиршавӣ воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ дар ҳудуди кишвар ба таври нобаробар мавқеъ гирифтаанд, ки ин боис мегардад, то маҳсулотҳои бонкӣ ба таври зарурӣ дастраси аҳолии баъзе аз манотиқи кишвар нагарданд. Баррасии ҳолати

ҷойгиршавии воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ шаҳодати он аст, ки аксар минтақаҳои кишвар ба маҳсулотҳои бонкӣ дастрасии комил надоранд. Масалан, дар шаҳри Душанбе қисмати зиёди воҳидҳои сохторӣ ҷойгиранд, ки барои муштариён маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ бе мушкилӣ дастрас мегарданд. Дар ин росто ҳиссаи воҳидҳои сохторӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) ташвишовар мебошад. Дар ин вилоят (ВМКБ) ҳамагӣ 27 филиали ташкилотҳои қарзӣ амал менамояд, ки аз ҳиссаи умумӣ 7,8 ҷисадро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳада барои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон кифоят нест ва барои дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ монеа эҷод менамояд. Дар ВМКБ танҳо 1 фонди қарзӣ амал менамояд, ки ин барои рушди соҳибкории хурду миёна ва дастрасии аҳоли ба қарзҳои хурд таъсири манфӣ мерасонад. Бояд қайд намуд, ки «ҷиҳати такмилдиҳии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар кишвар бояд таносуби ҷойгиршавии воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ ба инобат гирифта шавад» [133, с.29], зеро унсурҳои инфрасохтории низоми бонкӣ вобаста ба мавқеи ҷойгиршавии воҳидҳои сохторӣ дар минтақа ташкил карда мешаванд ва дар ҳолати камбудани шумораи воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ шумораи банкоматҳо, POS–терминалҳо, терминалҳои худкор ва ғайраҳо афзоиш намеёбанд. Ба ақидаи Қобилова Ш.Т. «дар ин самт, яъне таносуби ҷойгиршавии воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ, ки заминаи асосиро дар тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ фароҳам меорад, бояд Бонки миллии ва дигар ташкилотҳои қарзӣ чораандешӣ намоянд» [100]. Мавқеи Бонки миллии Тоҷикистон дар ин самт бояд мушаххас бошад ва ҷиҳати ташкили фазои мусоид барои таъсиси воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ дар минтақаҳо, ки ин нишондиҳанда камтар аст, барномаҳои миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат таҳия карда шавад. Масъалаи мазкур ҳамчун самти афзалиятнок дар Стратегияи миллии фарогирии молиявии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то солҳои 2022–2026 мавриди баррасии амиқ қарор дода шудааст ва яке аз ҷанбаҳои асосие маҳсуб меёбад, ки дастрасии аҳолиро ба хизматрасониҳои бонкӣ тақвият бахшида, фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкиро фарох

мегардонад ва дар ин асос ба таҳкимёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ замина мегузорад.

Нуралиева Д.К. низ ин масъаларо, яъне фарогирии минтақаҳои кишварро бо воҳидҳои сохторӣ ба таври яқсон дар «Стратегияи фарогирии молиявии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то солҳои 2022–2026» [8] дар таҳқиқоти худ ба таври возеҳ ва равшан инъикос намудааст. Дар санади мазкур ба он таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст, ки воҳидҳои сохторӣ бояд ҳамчун дастраскунандаи амалиёти молиявӣ дар саросари минтақаҳои кишвар вучуд дошта бошанд ва ба аҳоли хизматрасониҳои бонкиро пешниҳод созанд. Дар асоси афзоишёбии шумораи воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ дар минтақаҳо имкон ба вучуд меояд, ки самтҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкӣ такмил дода шаванд ва тартиби дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои рақамии бонкӣ афзояд. (ҷадвали 2.7.).

Ҷадвали 2.7. – Тамоюли инкишофи воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ тибқи СМФМ то давраи солҳои 2022–2026

Нишондиҳандаҳо	Нишондиҳандаи ибтидоӣ дар соли 2021	Нишондиҳандаи фосилавӣ, соли 2023	Нишондиҳандаи рушд то соли 2026, бо %
Шумораи филиалҳои бонк барои 100000 нафар аҳолии калонсол	6	+9%	+13%
Шумораи филиалҳои бонк ба 1000 км ²	2	+9%	+13%
Шумораи банкоматҳо барои 100000 нафар аҳолии калонсол	21	+17%	+27%
Шумораи банкоматҳо ба 1000 км ²	9,1	+25%	+42%
Шумораи терминалҳои электронӣ дар НСХ барои 100000 нафар аҳолии калонсол	61,0	+26%	+42%
Шумораи НСХ ба 1000 км ²	27,0	+35%	+58%
Шумораи терминалҳои худкори худхизматрасон барои 100000 нафар аҳолии калонсол	96,5	+8%	+17%
Шумораи терминалҳои худкори худхизматрасон ба 1000 км ²	42,6	+15%	+1%
Шумораи агентҳои бонкии пардохтӣ, ки хизматрасониҳои молиявӣ пешниҳод мекунанд	17	+15%	+30%

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти [8, с.72].

Ҳамин тариқ, аз нишондиҳандаҳои болозикр метавон натиҷагирӣ кард, ки дар доираи татбиқи «Стратегияи фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022–2026», чараёни тавсеаи зерсохторҳои низоми бонкӣ (филиалҳо, марказҳои хизматрасонии бонкӣ, банкоматҳо ва терминалҳои пардохтӣ) суръати тоза гирифтааст. Ин тамоюл на танҳо шумораи воҳидҳои сохториро зиёд мекунад, балки ҷиҳати дастрасии бештари аҳоли ба хизматрасониҳои муосири молиявӣ дар тамоми минтақаҳои кишвар заминаи мусоид фароҳам меорад. Ин маълумотҳо шаҳодат медиҳанд, ки агар тарҳи татбиқи Стратегияи мазкур бидуни мушкилӣ амалӣ карда шавад, пас шумораи банкоматҳо низ зиёд мегарданд, ки ин боис мегардад, то маҳсулотҳои бонкӣ ҳарчӣ бештар ба аҳоли дастрас гарданд ва низоми хизматрасониҳои бонкӣ мукамал гардад. Агар ба нишондодҳои ин санад назар афканем, дидан мумкин аст, ки то соли 2026 шумораи воҳидҳои сохторӣ дар ҳудуди мамлакат ба андозаи 13% афзоиш меёбанд, ки ин дар навбати худ дар тақвияти амалиёти молиявӣ ва таҳкими муносибатҳои қарзӣ таъсири мусбат дошта метавонад. Афзудани шумораи филиалҳо, марказҳои хизматрасонии бонкӣ ва умуман, воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ дар саросари кишвар фарогирии молиявиро ривоч бахшида, барои дастрасшавии захирҳои қарзӣ шароит фароҳам месозанд. Ин омил, агар аз назари аввал ба манфиати иқтисоди миллӣ бошад, дар навбати дуюм, барои болоравии мавқеи ташкилотҳои қарзӣ, сатҳи даромаднокӣ ва эътимоднокӣ таъсири мусбат мерасонад. Дар ин давра, пешгӯӣ карда мешавад, ки шумораи банкоматҳо низ меафзояд. Банкоматҳо ба сари 100 ҳазор нафар то ба 27 ҷисад зиёд гардида, пешниҳоди маҳсулотҳои бонкиро бештар мегардонад. Ҷиҳати боз ҳам вусъат бахшидан ба низоми хизматрасониҳои бонкӣ зарур аст, ки минтақаҳои дурдасти кишвар бо технологияи муосири инноватсионӣ ва банкомату марказҳои хизматрасониҳои бонкӣ таъмин карда шаванд. Ба ин васила, имкон аст, ки пойгоҳи муштариёни бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ афзоиш дода шавад, даромаднокӣ боло бурда шавад, пасандозҳо бештар ҷалб гарданд ва аҳоли бо захираҳои қарзӣ таъмин шаванд. Барои ин зарур аст, ки инфрасохтори

пардохтӣ дар ин музофот такмил дода шавад ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ зиёд гардонидашуда маърифати молиявии аҳоли таҳким бахшида шавад. Ба сари 20 ҳазор нафар аҳоли рост омадани як филиал нишондиҳандаи қонеъкунанда нест ва ин омил сабаби асосии қонеъ нагардидани талаботи муштариён бо маҳсулотҳои бонкӣ мегардад. Таҳлили вазъи инфрасохтори пардохтӣ нишон медиҳад, ки дар ташаккули ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ инфрасохтори пардохтӣ мавқеи калидӣ дорад ва метавонад, ки ба таҳкимёбии ин шакли ҳисоббаробаробаркуниҳоро замина гузорад. Кортҳои пардохтӣ айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун василаи асосии тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ баромад намуда, имкониятҳои хариду фурӯшро дар низоми иқтисодии мамлакат васеъ мегардонад. Таҳлил нишон медиҳад, ки тайи солҳои охир истифодаи қортҳои пардохтӣ ҳамчун воситаи асосии ҳисоббаробаркуниҳо миёни аҳоли вусъати тоза касб намудааст ва шумораи он давра ба давра рӯ ба афзоиш аст. «Афзоишёбии бемайлон ва истифодаи самараноки қортҳои пардохтӣ аз рушду такомули инфрасохтори пардохтӣ вобаста буда, раванди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро меафзояд» [124, с.175]. Таҳкимёбии инфрасохтори пардохтӣ на танҳо имкон фароҳам меорад, ки шумораи қортҳои пардохтӣ зиёд шавад, балки эмитентҳои қортҳои пардохтӣ низ афзоиш ёфта, низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро тақвият мебахшад. Такмилёбии инфрасохтори пардохтӣ низоми хизматрасониҳои бонкиро рушд дода, аҳаммияти иқтисодии ташкилотҳои қарзиро дар иқтисодиёт метавонад вусъат бахшад (ҷадвали 2.8.).

Ҷадвали 2.8. – Рушди шумораи қортҳои пардохтии бонкӣ

Нишондиҳандаҳо	2020	2021	2022	2023	2024
Шумораи эмитентҳои қортҳои пардохтии бонкӣ (адад)	21	19	21	24	24
Миқдори қортҳои пардохтии бонкӣ (адад)	3 247 851	3 479 109	5 060 793	6 711 241	8 768 124
Миқдори умумии дорандагони қортҳои пардохтии бонкӣ (нафар)	3 016 946	3 371 317	4 662 545	6 524 142	8 452 239

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти: [10;11;12;13;15].

Афзоишѐбии назарраси шумораи кортҳои пардохтӣ дар саросари кишварро метавон бо таҳкимѐбии инфрасохтори пардохтӣ алоқаманд намуд. Зеро дар ҳоли рушд наѐфтани инфрасохтори пардохтӣ наметавон, ки иқтидори хизматрасониҳои низоми пардохтӣ вобаста ба эквайринг ва дигар амалиёт бо кортҳои пардохтиро дар шакли комил ва пурра татбиқ намуд. Аз ҷадвали дар боло овардашуда دیدан мумкин аст, ки шумораи кортҳои бонкӣ дар давоми солҳои 2020 – 2024 ба андозаи чашмрас зиёд гардидааст. Ҷараѐни афзоишѐбии шумораи кортҳои пардохтии бонкӣ бараъло намоѐн аст ва дар давоми солҳои 2020 – 2024 то ба андозаи 2,6 маротиба зиёдшавӣ дида мешавад. Шумораи кортҳои бонкӣ аз 3,2 млн. адад дар соли 2020 то ба ҳадди 8,7 млн. адад дар соли 2024 баробар гардидааст.

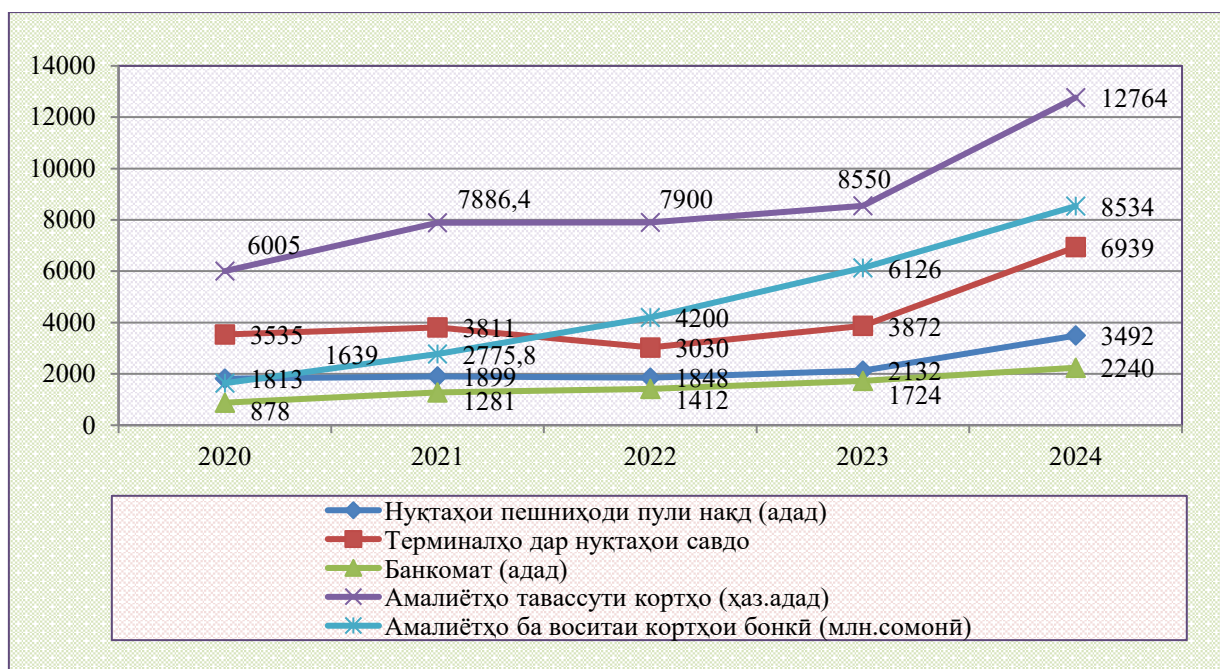
Ҳамчунин, дар ин давра шумораи дорандагони кортҳои пардохтӣ низ афзудааст, ки собиткунандаи тақвиятѐбии инфрасохтори низоми пардохтӣ мебошад. Дар соли 2020 шумораи умумии дорандагони кортҳои пардохтӣ 3,0 млн. нафарро ташкил медод ва ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба андозаи 2,8 маротиба афзуда, то ба 8,4 млн. нафар расид. Болоравии шумораи дорандагони кортҳои пардохтӣ аз нигоҳи аввал тақвиятбахшандаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ бошад, аз ҷониби дигар онро метавонем ҳамчун таҳкимѐбии эътимоднокии низоми бонкӣ ва дар амал татбиқ гардидани Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» аз 22-юми июни соли 2023, № 586 арзѐбӣ намоем [34]. Бояд қайд намуд, ки шумораи эмитентҳои кортҳои пардохтӣ, ки дар низоми бонкии кишвар амал менамоянд, ба мақсад мувофиқ нест. Зеро аз 64 ташкилоти қарзи, ки дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал менамоянд ҳамагӣ 24 адад ташкилоти қарзӣ ҳамчун эмитенти кортҳои пардохтӣ фаъолият доранд, ки нишондиҳандаи қаноатмандкунанда нест.

Дар ин замина муҳим ба ѐдоварист, ки: «ташақкул ва таҳкимѐбии инфрасохтори низоми пардохтӣ, ки ҳамчун омили рушди иқтисодиѐти рақамӣ ва тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ арзѐбӣ мегардад, на танҳо шумораи кортҳои пардохтӣ меафзояд, балки ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои

ғайринақдӣ нисбат ба ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ тадричан афзудан дорад. Махсусан, тақвияти инфрасохтори пардохтӣ дар минтақаҳои кишвар метавонад, ки зина ба зина рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро таъмин сохта, аҳаммияти иқтисодии ин ҳисоббаробаркуниҳоро афзоиш диҳад ва рушди муносибатҳои молиявиро дар сатҳи минтақа ва кишвар зиёд созад» [42].

Дар заминаи таҳкими инфрасохтори пардохтӣ мавқеи калидиро нишондиҳандаҳои бозори қортӣ иҷро менамояд, ки дар афзудани шумораи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ нақши бузург дорад. Давра ба давра афзудани шумораи терминалҳо, миқдори нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд, шумораи банкоматҳо ва дигар таҷҳизоти инфрасохтори пардохтӣ омили асосӣ дар чараёни пешбурди амалиёти молиявӣ иқтисодӣ ва суръатбахшандаи ҳисоббаробаркуниҳо маҳсуб меёбад. Иловатан, бояд қайд намуд, ки зиёд шудани шумораи банкоматҳо ва нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд дар пешрафти ҳисоббаробаркуниҳо, инчунин тақвияти муносибатҳо миёни субъектҳои иқтисодӣ ва содагардонии иҷроиши амалиёт дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳо ба зиёдшавии шумораи муштариён таъсири мусбат расонида, даромаднокии ташкилотҳои қарзиро меафзояд ва раванди рақобатпазирро таҳрик мебахшад. Дар шароити муосир, ки тамоюли афзоиши таваҷҷуҳи аҳоли ба низоми хизматрасониҳои фосилавӣ мушоҳида мешавад, таҳкими нишондиҳандаҳои бозори қортҳои пардохтӣ амри зарурӣ маҳсуб меёбад. Ин раванд на танҳо рушди босуботи зерсохтори пардохтиро таъмин месозад, балки барои гузариши комил ба иқтисодиёти рақамӣ ва коҳиши гардиши пули нақд заминаи мусоид фароҳам меорад [143]. (диагр.2.4.).

**Диаграммаи 2.4. – Тамоюли афзоишѐбии нишондиҳандаҳои муҳимми
бозори қортҳои пардохтӣ**

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти: [10;11; 12;13;15].

Диаграммаи 2.4. инъикоскунандаи раванди ташаккули нишондиҳандаҳои асосии бозори қортҳои пардохтӣ буда, сатҳи дастрасии муштарӣро ба маҳсулотҳои бонкӣ ва хизматрасониҳо нишон медиҳад. Дар давраи таҳлилшаванда нишондиҳандаҳои асосии бозори қортҳои пардохтӣ ба таври динамикӣ афзуда, ба чараёни ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ таъсири мусбат расонидаанд. Шумораи терминалҳои нуктаҳои савдо дар соли 2020 1 813 ададро ташкил намуда, ин нишондиҳанда дар соли 2024 то ба ҳадди 3 492 адад расид, ки 1,92 маротиба афзоишѐбӣ дида мешавад. Тадричан афзоишѐбии терминалҳо дар нуктаҳои савдо, аз як тараф ба манфиати муштарӣ буда, он метавонад, ки раванди ҳисоббаробаркуниҳоро суръат бахшад, шумораи амалиётро зиёд гардонад, дастрасии аҳолиро бисёр намояд ва вақтро сарфа кунад, аз ҷониби дигар, он имконият дорад, ки шаффофияти иқтисодиро дар вақти иҷроиши амалиёти молиявӣ таъмин намояд, ки ин ба манфиатҳои иқтисодии давлат таъсири мусбӣ расонида метавонад. Афзоишѐбии шумораи банкоматҳо низ ба мақсад мувофиқ буда, таҷҳизоти мазкур имкон дорад, ки қисми зиёди амалиёти молиявӣ бонкиро иҷро намояд. Дар баробари ин

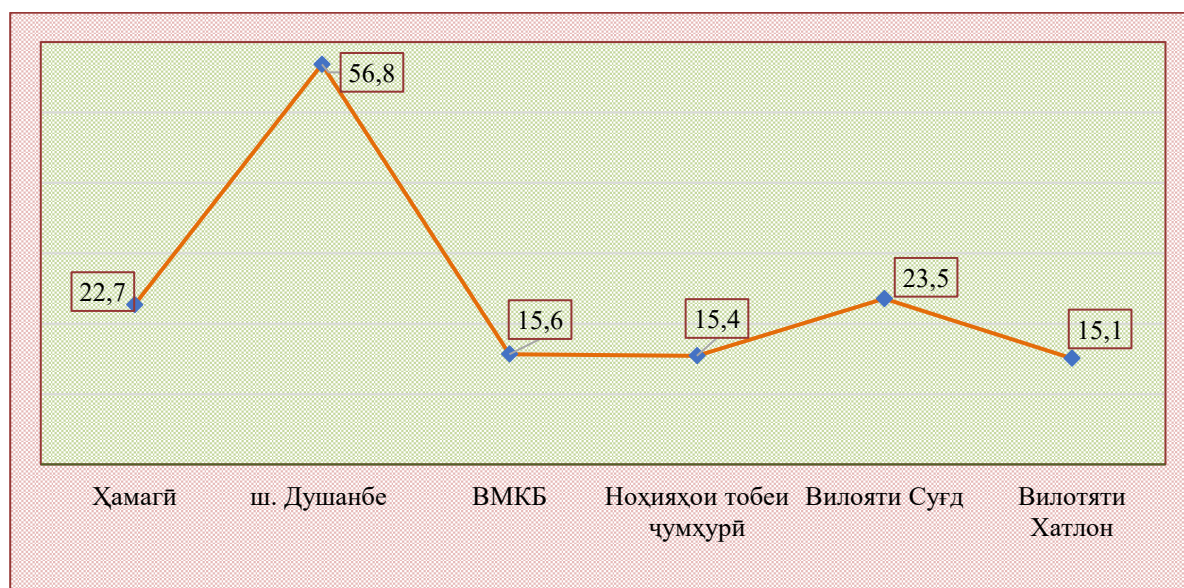
ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки насби банкоматҳои насли навро ба роҳ монанд, зеро чунин шакли банкоматҳо имкон медиҳад, ки зиёда аз 200 номгӯи амалиёти бонкӣ бидуни мушкили гузаронида шаванд [84, с. 86]. Дар соли 2020 шумораи банкоматҳои дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда ба 878 адад баробар буд, ки дар натиҷаи рушди ҳамачонибаи инфрасохтори бонкӣ ва афзоишҳои шумораи эмитентҳои кортҳои пардохтӣ ва такмилҳои сохтори институтсионалии низоми бонкӣ соли 2024 шумораи банкоматҳо ба 2240 адад расид, ки нисбат ба соли 2020 тадриҷан афзоиш ёфта, 2,5 маротиба зиёд гардид. Бояд қайд намуд, ки 2,5 маротиба зиёдшавии шумораи банкоматҳо бо афзоишҳои шумораи эмитентҳои бозори кортҳои бонкӣ, зиёд шудани шумораи филиалҳо ва марказҳои хизматрасониҳои ташкилотҳои қарзӣ ва афзоишҳои шумораи муштариёни бонкҳо алоқаманд мебошад. Барои дар оянда боз ҳам зиёд намудани шумораи банкоматҳо зарур аст, ки давлат институтҳои молиявиро дастгирӣ намояд ва аз бачи давлатӣ озод намояд ва ҳангоми харидории банкоматҳо аз андозаи иловашуда озод намояд. Яъне пешниҳоди имтиёзҳо ба ташкилотҳои қарзӣ аз ҷониби давлат метавонад, ки шумораи банкоматҳоро зиёд гардонад ва доираи васеи маҳсулотҳои бонкӣ дастраси муштариён гардад.

Дар давраи таҳлилӣ (2020 – 2024) «ҳиссаи амалиёт тавассути кортҳои бонкӣ низ дар иқтисодиёт зиёд гардида, истифодаи кортҳои бонкиро ҳамчун механизми татбиқи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ амалӣ менамояд» [140]. Соли 2020 шумораи амалиёт бо кортҳои бонкӣ 6005 ададро ташкил медод, ки нисбат ба соли 2024 ба андозаи 2,12 маротиба камтар мебошад. Дар давоми солҳои таҳлили амалиёт бо кортҳои пардохтӣ аз 6,01 млн. адад то ба андозаи 12,8 млн. адад зиёд гардид, ки аз маъмулгардии амалиёт тариқи кортҳои пардохтӣ миёни муштариёни ташкилотҳои қарзӣ дарак медиҳад [10]. Истифодаи кортҳои пардохтӣ дар раванди ташаккули амалиёти молиявии фосолавӣ аҳаммияти калидӣ дошта, раванди иҷроиши онҳоро суръат мебахшад. Илова ба ин, дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ дар

саросари кишвар сода гардида, фарогирии молиявӣ дар кишвар ба сатҳи баланд бардошта мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки яке аз роҳҳои асосии дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ ва тақвиятбахшандаи низоми пардохти миллий насби бештари банкоматҳо дар минтақаҳои кишвар ба ҳисоб рафта, метавонад, ки қисми зиёди хизматрасониҳои бонкиро ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ пешкаш намояд. Мавқеи ҷойгиршавии банкоматҳо дар минтақаҳои кишвар ба таври нобаробар арзёбӣ мегардад ва ин омил сабаб мегардад, ки аҳоли аз аксари маҳсулотҳои бонкӣ беҳабар монад ва аз истифодаи хизматрасониҳои бонкӣ маҳрум гардад (диагр.2.5.).

Диаграммаи 2.5. – Ҷойгиршавӣ ва миқдори банкоматҳо аз рӯи минтақаҳо ба сари 100 000 аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои соли 2024)

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [39].

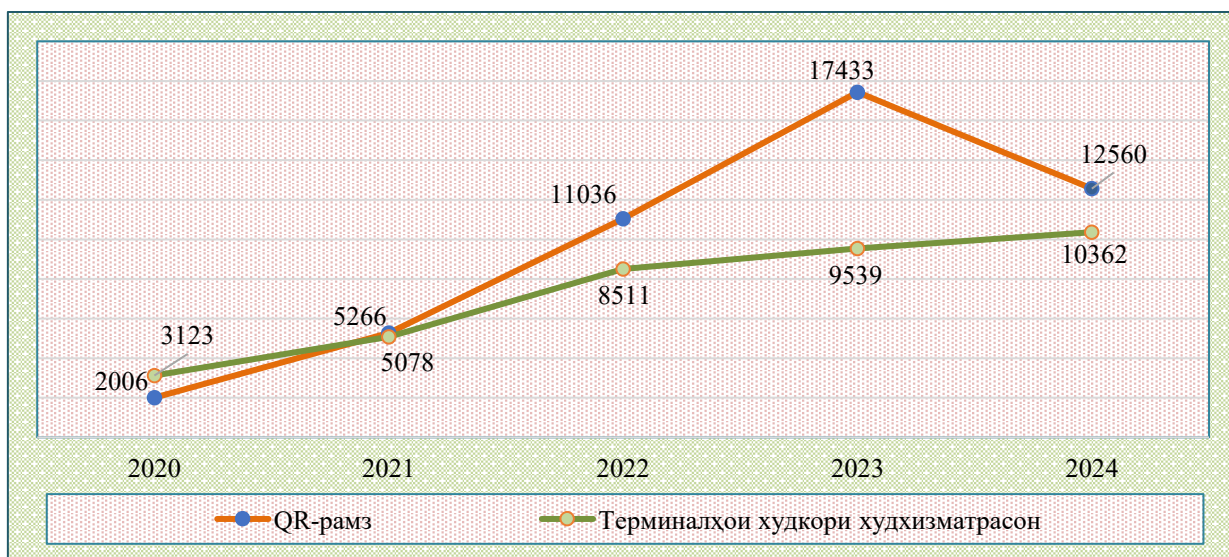
Мувофиқи маълумоти дар диаграммаи 2.5 овардашуда, дар соли 2024 нишондиҳандаи таъминот бо банкоматҳо дар минтақаҳои кишвар тафовути назаррасро нишон медиҳад. Сатҳи аз ҳама баланди дастрасӣ ба шаҳри Душанбе рост меояд, ки дар он ба ҳар 100 ҳазор нафар аҳоли 57 адад банкомат рост меояд. Дар минтақаҳои дигари кишвар ин нишондиҳанда ба таври назаррас паст буда, дар вилояти Суғд 23,5 адад, ВМКБ 15,6 адад, ноҳияҳои тобеи марказ 15,4 адад ва дар вилояти Хатлон 15,1 ададро ташкил медиҳад. Чунин тақсимот аз тамаркузи баланди

зерсохтори пардохтӣ дар пойтахт ва зарурати тавсеаи он дар минтақаҳои дигар шаҳодат медиҳад. Ҳарчанд, ки кулли нишондиҳандаҳо қаноатбахш нест, вале нишондиҳандаи аз ҳама паст дар в. Хатлон ба назар мерасад, ки ин омил на танҳо боиси камтар дастрасӣ ёфтани аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ мегардад, балкӣ метавонад, ба сатҳу сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва рақобати байнибонкӣ таъсири манфии чиддӣ расонад. Дар муқоиса бо кишварҳои ҳамҷавор шумораи банкоматҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан камтар мебошад. Шумораи банкоматҳо ба сари ҳар 100 ҳазор нафар аҳолии Ҷумҳурии Қазоқистон 92 банкомат, Ҷумҳурии Ўзбекистон 52 банкомат, Ҷумҳурии Қирғизистон 43,2 банкомат рост меояд, ки нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 2 маротиба зиёд мебошад [22].

Новобаста аз рушди воситаҳои технологӣ дар низоми бонкӣ, то ҳол шумораи банкоматҳо дар минтақаҳои дурдасти кишвар нокифоя боқӣ мемонад, ки ин ба фаъолияти ғайрисамараноки низоми хизматрасониҳои бонкӣ оварда мерасонад. Ташкилотҳои қарзӣ бояд ин масъаларо андеша намоянд ва шумораи банкоматҳоро дар марказҳо, ҷамоатҳо, шаҳракҳо ва деҳаҳои дурдасти кишвар насб намоянд. Масъалаи дигар, ки бояд дар ин ҷо мавриди назар бошад, ин аст, ки истифодаи банкоматҳо на танҳо ҳамчун манбаи ситонидани пули нақд, балкӣ барои истифодаи маҷмуи маҳсулоти бонкӣ истифода намоянд. Мутаассифона, таҳлилҳо собитгаранд, ки амалиёти асосие, ки муштариён тариқи банкоматҳо иҷро менамоянд, ин ситонидани пули нақд мебошад. Дар соли 2024 «банкоматҳо ҳамчун механизми гирифтани пули нақд истифода гардида, 63,7 ҷисади амалиёте, ки ба воситаи банкоматҳо иҷро шудааст, ин гирифтани пули нақд мебошад» [39]. Истифодаи банкоматҳо барои ситонидани пули нақд на танҳо ба рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ҳалал мерасонад, балки ба ақидаи дигарон «гардиши суръати пулро коҳиш дода, талаботи ташкилотҳои қарзиро барои пули нақдина меафзояд, ки дар натиҷа барои институтҳои молиявӣ мушкilotи зиёди иқтисодиро пеш меорад» [135].

Таҳкими инфрасохтори пардохтӣ на танҳо ҳамчун омили тақвиятбахшандаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ метавонад баромад намояд, инчунин имкон фароҳам меоварад, ки низоми хизматрасониҳои бонк ташаккул ёбад, чараёни ба инноватсия гузаштани амалиёти бонкӣ суръат ёбад ва низоми бонкӣ дар сатҳи байналмилалӣ рақобатпазир гардида, ҳамкориҳои густурдаи бисёрҷониба вусъат ёбанд. Ғайр аз ин, рушди низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ аз ҷанбаҳои афзалиятнок ва стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон махсуб ёфта, пайваста дар ин самт барномаҳо ва ҳуҷҷатҳои давлатии стратегӣ қабул карда мешавад, ки ин аз таваҷҷуҳи Ҳукумати кишвар дарак медиҳад. Ҷиҳати боз ҳам тақвият бахшидани инфрасохтори пардохтӣ ва босуръат зиёд намудани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ташкили QR-рамзҳо ба мақсад мувофиқ буда, иҷроиши ҳисоббаробаркуниҳоро сода гардонида, барои муштарӣён имкониятҳои бештари молиявиро фароҳам меоварад (диагр.2.6).

Диаграммаи 2.6. – Тамоюли инкишофи терминалҳои худкор ва QR-рамзҳо

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [39]

Навгони мубраме, ки тайи солҳои охир раванди иҷроиши амалиёти молиявиро вусъат бахшида, барои муштарӣён имкониятҳои васеъро тавсеа дода истодааст, ташкили QR-рамзҳо мебошад. Ташкили QR-рамз механизме мебошад, ки ба раванди иҷроиши амалиёти хариду фурӯш, савдо ва содагардонии

муносибати муштариён бо истеҳсолгарон заминаи муносиб фароҳам меоварад. Илова ба ин, зиёдшавии QR-рамзҳо метавонанд, ки ба сатҳи саводнокии молиявии аҳоли таъсир расонида, гирдгардиши молиявиро таъмин намояд.

Таҳлили диаграммаи 2.6. нишон медиҳад, ки давра ба давра афзудани терминалҳои худкор ва QR-рамзҳо ба раванди ташаккули ҳисоббаробаркуниҳоро вуҷат бахшида, чараёни истифодаи технологияи муосир ва хизматрасониҳои фосилавии бонкиро тақвият бахшидаанд. Соли 2020, дар маҷмӯъ, 2006 QR-рамз амал мекард ва ба ин восита аҳоли амалиёти молиявиро ба анҷом мерасонид, ки ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба ҳадди 17433 адад расид, ки аз маъмулгардии он миёни муштариён ва ҳавасманд шудани ташкилотҳои қарзӣ дарак медиҳад. Дар соли 2023 шумораи QR-рамзҳо нисбат ба соли 2020 то ба 8,6 маротиба афзуд, ки бозгӯкунандаи раванди тақвиятёбии инфрасохтори пардохтӣ дар низоми бонкӣ мебошад. Илова ба ин, далели дигари яқбора баъд аз соли 2020 афзоишёбии шумораи QR-рамзҳо ин пандемияи COVID-19 ба ҳисоб мерафт, чунки муштариён амалиёти молиявиро бештар тариқи фосилавӣ анҷом медоданд. Соли 2024 бошад шумораи QR-рамзҳо нисбат ба соли 2023 ба андозаи 4873 адад ва ё 28% коҳиш ёфтанд. Омилҳо ва сабабҳои асосии коҳишёбии шумораи QR-рамзҳо дар соли 2024 ин гузариш ба QR-рамзи ягона арзёбӣ карда мешавад. Ҷиҳати татбиқи технологияи молиявӣ инноватсионӣ барои васеъ намудани хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва дар ин замина зиёд намудани ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар муомилоти пулии кишвар, Бонки миллии Тоҷикистон барои ҷорӣ намудани талаботи таҳияи QR-рамзи ягоноро бо стандарти EMV – ҳамчун яке аз усулҳои пардохти мол ва хизматрасонӣ дар нуқтаҳои савдою хизматрасонӣ, таҳия намуд. Илова бар ин, қабул намудани рамзи ягонаи EMV QR барои он зарур аст, ки фаъолияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар самти қабули пардохтҳои ғайринақдӣ ва ҳисоббаробаркунӣ аз рӯйи амалиётҳои мазкур тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда шуда, назорати минбаъдаи фаъолияти субъектҳои назоратшаванда ба роҳ монда мешавад [39].

Пажӯҳишҳо ва таҳлилҳои дар самти зерсохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ гузаронидашуда собит сохтанд, ки гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ аз

чанбаҳои муҳимми низоми хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ гардида, рушди инфрасохтори он маҳаки калидӣ маҳсуб аст. Зеро дар шароити иқтисодиёти рақамӣ бидуни зерсохтори тақвиятёфта дастрасии муштариён ба масхулоти бонкӣ мушкил гардида, иҷроиши амалиёти молиявӣ бонкӣ ғайриимкон мегардад. Аз ин ҷост, ки тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба инфрасохтор буда, тақвияти он метавонад, ки ба пешрафти бозори хизматрасониҳои бонкӣ замина гузорад. Ҳамчунин, нуктаи дигареро низ метавон муҳим арзёбӣ намуд, ки «дар самти рушди минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва зерсохтори он зарур аст, ки шумораи пост-терминалҳо, банкоматҳо, терминалҳои худкор зиёд карда шаванд» [129]. Дар баробари ин мо чунин мешуморем, ки дастгирии давлатӣ оид ба андозбандӣ бознигарӣ гардад, мушкилот вобаста ба дастрасии интернет ва суръати истифодаи он дар саросари минтақаҳои кишвар низ бартараф карда шавад.

2.3. Бонкдории электронӣ дар низоми хизматрасониҳои бонкии муосир

Рушди муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ ва таҳкимёбии рақобат дар низоми молиявӣ ба ҷараёни фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ низ бетаъсир намондааст. Пешрафти технологияи иттилоотӣ ва истифодаи технологияи муосир дар низоми молиявӣ бонкдорӣ сабаб гардид, ки ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун институтҳои калидӣ дар ташаккули ҳисоббаробаркуниҳо ва густариши муносибатҳои молиявӣ баромад намуда, зина ба зина истифодаи инноватсияро ба роҳ монанд ва низоми хизматрасониҳоро такмил диҳанд. Дар заминаи ташаккули технологияи инноватсионӣ ва тақвияти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ маҳсулотҳои бонкӣ тариқи фосилавӣ ба муштариён пешкаш гардида, низоми хизматрасониҳои фосилавӣ дар давраи муосир тадриҷан тараққӣ ёфт. Бо рушди технологияи молиявӣ ва таҳкими пояҳои инноватсия, дар ҷараёни фаъолияти низоми бонкӣ тағйироти кулӣ ба амал омада, бонкдории электронӣ ва рақамикунонии амалиёти бонкӣ ба вучуд омад, ки падидаи навтарин дар фазои бонкдории Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёфт.

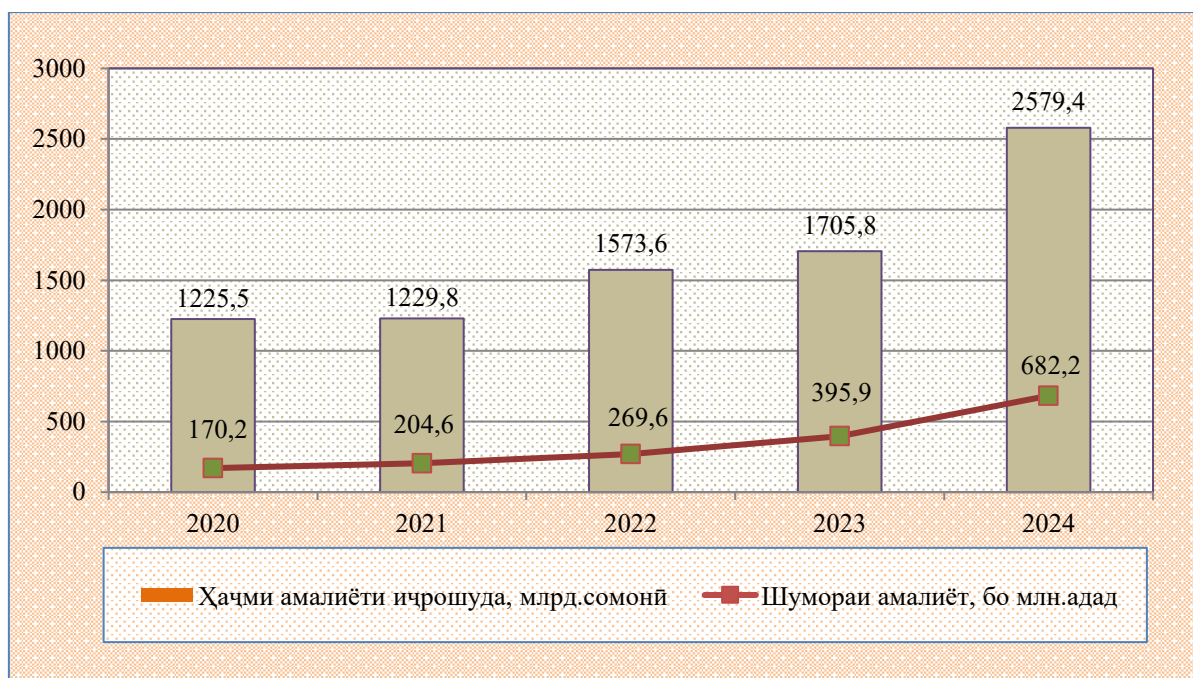
Масъалаи тариқи фосилавӣ пешниҳод намудани маҳсулотҳои бонкӣ ва рақамӣ гардонидани онҳо мубрам арзёбӣ гардида, яке аз василаҳои бозорёбӣ барои ташкилотҳои қарзӣ доништа мешавад. Аз ин ҷост, ки «ҳанӯз соли 1990 Институти молиявии North Carolina National Bank аввалин маротиба низоми хизматрасониҳои фосилавиро рӯйи кор овард ва маҳсулотҳои бонкиро барои муштариёни ин ташкилот пекаш менамуд» [55]. «Нахустин маротиба, баъд аз ташкили маркази машваратӣ (call-center) барои муштариён заминаи мусоиди дастраскунии хизматрасониҳои бонкӣ фароҳам оварда шуд ва зина ба зина ин низом рушд ёфт, ки айни замон дар шакли такмилёфта тариқи интернет ба роҳ монда шудааст» [44]. Пас аз ташаккули низоми фосилавии хизматрасониҳо амалиёти бонкӣ ва бозори хизматрасонии бонкӣ рушд ёфта, низомҳои гуногуни дастраскунии маҳсулотҳои бонкӣ рӯйи кор омаданд, ки яке аз нахустини онҳо низоми Homebanking маҳсуб меёфт. Низоми мазкур ба андешаи муаллифони соҳа «ба муштарӣ имкон медод, ки ба воситаи телефон ба компютери ташкилоти қарзӣ ворид гардида, суратҳисоби бонкии худро назорат намояд ва ба бонк барои хизматрасонӣ фармоиши зарурӣ диҳад» [113]. Баъдтар, бо рӯйи кор омадани компютерҳои фардӣ алоқаи бевоситаи муштариён бо ташкилотҳои қарзӣ барқарор гардид ва технологияи нави инноватсионӣ имкон дод, ки низоми PC-banking коркард гардад ва муштариён бидуни мушкилӣ аз маҳсулотҳои бонкӣ истифода намоянд ва ин омил сабаби таҳкимёбии низоми хизматрасониҳои электронӣ ва фосилавии бонкӣ гардид.

Ба андешаи олими рус Просалова В.С., ки асосан масъалаи баррасии навоварии бонкиро мавриди омӯзиш қарор додааст, «рушди динамикии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир аз истифодаи технологияи муосир ва навгониҳои техникӣ вобастагӣ дорад» [108, с.170]. Зеро айни замон ҷиҳати ҷалби бештари муштариён на танҳо ташкилотҳои қарзӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда истодаанд, балки ташкилотҳои ғайримолиявӣ низ кӯшиш доранд, ки ҳар чи бештар муштарӣ ҷалб намоянд, ки ин омил барои ташкилотҳои қарзӣ манфӣ арзёбӣ карда мешавад. Олими дигари рус Ильина С.И. низ мефармояд, ки «Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва густариши технологияи

инноватсионӣ муштарӣён ба он ташкилоти қарзӣ таваҷҷуҳ менамоянд, ки тариқи дастрасии сода ва қулай маҳсулотҳои бонкиро дастрас намуда тавонанд. Айни замон барои муштарӣён зарур аст, ки хизматрасониҳои бонкиро ба тартиби 24/7/365 дастрас намоянд. Яъне ба таври онлайн ва шабонарӯзӣ ба кулли маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ дастрасӣ дошта бошад. Аз ин лиҳоз, дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ он ташкилотҳои қарзие метавонанд мавқеи калидиро касб намоянд, ки истифодаи технологияи инноватсиониро афзалият медиҳанд ва маҳсулотҳои бонкиро тибқи хоҳишҳои муштарӣён анҷом дода метавонанд» [55]. Зарур аст, ки дар чараёни пешниҳоди маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ технологияи инноватсионӣ истифода гардад ва раванди иҷроиши амалиёт тариқи ғосилавӣ анҷом дода шавад.

Дембегиев М.С. дар таҳлили диссертатсионии худ собит менамоянд, ки «дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути роҳҳои гуногуни ҳисоббаробаркунӣ соли 2024 (дохилибонкӣ, тавассути муносибатҳои мустақими муросилотӣ ва тавассути суратҳисоби муросилоти дар Бонки миллии Тоҷикистон кушодашуда) 682,2 млн пардохтҳо ба маблағи 2579,4 млрд сомонӣ анҷом дода шуданд» [130], ки инъикоскунандаи рушди низоми пардохтҳои ғайринақдӣ ва таҳкимёбии маблағҳои электронӣ дониста мешавад. Дар соли 2020 бошад пардохтҳои ғайринақдӣ ба воситаи ҳамаи роҳу воситаҳои пардохтӣ ба андозаи 1225,5 млрд. сомонӣ ҳисоббаробаркуниҳо амалӣ гардида, шумораи амалиёт ба 170,2 млн. баробар гардидааст. Амалиёти иҷрошуда дар соли 2024 нисбат ба соли 2020 ба ҳадди 4 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳаҷми маблағҳои дар раванди ҳисоббаробаркуниҳо дар гардишбуда бошад дар солҳои таҳлилӣ ба ҳадди 2,1 маротиба зиёд гардидааст (диагр.2.7.).

Диаграммаи 2.7. – Тамоюли инкишофи ҳаҷми маблағҳо дар чараёни ҳисоббаробаркуниҳо

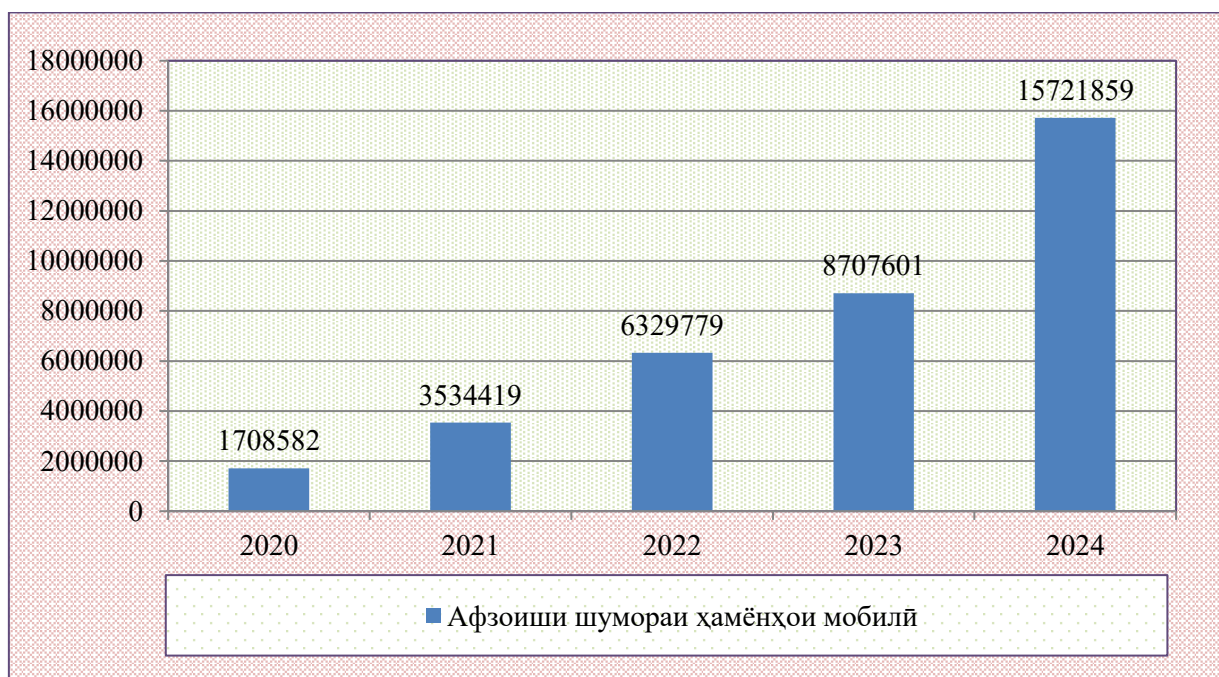
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [39].

Аз таҳлили диаграмма дида мешавад, ки ҳисоббаробаркуниҳо тариқи ғайринақдӣ давра ба давра афзуда истодааст ва ин раванд ба таври динамикӣ идома дорад, ки дар пешрафти муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ заминаи муносибро фароҳам меоварад ва раванди рушди иқтисодиро тақвият мебахшад.

Оид ба масъалаи дар боло овардашуда қайд намудан зарур аст, ки «афзудани технологияи инноватсионӣ ва истифодаи воситаҳои инноватсионии технологӣ зиёдшавии ҳаҷми пардохтҳо дар иқтисодиёт зиёд намуда, ҳисоббаробаркуниҳои электрониро нисбат ба ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ афзоиш медиҳад» [90, с. 15]. Зеро тибқи баъзе ёддоштҳо «зиёд гардидани низоми ҳисоббаробаркуниҳои электронӣ миёни субъектҳои иқтисодӣ бояд дар заминаи афзоишҳои шумораи терминалҳо, банкоматҳо, пос–терминалҳо, ҳамёнҳои мобилӣ ва маҳсулотҳои онлайнӣ низоми бонкӣ амалӣ карда шавад» [55]. Ба андешаи мо бошад, дар ин самт ташкилотҳои қарзиро лозим меояд, ки истифодаи самараноки воситаҳои технологиро дар сатҳи муассир ба роҳ монанд ва шумораи марказҳои хизматрасониву филиалҳоро зиёд намоянд, то ки низоми пардохтҳои электронӣ таҳким ёфта, ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ густариш ёбанд.

Дар заминаи таҳкими бонқдории электронӣ ва рушди ҳисоббаробаркуниҳо афзоишёбии ҳамёнҳои мобилӣ низ ба роҳ монда шуд, ки яке аз омилҳои тақвиятбахшандаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва низоми пардохтӣ дониста мешавад. Баъд аз сарзании пандемияи COVID–19 дар низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи ҳамёнҳои мобилӣ маъмул гардид ва муштариён бештар аз он истифода намуданд, ки ҳамчун механизми татбиқи амалиёти фосилавӣ арзёбӣ карда мешавад. Давоми солҳои 2020 – 2024 шумораи ҳамёнҳои мобилӣ боз ҳам афзуда, рушди мунтазамро таъмин намудааст (диагр.2.8.).

Диаграммаи 2.8. – Тамоюли афзудани шумораи ҳамёнҳои мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2020 – 2024, адад)

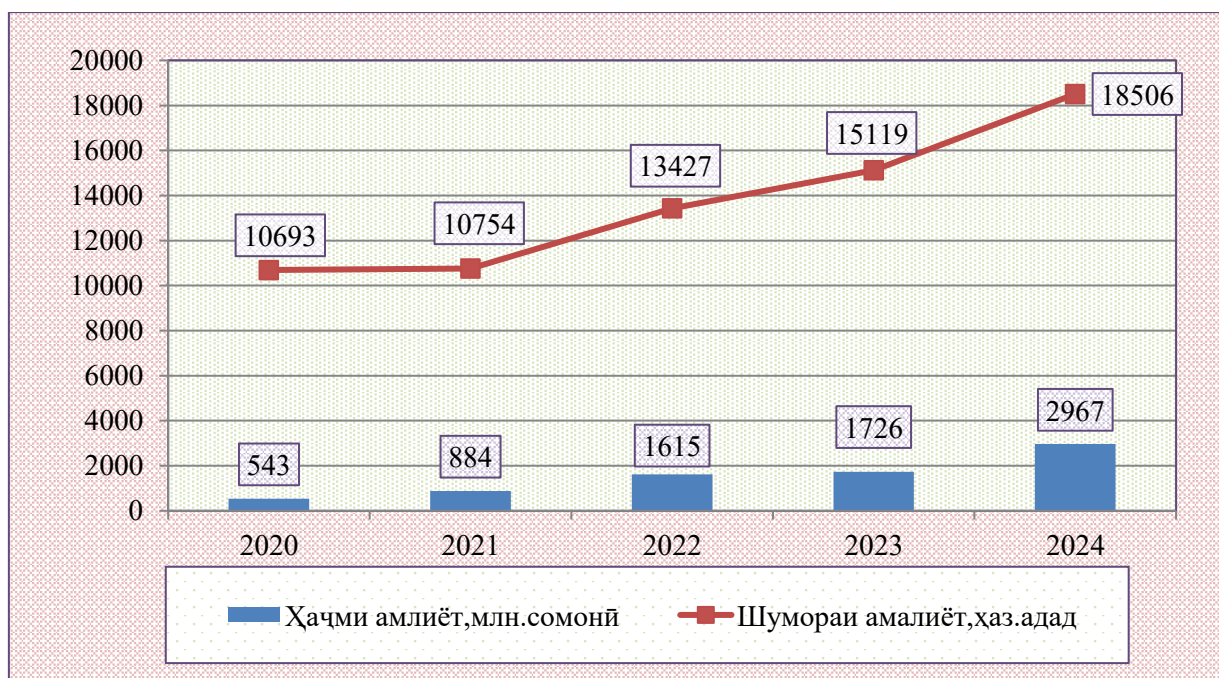
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [39].

Оид ба диаграммаи 2.8. қайд намудан лозим аст, ки рушди бемайлоии ҳамёнҳои мобилӣ ба раванди ташаккули низоми пардохтҳои электронӣ заминаи заруриро фароҳам оварда, метавонад, ки маҳсулотҳои бонкиро тариқи фосилавӣ ба муштариён дастрас намояд. Яъне афзоишёбии ҳамёнҳои мобилӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз фаъолияти густурдаи ташкилотҳои қарзӣ вобаста буда, имкон медиҳад, ки амалиётҳои ғайринақдӣ афзоянд ва доираи номгӯии маҳсулотҳои бонкӣ зиёд шавад. Ин омил далели он мегардад, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар кишвар тақмил меёбад ва сатҳи фарогирии молиявӣ баланд мегардад. Таҳлили диаграмма

собит месозад, ки шумораи ҳамёнҳо дар соли 2024 нисбат ба соли 2020 ба андозаи 9,2 маротиба афзоиш ёфта, 15721859 ададро ташкил додааст. Афзоиши тадриҷии шумораи ҳамёнҳои мобилиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонем ба якчанд омилҳо асоснок намоем. Пеш аз ҳама, рушди бемайлони ҳамёнҳои мобилӣ бо тақвияти савонокии молиявии аҳоли вобаста мебошад ва дар заминаи болоравии фаҳмиши молиявии аҳоли ҳар чӣ бештар мекӯшад, ки вақти худро сарфа намояд ва амалиёти бонкиро тариқи фосилавӣ иҷро намояд. Илова ба ин, пешниҳоди маҳсулоти инноватсионӣ ва рақамикунории хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ низ ба ин раванд таъсири мусбат расонид. Ташкилотҳои қарзӣ бо рақамикунории маҳсулотҳои бонкӣ талаботи муштариёро қонеъ намуда, хизматрасониҳои фосилавиро таҳким бахшиданд. Бояд қайд намуд, ки рушди шумораи ҳамёнҳои мобилӣ аз фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ вобастагии беандоза дорад, чунки «коркарди барномаҳои мобилии дастрас ва сода, истифодаи самараноки инноватсияҳо ва тариқи фосилавӣ пешкаш намудани маҳсулотҳои бонкӣ барои ташкилотҳои қарзӣ имкон медиҳад, ки шумораи ҳамёнҳои мобилиро зиёд намуда, ҷалби муштариёро ба роҳ монад» [113]. Зеро таҳлили вазъи кунунии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва назари муштариён ба он оварда мерасонад, ки танҳо бо истифодаи технологияи муассир ва тақвиятёфта, метавон, ки шумораи муштариёро афзуд ва дар бозор мавқеи калидиро касб кард. Талаботи иқтисоди муосир ва раванди гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ низ аз заминаҳои маҳсуб меёбанд, ки хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ зиёд гарданд ва аҳоли тартиби истифодаи хизматрасониҳои бонкиро бо дигар тариқ интихоб намояд ва ба низоми хизматрасониҳои рақамӣ рӯй орад, ки ин омилро метавонем таҳриқбахшандаи фаъолияти инноватсионӣ дар институтҳои молиявӣ арзёбӣ кунем.

Дар ин росто, пешрафти технологияи муосири молиявӣ, таҳкимёбии инноватсия дар институтҳои молиявии байналхалқӣ, истифодаи мақсадноки барномаҳои мобилӣ ва коркарди роҳу воситаҳои пешниҳоди маҳсулотҳои бонкӣ барои муштарӣ тариқи фосилавӣ бояд аз мавриди арзёбии ташкилотҳои молиявии ватанӣ қарор гирад. Дар ин натиҷа шумораи амалиёт низ бо ҳамёнҳои мобилӣ зиёд гардида, дорандагони ҳамён низ меафзояд (диагр. 2.9.).

**Диаграммаи 2.9. – Шумораи амалиёт ва ҳаҷми амалиёт бо ҳамёнҳои мобилӣ
барои солҳои 2020 – 2024**

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [25].

Таҳлили маводди омории дар диаграммаи 2.9. нишондодашуда вазъи рушди шумораи амалиёт бо ҳамёнҳои мобилиро нишон дода, ҳолати кунунии онро инъикос менамояд. Мувофиқ ба маълумотҳои овардашуда дар давоми муҳлати таҳлилӣ (солҳои 2020–2024) мавқеи ҳамёнҳои мобилӣ дар низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ таҳким ёфта, ин нишодиданда нисбат ба солҳои қаблӣ ба таври назаррас боло рафтааст. Давоми соли 2020 ҳиссаи ҳамёнҳои мобилӣ ба тадриҷ афзуда, ҳаҷми маблағҳои тариқи ин ҳамёнҳо гардишнамуда ба 543 млн. сомонӣ расид. Нишондидандаи мазкур дар соли 2021 884 млн. сомонино ташкил намуд, ки он нисбат ба соли 2020 ба ҳадди 61,4% зиёд мебошад. Баъдан дар соли 2022 ин маблағҳо ба 1615 млн. сомонӣ, соли 2023 ба 1726 млн. сомонӣ ва соли 2024 ба 2967 млн. сомонӣ расиданд, ки гувоҳи тадриҷан афзудани ҳиссаи маблағҳои электронӣ мебошад. Агар ба чараёни зиёдшавии ҳаҷми пулҳои электронӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон назар намоем дида мешавад, ки соли 2024 ҳаҷми маблағҳои тариқи ғайринақдӣ ба воситаи ҳамёнҳои мобилӣ гардишнамуда ба 2967 млн. сомонӣ расидааст, ки дар муқоиса ба соли 2020 ба ҳадди 4,9 маротиба зиёд мебошад, ки инъикоскунандаи рушди бемайлони ҳамёнҳои мобилӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии

Тоҷикистон аст. Ба таври назаррас боло рафтани шумораи ҳамёнҳои мобилӣ бо таҳрики низоми пардохтӣ дар мамлакат бо рушди бемайлони технологияи инноватсионӣ алоқамандии ногуастани дорад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки таҳрикҳои истифодаи технологияи муосири молиявӣ дар раванди муносиботи молиявӣ иқтисодӣ ба рушди инфрасохтори пардохтӣ водор намуд ва дар ин чараён нақши Бонки миллии Тоҷикистон низ назаррас мебошад. Зеро барои ба ташкили фазаи муносиби фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва тақмилдиҳии низоми пардохтӣ, тақвияти воситаҳои технологияи низоми бонкӣ ҳолати инфрасохтори пардохтӣ беҳтар гардида, ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ афзоиш ёфт. Махсусан, ташкил намудани QR-рамзи ягона аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон қадами устуворе дар самти рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва таҳкими инфрасохтори пардохтӣ арзёбӣ карда мешавад. Ин омил сабаб мегардад, ки ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ бидуни ҳеҷ мушкиле ба роҳ монда шаванд ва таҳкими низоми хизматрасониҳои бонкии фосилавӣ амалан иҷро карда шавад. Дар ин асос бояд қайд намуд, ки инноватсия ва рақамикунории маҳсулотҳои бонкӣ аз муҳимтарин механизм зимни иҷроиши амалиёти бонкӣ доништа мешаванд ва бозори хизматрасониҳои бонкиро айни замон бидуни онҳо тасаввур намудан ғайриимкон аст. Истифодаи мақсадноки воситаҳои технологӣ имкон медиҳад, ки маҳсулотҳои бонкӣ тариқи фосилавӣ амалӣ карда шавад ва доираи маҳсулотҳои бонкӣ зиёд шавад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки «бо таҳкимҳои инфрасохтори пардохтӣ на танҳо низоми хизматрасониҳои бонкӣ метавонад, ки тақвият ёбад, ҳамчунин барои истифодаи васеъ ва густурдаи технологияи муосир дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ шароити зарурӣ фароҳам оварда мешавад, ки ин барои муштариёни бонкҳо низ манфиатнок мебошад» [98, с. 98]. Татбиқи амалиёти гуногуни бонкӣ, дастрасӣ ба маҳсулотҳои бонкӣ ва дигар хизматрасониҳои молиявӣ иқтисодӣ дар асоси истифодаи технологияи информатсионӣ низ ба роҳ монда шудааст ва ин чараён бо суръат идома дорад. Дастрасии маҳсулотҳои бонкӣ бо истифодаи васеи дастгоҳҳо ва технологияи муосир ба монанди компютерҳои фардӣ, телефонҳои ҳушманд ва дигар воситаҳо имрӯз миёни муштариён маъмул гардидааст ва аз самтҳои афзалиятноки

фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ арзёбӣ мегардад. Дар ин раванд «ташкилотҳои қарзиро зарур меояд, ки дар заминаи тақвиятёбии иқтисодиёти рақамӣ истифодаи самараноки дастгоҳҳои электрониро ба роҳ монанд ва ин чараёнро ба низоми муайян ворид намоянд» [43]. Сода ва ба низоми мушаххас ворид намудани истифодаи дастгоҳҳои, ки метавонанд муштариёнро бо ташкилоти қарзӣ пайваст намоянд, мавқеи ин ташкилотҳоро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ устувор гардонида, сатҳи рақобатпазирӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ таҳким мебахшанд. Ҷиҳати таҳкими низоми хизматрасониҳои фосилавӣ ва густариши низоми электронии бонкдорӣ фаъолияти самараноки инноватсионии ташкилотҳои қарзӣ зарур арзёб карда мешавад. Таваҷҷуҳи ташкилотҳои қарзӣ бояд бештар ба самти истифодаи технологияи инноватсионӣ ва дастрас намудани маҳсулотҳои бонкӣ тариқи фосилавӣ бештар гардад (ҷадв. 2.9.).

Чадвали 2.9. – Тамоюли гузариши банкҳои тичоратӣ ба низоми фосилавӣ хизматрасониҳо (соли 2024)

Номгӯии банкҳои тичоратӣ	Хизматрасонӣ, ки тариқи фосилавӣ анҷом дода мешаванд						
	Барномаи мобилӣ ва рамзи он	Интернет-банкӣ	Ҳамёни электронӣ	QR-рамз	Пешниҳоди қарзҳо (онлайн)	Кушодани суратҳисоб (онлайн)	Онлайн-биометрия
ҚСҚ «Ориёнбанк»	Oriyon 24	+	+	+	—	—	—
КВД БА ҚТ «Амонатбанк»	Амонат мобайл	+	+	+	—	—	+
ҚСҚ «Бонки Эсхата»	Эсхата Онлайн	+	+	+	—	—	+
ҚСҚ «Тавҳидбанк»	Tawhid Pay	—	+	+	—	—	+
ҚСП «Аввалин банки молиявии хурд»	ICB Mobile	+	+	+	—	—	+
ҚСП «Бонки рушди Тоҷикистон»	—	—	—	—	—	—	+
Филиали банки «Тичорат»-и ҚИЭ дар ш. Душанбе	—	—	—	—	—	—	—
ҚСП «Актив Банк»	ActivBank	+	+	+	—	—	—
ҚСП Бонки «Арванд»	Арванд	+	+	+		+	+
ҚСП «Спитамен Банк»	Spitamen Pay	+	—	+	+	+	+
ҚСП «Бонки байнал-милалӣ Тоҷикистон»	IBT 24	+	+	+	—	—	+
ҚСҚ «Коммерсбанк Тоҷикистон»	Favri	+	+	+	—	—	+
ҚСҚ «Алиф Банк»	Alif: shop, pay and transfer	+	+	+	+	+	+
КВД БССТ «Саноатсодиротбанк»	ССБ Мобайл	+	+	+	—	—	+
ҚСП «Душанбе Сити Банк»	DC Next	+	+	+	—	+	+

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси таҳлили сомонаҳои интернетии банкҳои дар чадвал овардашуда

Маълумотҳое, ки дар чадвали 2.9. пешниҳод гардидаанд, инъикунандаи вазъи гузариши бонкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми электронӣ ва фосилавии хизматрасониҳо мебошад. Гузариши босуръати ташкилотҳои қарзӣ, аз ҷумла бонкҳои тижоратӣ ба ин низом ва ё тартиби нави пешниҳоди хизматрасониҳо дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ имкониятҳои молиявӣю иқтисодии бонкҳоро тақвият дода, шумораи муштарӣро меафзояд. Аз ҷониби дигар, ин омил тақозои замони муосир маҳсуб ёфта, иҷрои хоҳишҳои муштарӣ тибқи талаботи онҳо арзёбӣ мегардад ва дар ин самт бояд ҷорабиниҳои мушаххас ва самаранок андешида шаванд. Зеро аз таҳлили чадвал дида мешавад, ки аз 15 бонки тижоратии дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда 2 бонк ҶСП «Бонки рушди Тоҷикистон» ва филиали «Бонки Тижорат»-и ҶИЭ дар шаҳри Душанбе барномаи махсуси худро оид ба истифодаи маҳсулоти бонкӣ дар фазои маҷозӣ надоранд. Бонкҳои тижоратии боқимонда чунин барномаҳои мобилиро қоркард намудаанд ва ин заминаи муҳимми дастрасии муштарӣ ба маҳсулотҳои бонкӣ гардидааст. Интернет-бонкинг, ки аз механизми асосии пешниҳоди маҳсулотҳои бонкӣ дар шароити рақамикунонии бозори хизматрасониҳои бонкӣ доништа мешавад, дар ҶСП «Бонки рушди Тоҷикистон» ва филиали «Бонки Тижорат»-и ҶИЭ дар шаҳри Душанбе амал наменамояд. Мавҷуд набудани Интернет-бонкинг аз заъфҳое доништа мешавад, ки дар шароити кунунӣ метавонад ба вазъи рақобатпазирӣ ташкилоти қарзӣ таъсироти манфӣ расонад ва ба мавқеи он дар бозор ҳалал расонад. Дар дигар бонкҳои тижоратии овардашуда Интернет-бонкинг мавҷуд аст ва онҳо ба ин васила маҳсулотҳои бонкиро ба муштарӣ пешниҳод менамоянд.

Аз чадвал дида мешавад, ки ба ғайр аз ду бонки тижоратӣ (ҶСП «Бонки рушди Тоҷикистон» ва филиали «Бонки Тижорат»-и ҶИЭ дар шаҳри Душанбе) дар дигар бонкҳо ҳамёнҳои электронӣ мавҷуд мебошад. Мавҷудияти QR-рамзҳо низ дар чунин ҳолат мебошад. Масъалаи муҳимме, ки дар меҳвари сиёсати молиявӣ ташкилотҳои қарзӣ, аз ҷумла бонкҳои тижоратӣ қарор дорад, пешниҳоди қарз ба субъектҳои иқтисодӣ ва шахсони алоҳида ба ҳисоб меравад. Агар ба нишондиҳандаҳои чадвали дар боло овардашуда назар афканем, дида мешавад, ки ҳолати вучуддошта ба манфиати қор нест. Яъне, ба таври зарурӣ онлайн-қарзҳо дар

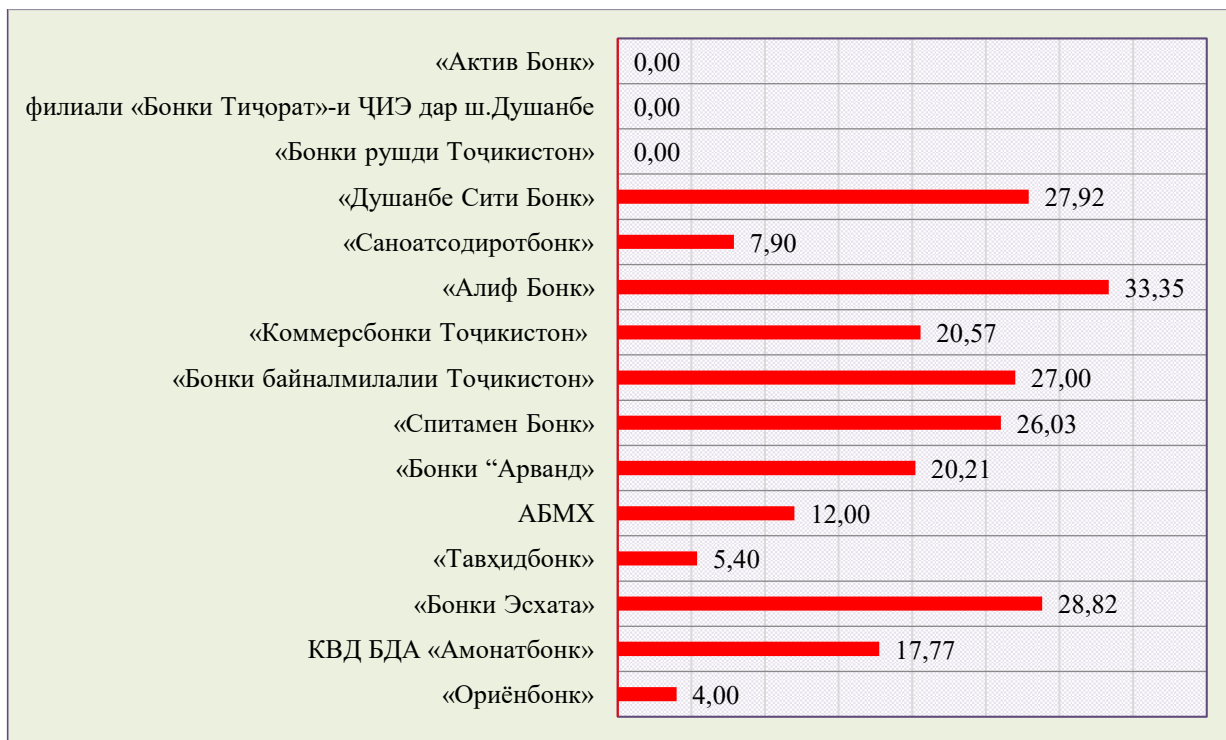
бонкҳои тичоратӣ роҳандозӣ нагардидаанд, ҳарчанде, ки ҳиссаи бузурги даромади бонкҳои тичоратӣ аз ҳисоби фоизи қарзҳо мебошад (75–80%) [50, с. 63]. Дар ин замина, таҳлилҳо исбот сохтанд, ки аз 15 бонки тичоратии амалкунанда дар соли 2024 ҳамагӣ 2 бонк, ҚСП «Спитамен Бонк» ва ҚСК «Алиф Бонк» имкон доранд, ки қарзхоро тариқи онлайн пешниҳоди муштариён гардонанд, ки ин нишондиҳанда назаррас ва қобили қабул буда наметавонад. Агар ба раванди пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ назар афканем, маълум мешавад, ки амалиёти асосии бонкҳои тичоратӣ пешниҳоди қарзҳо мебошад. Масалан, дар соли 2024 ҳаҷми умумии қарзҳои аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба иқтисодиёт раवонагардида маблағи 47478,0 млн. сомони ро ташкил додоааст, ки баробар ба 45%-и доройҳои низомии бонкӣ мебошад. Дар робита ба ин, зарур аст дарҷ намоем, ки вуҷуд надоштани барномаҳои вижа оид ба қарзҳои онлайнӣ дар мадди аввал ба раванди сармоякунонии хоҷагии халқ таъсири манфӣ мерасонад, илова ба ин метавонад, ки ҳамгироии муштариёно ро бонкҳо коҳиш диҳад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки кушодан ва пеш бурдани суратҳисобҳои бонкӣ яке аз хизматрасониҳои асосии ташкилотҳои қарзӣ мебошад. Ро рушди воситаҳои техникӣ ва тақвияти инноватсияи молиявиро бонкӣ кушодани суратҳисобҳо низ айни замон тариқи онлайн роҳандозӣ гардида истодааст, ки метавонад дар таҳкими пойгоҳи муштариёни бонкҳои тичоратӣ таъсири мусбат дошта бошад. Нишондиҳандаҳои ҷадвали дар боло овардашуда инъикос мекунанд, ки ҳамагӣ 4 бонки тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кушодани суратҳисобҳоро тариқи онлайн ба роҳ мондаанд, ки ин нишондиҳанда ифодакунанди сатҳи пасти истифодаи инноватсия дар бонкҳо мебошад. ҚСП «Бонки Арванд», ҚСП «Спитамен Бонк», ҚСК «Алиф Бонк» ва ҚСП «Душанбе Сити Бонк» ба муштариён имконияти кушодани суратҳисобҳоро ба таври онлайн медиҳанд. Ба назари мо, сабаби асосии камтар таваҷҷуҳ намудани бонкҳои тичоратӣ ба кушодани суратҳисобҳо тариқи онлайн ин дар сатҳи зарурӣ истифода нагардидани технологияи инноватсионӣ, дуруст баҳогузорӣ нагардидани хавфҳои бавуҷудоянда ва дақиқ баҳо дода натавонистани шахсияти муштарие, ки мехоҳад суратҳисоб кушояд. Новобаста аз ин, зарур аст, ки низомии кушодани суратҳисобҳо ба таври фосилавӣ дар ҳар як бонки тичоратӣ

роҳандозӣ гардад. Кушодани суратҳисоб ба таври онлайн бо хизматрасонии онлайн—биометрия алоқамандии наздик дорад, ки ин амалиёт низ дар барномаҳои мобилии қисми зиёди банкҳои тижоратӣ вуҷуд надорад. Аз 15 банки тижоратии таҳлилгардида танҳо дар 3 банк (ҚСҚ «Ориёнбанк», филиали «Банки Тижорат»-и ҚИЭ дар шаҳри Душанбе, ҚСП «Активбанк») чунин хизматрасонӣ вуҷуд надорад, ки ин боиси дар сатҳи баланд пешниҳод нагардидани маҳсулотҳои рақамии банкӣ мегардад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳамёнҳои мобилӣ, барномаҳои мобилӣ ва умуман, он хизматрасониҳое, ки банкҳои тижоратӣ ба муштариён пешкаш менамоянд, бояд дорои вазифаҳо ва функсияҳои зиёд бошанд. Ташкили низоми босамари хизматрасониҳо ва таҳкими маҳсулотҳои электронии банкӣ аз таҳияи барномаи такмилёфта ва дорои амалиёти зиёди банкӣ вобаста буда, мавқеи банкро дар бозори маҳсулотҳои рақамии банкӣ муайян менамояд. Бидуни ташкили барномаи мукамал ба банкҳои тижоратӣ муяссар наметарвад, ки пойгоҳи муштариёни худро афзоиш диҳанд ва мавқеи устуворро касб кунанд. Ташкили ҳамёни мобилӣ ва коркарди барномаи мобилии банкӣ ниҳояти кор нест ва банкҳои тижоратӣ бояд донанд, ки барои муштариён, пеш аз ҳама, нархи хизматрасонӣ, роҳу воситаи осони дастрасӣ ба маҳсулоти банкӣ ва беҳатариҳои истифодаи хизматрасониҳо аз омилҳои асосӣ мебошад. Яъне барномаҳое, ки банкҳои тижоратӣ ва дигар институтҳои молиявӣ барои рақамисозии маҳсулоти банкӣ коркард менамоянд, бояд фарогири доираи васеи амалиёти банкӣ бошанд ва муштариён тавонанд, ки дилхоҳ маҳсулоти банкиро истифода созанд ва талаботи худро қонеъ намоянд. Яъне, «хизматрасониҳои рақамӣ дар низоми банкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври динамикӣ афзуда истодаанд ва номгӯии онҳо дар доираи барномаҳои пешкашнамудаи ташкилотҳои қарзӣ афзоиш ёфта истодааст» [113]. Вобаста ба ин, дар асоси таҳлили барномаҳои мобилии аз ҷониби банкҳои тижоратӣ пешниҳодшаванда дар соли 2024 ва маҷмуи амалиёти банкӣ, ки тариқи ҳамёнҳо ва ин барномаҳо ба муштариён пешкаш карда мешавад, рейтингҳои банкҳои тижоратӣ оид ба пешниҳоди маҳсулотҳои рақамӣ ва таҳкимёбии низоми хизматрасониҳои фосолавии банкӣ мушаххас карда шуд, ки бозгӯйкунандаи густариши маҳсулотҳои рақамии банкӣ дар низоми банкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад (диагр. 2.10).

**Диаграммаи 2.10. – Таҳлили барномаҳои мобилии банкҳои тижоратӣ
(барои соли 2024)**

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси таҳлили сомонаҳои расмӣ ва барномаҳои мобилии банкҳои тижоратӣ дар диаграмма овардашуда.

Баррасӣ ва таҳқиқи барномаҳои банкӣ ва ҳамёнҳои мобилии банкҳои тижоратӣ собит менамояд, ки аз 15 банки таҳлилгардида 3–тои онҳо барномаҳои банкӣ ва ҳамёнҳои мобилӣ надоранд. Дар шароити муосири иқтисодӣ вучуд надоштани ҳамёни мобилӣ барои банкҳои тижоратӣ боиси таассуф мебошад, зеро айни замон маҳсулотҳои банкӣ дар бозори хизматрасониҳои банкӣ тариқи электронӣ дастраси муштарӣ мегардад ва банкҳо ба раванди рақамикунони маҳсулотҳои банкӣ ба таври суръатнок гузариш намуда истодаанд. Дар чунин ҳолат бояд ҳар чи зудтар чараҳои рақамикунони маҳсулотҳои банкӣ вусъат ёбад ва маҳсулотҳо ба воситаи технологияи муосири молиявӣ банкӣ барои муштарӣ пешкаш карда шаванд. Таҳлил нишон медиҳад, ки барномаи аз ҷониби ҚСҚ «Алиф Банк» таҳияшуда дорои муштарӣ зиёд мебошад ва истифодабарандагони он дар низомии банкӣ аз ҳама зиёдтар мебошанд. Тибқи маълумотҳои оморӣ, зиёда аз 5 млн. нафар барномаи Алиф Моби–ро насб намудаанд, ки гувоҳи мавқеи калидиро дар ин самт касб намудани банки мазкур мебошад. Вобаста ба таҳлили гузаронидашуда ҚСҚ «Алиф Банк» дорои 33,3 ҳол гардид, ки нишондиҳандаи аз ҳама баланд мебошад. Баъдан дар зинаи

дуюм ҚСҚ «Бонки Эсхата» бо 28,8 ҳол қарор дорад, ки воқеан, ин бонки тичоратӣ низ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо маҳсулотҳои рақамии бонкӣ мавқеи намоёнро касб кардааст. Дар зинаи сеюм бошад, ҚСП «Душанбе Сити Бонк» қарор гирифтааст. Мувофиқи таҳлилҳои гузаронидашуда ҚСП «Душанбе Сити Бонк» дорои 27,9 ҳол мебошад. Нишондиҳандаи аз ҳама пасттарини истифодаи барномаҳои бонкӣ ба ҚСҚ «Ориёнбонк» тааллуқ дорад, ки соҳиби 4,0 ҳол гардидааст. Тартиби баҳогузорӣ дар асоси вазифаҳо, истифодаи содаву қулай ва номгӯии маҳсулотҳои бонкии пешниҳодшаванда аз ҷониби ҳар як бонки тичоратӣ таҳия гардида, ҳолгузорӣ шудааст.

Дар баробари таҳияи низоми мушаххас барои ба қушодани суратҳисобҳо ба таври онлайн ва пешниҳоди қарзҳои онлайнӣ, ки дар аксари бонкҳои тичоратӣ вучуд надорад, ба андешаи мо, инчунин қабули пасандозҳои онлайнӣ низ дар низоми бонкӣ бояд ҷорӣ карда шавад. Муҳаққиқони ватанӣ қайд менамоянд, ки «ташкили низоми қабули онлайнӣ пасандозҳо на танҳо барои ташкилотҳои қарзӣ ва муштариён зарур мебошад, инчунин дар ин замина имконияти молиявии субъектҳои иқтисодӣ тақвият ёфта, азнавтасимкунии сармоя ба таври густурда ва зарурӣ амалӣ карда мешавад» [135], ки дар натиҷа ба ақидаи мо метавонад ба рушди босуботи иқтисоди миллӣ зерпоияи воқеӣ гузорад. Дар ин замина Пирзода П.Р. дар таҳқиқоти диссертатсионии худ менависад, ки «яке аз сарчашмаҳои асосии ташаккули сармояи ташкилотҳои қарзӣ ин маблағҳои ҷалбнамуда ба шумор меравад, аз қабili пасандозҳо ва амонатҳо» [139]. Дар шароите, ки технологияи инноватсионӣ фарогири фаъолияти молиявиро қарзӣ гардидааст, бояд амалиёти бонкӣ рақамӣ гардида, тартиби дастрасии онҳо бознигарӣ шавад ва тибқи хоҳишҳои муштариён пешниҳод гардад, ки ҷалби амонату пасандоз низ истисно нест. «Ҷиҳати тақмили фазои сармоягузориҳои бонкӣ ва таҳкими пойгоҳи захиравии бонкҳои тичоратӣ татбиқи ҷалби онлайнӣ пасандозҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур мебошад» [118, с. 42]. Ба назари мо, тариқи фосолавӣ ҷалб намудани маблағҳои муваққатан озоди аҳоли дар шакли пасандоз яке аз роҳу василаҳои муҳимми ташаккули сармояи бонкӣ буда, дар навбати дигар метавонад, ки таваҷҷуҳи муштариёро ба маҳсулотҳои бонкӣ бештар гардонад.

Дар баробари пешниҳоди қарзҳо ба таври онлайнӣ бояд қабули пасандозҳо низ тариқи онлайнӣ амалӣ карда шаванд, зеро пешниҳоди қарз ва қабули пасандоз ду амалиёти бонкие мебошанд, ки дар низоми бонкии кишвар бештар мавриди истифода қарор мегиранд ва миёни муштариён аз маъмултарин маҳсулотҳои бонкӣ доништа шудаанд (ҷадв.2.10.).

**Ҷадвали 2.10. – Қабули пасандозҳои муштариён тариқи онлайн дар
бонкҳои тиҷоратӣ (дар соли 2024)**

Номгӯи бонкҳо	Имконияти кушодани онлайн–пасандоз дар барномаи мобилӣ
ҚСҚ «Ориёнбонк»	–
КВД БА ҚТ «Амонатбонк»	–
ҚСҚ «Бонки Эсхата»	+
ҚСҚ «Тавҳидбонк»	–
ҚСП «Аввалин бонки молиявии хурд»	–
ҚСП «Бонки рушди Тоҷикистон»	–
филиали «Бонки Тиҷорат»–и ҚИЭ	–
ҚСП «Актив Бонк»	–
ҚСП Бонки «Арванд»	+
ҚСП «Спитамен Бонк»	–
ҚСП «Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон»	–
ҚСҚ «Коммерсбонки Тоҷикистон»	–
ҚСҚ «Алиф Бонк»	+
КВД БССТ «Саноатсодиротбонк»	–
ҚСП «Душанбе Сити Бонк»	+

Сарчашма: муаллиф дар асоси омӯзиши барномаҳои мобилии бонкҳои тиҷоратӣ тартиб додааст

Дар доираи маълумотҳои дар ҷадвали 2.10. овардашуда қайд намудан мумкин аст, ки аксари ташкилотҳои қарзии мавриди таҳлил қароргирифта имкон надоранд, ки пасандозҳоро ба воситаи барномаҳои мобилӣ ҷалб намоянд. Танҳо 4 бонки тиҷоратӣ барномаи мобилиро ҳамчун воситаи ҷалби пасандоз истифода менамояд, ки ин нишондиҳанда дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ ташвишовар арзёбӣ мешавад. Бонкҳои тиҷоратии ҚСҚ «Бонки Эсхата» ҚСП Бонки «Арванд» ҚСҚ «Алиф Бонк» ва ҚСП «Душанбе Сити Бонк» барои муштариён имконияти пешниҳоди пасандозҳоро тариқи онлайн медиҳад, ки ин омил боиси тақвияти пойгоҳи захиравии бонкҳо мегардад. Масъалаи ҷалби пасандозҳо ба воситаи барномаҳои мобилии бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ва

густариши инноватсияи молиявию бонкӣ амри зарурӣ мебошад ва бидуни таҳияи низоми мушаххас дар ин самт наметавон маблағҳои муваққатан озодро ҷалб намуд. Ба андешаи мо, бонкҳои тижоратӣ бо таъсири як қатор омилҳо наметавонанд, ки дар барномаҳои мобилӣ ҷалби пасандозҳоро вазифагузорӣ намоянд. Дар мадди аввал яке аз мушкилиҳои асосӣ ин аст, ки бонкҳои тижоратӣ мутахассисони соҳибтаҳассусро дар ин самт ҷалб намесозанд, то дар тақмили барномаҳои мобилӣ кумак намоянд. Таъбиқи технологияи муносири рақамӣ дар ҷараёни фаъолияти бонкҳои тижоратӣ аз ин институтҳои молиявӣ тақозо менамояд, ки бо ташкилотҳо ва корхонаҳое, ки бо коркард ва роҳандозии технологияи инноватсионӣ сарукор доранд, ҳамкориҳои самаранокро ба роҳ монанд. Яъне, ба ақидаи Ғаниев Р.Ғ. «ҳамкориҳои дучонибаи ташкилотҳои қарзӣ бо ташкилотҳои соҳаи технологияи иттилоотӣ (ИТ) имкон медиҳад, ки доираи истифодабарандагони маҳсулотҳои рақамӣ афзоиш ёбад ва хизматрасониҳои фосилавӣ густариш дода шаванд» [129]. Илова ба ин, васеъ намудани василаҳои технологӣ, истифодаи густурдаи инноватсия дар ҷараёни пешниҳоди ҳама амалиёт, ҳамкориҳои густурдаи ташкилотҳои қарзӣ бо муштарӣён оид ба истифодаи маҳсулотҳои рақамӣ ва сатҳи маърифати молиявию инноватсионии муштарӣён аз омилҳои маҳсубанд, ки метавонанд ба ин ҷараён таъсири манфӣ расонанд.

Дар баробари ин, бонкҳои тижоратиро зарур меояд, ки аз хизматрасонии фосилавии **home bank** ба таври густурда истифода намоянд. Ин таҷриба дар кишварҳои Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Қазоқистон ва дигар кишварҳои ҳамҷавор ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифтааст. Тарқиқи **home bank** бонкҳои тижоратӣ имкон доранд, ки маҳсулотҳои бонкиро ба муштарӣён дастрас намоянд ва ба таҳкими бозори хизматрасониҳои бонкӣ замина гузорад. Дар ин замина ташкили қорғҳои пардохтии бонкии виртуалӣ низ имконпазир мегардад. Дар низоми бонкии кишвар ҳамагӣ 2 бонки тижоратӣ (ҶСК «Алиф Бонк» ва ҶСП «Душанбе Сити Бонк» дар соли 2024 имконияти пешниҳоди қорғҳои бонкиро доранд, ки барои бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас нест. «Васеъгардии қорғҳои виртуалӣ на танҳо метавонад, ки маҳсулотҳои рақамии бонкҳоро тавсеа бахшад, балки ба ҷараёни тақвияти низоми хизматрасониҳои фосилавӣ–электронӣ

таъсири мусбат мерасонад» [129], гуфта мешавад чойи дигар дар таҳқиқоти Р.Ғ. Ғаниев.

Ҳамин тавр, маврид ба зикр аст, ки ба ақидаи олимони ватанӣ «низоми электронии хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зина ба зина инкишоф ёфта истодааст ва яке аз ҷанбаҳои афзалиятноки фаъолияти институтҳои молиявӣ қарзӣ ба шумор меравад» [113]. Таҳлилҳо нишон доданд, ки кулли бонкҳои тижоратӣ ҳавасманд ҳастанд, ки барномаҳои мобилиро таҳия намоянд ва ба раванди рақамикунонии маҳсулотҳои бонкӣ суръат бахшанд. Махсусан, дар низоми рақамикунонии маҳсулотҳои бонкӣ ҚСҚ «Алиф Бонк» ва ҚСП «Душанбе Сити Бонк» ва «ҚСП Хумо» айни замон фаъолияти назаррас доранд. Ин омил метавонад ба дигар ташкилотҳои қарзӣ низ таъсири мусбат расонад ва сатҳи рақобатнокиро дар ин самт боло барад. Дар вобастагӣ ба гуфтаҳои боло, чиҳати тақвияти минбаъдаи низоми электронии бонкдорӣ, ба андешаи мо, зарур аст, ки ба самтҳои зерин аҳаммият дода шавад:

- баланбардории маърифати молиявӣ аҳоли ва дар ин замина тақвияти саводнокии технологияи аҳоли (роҳандозии курсҳои бозомӯзӣ бо ташаббуси ташкилотҳои қарзӣ, чиҳати истифодаи мақсаднок ва самараноки воситаҳои технологӣ вобаста ба маҳсулотҳои рақамии бонкӣ барои аҳоли);
- баргараф намудани норасоҳои технологӣ–инноватсионӣ дар самти тақмили инфрасохтори пардохтӣ дар ҳудуди кишвар;
- болобардории имкониятҳои технологӣ дар дохили ташкилотҳои қарзӣ ва роҳандозии ҳамкориҳои электронӣ–инноватсионӣ миёни субъектҳои низоми бонкӣ;
- роҳандозии низоми тақмилёфтаи банкоматҳо ва дигар таҷҳизотҳои техникӣ, ки ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ рабт доранд;
- ҷалби мутахассисони соҳибтаҷриба оид ба коркарди барномаҳои мобилӣ, қорғҳои пардохтӣ ва тақмили марказҳои протсессингӣ.

Хулосаи боби дуюми диссертатсия

1. Бо таҳлил ва баррасӣ ва омӯзиши ҳолати муносири низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва самтҳои асосии он маълум гардид, ки институтҳои

дар сохтори низоми бонкӣ амалкунанда чихати тақвияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ кӯшиш намуда истодаанд ва раванди динамикии болоравии дороиҳо ва сармояи ташкилотҳои қарзӣ ба назар мерасад. Дар давраи таҳлилии солҳои 2019–2024 шумораи воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ тамоюли афзоиши босуръатро касб намуд, ки ин раванд омили стратегӣ дар таҳкими низоми хизматрасониҳои молиявӣ маҳсуб меёбад. Густариши шабакаи воҳидҳои сохторӣ на танҳо фарогирии чуғрофии бонкҳоро таъмин намуд, балки чихати баланд бардоштани сатҳи дастрасии аҳоли ба маҳсулоти муосири бонкӣ заминаи устувор фароҳам овард. Соли 2019 дар ҳудуди кишвар 328 филиали бонкҳои тичоратӣ амал менамуд, ки ин нишондиҳанд дар соли 2024 ба 344 расид, яъне 16 адад зиёдшавӣ дида мешавад. Вале дар ин самт коҳишёбии марказҳои хизматрасонии бонкӣ дида мешавад, ки ин ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъсири манфӣ дорад. Дар соли 2024 шумораи марказҳои хизматрасонӣ нисбат ба соли 2019 ба ҳадди 265 адад ва ё 17,6 фоиз коҳиш ёфтааст, ки ин ба назари мо, ба якчанд омилҳо, аз қабили афзоиши сатҳи рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ, сатҳи менечменти бонкӣ ва бухронҳои молиявӣ алоқаманд мебошад. Боиси қайд аст, ки дар ин давра сатҳи даромаднокии дороиҳо (ROA) ва даромаднокии сармоя (ROE) баланд гардидааст, ки ин ба рушди бемайлони низоми хизматрасониҳо таъсири мусбат расонида, метавонад, ки пардохтпазирии ташкилотҳои қарзиро дар сатҳи зарурӣ нигоҳдорӣ намояд. Дороиҳои низоми бонкӣ, ки нишондиҳандаи асосӣ барои рушди иқтисоди воқеӣ арзёбӣ мегардад, дар ин давра афзоишёбии назаррас дорад. Соли 2014 ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодшуда ба иқтисоди миллӣ 7399 млн. сомонӣ ва соли 2024 маблағи 17844,84 млн. сомонино ташкил дод, ки нисбат ба соли 2014 2,4 маротиба зиёд аст. Илова ба ин, ҳаҷми пасандозҳои низоми бонкӣ низ зиёд гашта, маблағи 19462,63 млн. сомонино ташкил кард, ки нисбати соли 2014–ум 3,5 маротиба тамоюли рушд мушоҳида мешавад. Сармоягузориҳои низоми бонкӣ ба соҳаҳои иқтисоди миллӣ дар солҳои таҳлилшаванда рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Агар соли 2014 низоми бонкӣ ба маблағи 204 млн. сомонӣ

сармоягузорӣ карда бошад, пас, соли 2024 нишондиҳандаи мазкур 318,52 млн. сомони ро ташкил кард, ки дар муқоиса ба соли 2014 он ба андозаи 56,1% афзудааст. Вале дар ин давраи таҳлилӣ дороиҳои низоми бонкии кишвар нисбат ба ММД рушди назаррас надорад, ва ин албатта, барои таъсири бонкҳо ба иқтисодиёт монеа эҷод мекунад. Яъне, агар дороиҳои низоми бонкӣ дар соли 2014 31,22% – и ММД–ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 то ба андозаи 31,76% расидааст. Дар ин раванд омили асосӣ рушди бесобиқаи ММД–и мамлакат мебошад.

2. Такмилёбии инфрасохтор барои низоми хизматрасониҳои бонкӣ, таҳкими муносиботи молиявӣ қарзӣ ва пардохтӣ барои низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷанбаҳои калидӣ доништа мешавад. Ҳангоми болоравии тақозои муштариён вобаста ба истифодаи технологияи инноватсионӣ ва таҳрикёбии хизматрасониҳои фосилавӣ бонкӣ ташкилотҳои қарзиро зарурат пеш меояд, ки ҷараёни истифодаи технологияи инноватсиониро тақвият бахшанд ва дар ин ҷараён нақши зерсохтори хизматрасониҳо баланд арзёбӣ карда мешавад. Яъне тағйирёбии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, дигаргуншавии тақозои муштариён ва афзоишёбии нақши технологияи инноватсионӣ дар ҷараёни муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ сабаб мегардад, ки зерсохтори хизматрасониҳои бонкӣ тақвият ёбад ва дар ин замина низоми хизматрасониҳои бонкӣ такмил дода шавад. Ҷиҳати рушди минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва таҳкими зерсохтори он, татбиқи тадбирҳои зерин зарур доништа мешавад: аввалан, тавсеаи шабакаи POS-терминалҳо, банкоматҳо ва терминалҳои худхизматрасон; сониян, таҷдиди назари фишангҳои дастгирии давлатӣ, аз ҷумла пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ барои ташкилотҳои қарзии инноватсионӣ; ва сеюм, бартараф намудани монеаҳои техникӣ, бахусус беҳтар кардани сифат ва суръати дастрасӣ ба интернет дар тамоми минтақаҳои кишвар.

3. Таҳқиқотҳо гувоҳи онанд, ки низоми электронии хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зина ба зина инкишоф ёфта истодааст ва яке аз ҷанбаҳои афзалиятноки фаъолияти институтҳои молиявӣ қарзӣ ба шумор меравад. Таҳлилҳо

нишон доданд, ки кулли бонкҳои тижоратӣ ҳавасманд ҳастанд, ки барномаҳои мобилиро таҳия намоянд ва ба раванди рақамикунонии маҳсулотҳои бонкӣ суръат бахшанд. Махсусан, дар низоми рақмикунонии маҳсулотҳои бонкӣ ҶСК «Алиф Бонк» ва ҶСП «Душанбе Сити Бонк» ва «ҶСП Хумо» айни замон фаъолияти назаррас доранд, ки метавонад ин омил ба дигар ташкилотҳои қарзӣ низ таъсири мусбат расонад ва сатҳи рақобатнокиро дар ин самт боло барад. Дар вобастагӣ ба гуфтаҳои боло, чиҳати тақвияти минбаъдаи низоми электронии бонкдорӣ, таҳкими ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва рушди низоми хизматрасониҳои фосилавӣ зарур аст, ки чорабиниҳои зерин анҷом пазиранд:

- коркарди роҳу воситаҳо ва механизми таҳкими донишҳои молиявии аҳоли дар шароити тақвияти иқтисодиёти рақамӣ (коркарди барномаҳо ва стратегияи махсус доир ба баландбардории сатҳи саводнокии технологияи аҳоли);
- бартараф намудани норасоҳои технологӣ–инноватсионӣ дар самти тақмили инфрасохтори пардохтӣ дар ҳудуди кишвар;
- болобардории имкониятҳои технологӣ дар дохили ташкилотҳои қарзӣ ва роҳандозии ҳамкориҳои электронӣ–инноватсионӣ миёни субъектҳои низоми бонкӣ;
- роҳандозии низоми тақмилёфтаи банкоматҳо ва дигар таҷҳизотҳои техникӣ, ки ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ рабт доранд.

БОБИ 3. САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Баландбардории сифат ҳамчун механизми тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ

Рушди бемайлони иқтисодиёт, таҳкимёбии муносибатҳои молиявӣ миёни субъектҳои иқтисодӣ, дар шакли нав тақвият ёфтани ҳамкориҳои байналхалқӣ ва савдои байналмилалӣ дар шакли комилан нав барои низоми бонкӣ низ бетаъмир намондааст. Ҷиҳати тақвияти фаъолияти молиявӣ ва роҳ ёфтан ба сатҳи ташкилотҳои қарзии байналхалқӣ, инчунин таҳкими мавқеъ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ барои ташкилотҳои қарзӣ коркарди роҳу воситаҳо ва тақмили механизмҳои амалкунанда лозим меояд. Яъне бо пурзӯр гардидани вазъи рақобатӣ дар бозор ва рушдёбии муносибатҳои молиявӣ дар ҷомеа ташкилотҳои қарзиро маҷбур менамояд, ки дар бозор бо шаклу услуби нав фаъолият намуда, дар ин ҷараён мавқеи худро мустаҳкам намоянд. Барои иҷроиши гуфтаҳои боло ва баландбардории нақши ташкилоти қарзӣ дар бозор таҳкими сифати хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои пешниҳодшаванда зарур арзёбӣ карда мешавад. Бо роҳи таҳкими сифати хизматрасониҳо ташкилотҳои қарзӣ, ба вижа бонкҳои тиҷоратӣ, имкон доранд, ки мавқеи молиявии устуворро дар бозор касб намуда, фаъолияти самаранокро татбиқ созанд. Ба андешаи муҳаққиқи соҳа Ғаниев Р.Ғ. «баландбардории сифати маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ дар ҷараёни тақмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ аҳаммияти бузургро касб намуда, ҳамчун омили асосӣ арёбӣ карда мешавад» [129]. Бояд қайд намуд, ки таҳкими хизматрасониҳои бонкӣ на танҳо ҳамчун омили роҳёбӣ ба бозор баромад менамояд, балки метавонад, ки дар рушди низоми хоҷагидории кишвар ва тақвияти дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ замина фароҳам оварад. Таҳкими сифати хизматрасониҳо ҳамчун категорияи вижа метавонад, ки хусусияти иҷборӣ надошта бошад, яъне ташкилотҳои қарзиро институтҳои танзимкунандаи низоми бонкӣ водор намесозанд, ки сифати маҳсулотҳо ва хизматрасониҳо боло бурда шавад. Дар

ин самт ташкилотҳои қарзӣ бояд ташаббус нишон дода, баландбардории сифати хизматрасониҳоро татбиқ намоянд. Яъне ин омил хусусияти корпоративӣ дорад ва ҳар як ташкилоти қарзӣ дар алоҳидагӣ метавонад бо усулҳо ва роҳу воситаҳои ба худ хос сифати маҳсулотҳои ба муштарӣ пешниҳодшавандаро таҳким бахшад. Айни замон ташкилотҳои қарзӣ вобаста аз имконоти молиявӣ бо механизмҳои гуногун кӯшиш мекунанд, ки барои муштарӣ маҳсулотҳои дорои сифати баландро пешкаш кунанд ва ба ин васила даромаднокиро таъмин созанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки то ҳол дар бонкҳои тижоратӣ дар кишвар амалкунанда шӯба ва ё департаменти алоҳида оид ба таҳкими сифати хизматрасониҳои бонкӣ вучуд надорад. Чунин шӯбаҳо бояд дар бонкҳои тижоратӣ вучуд дошта бошанд, зеро баррасии вазъи бозор, баҳодиҳии сатҳи хизматрасонии рақибон, ҳолати менечмент дар дигар ташкилотҳои қарзиро таҳлил намуда, дар ин асос қарорҳои марбут ба сифати хизматрасониҳоро қабул намуда метавонанд. Ташкили чунин шӯбаҳо заминаи институтсионалии тақвияти сифати хизматрасониҳоро таҳия менамояд, ки барои тақмили низоми хизматрасониҳо дар маҷмӯ аҳаммияти махсус дорад. Агар ба таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ назар афканем, дидан мумкин аст, ки чунин шӯбаҳои алоҳида дар ташкилотҳои қарзӣ вучуд доранд. Чунин таҷриба бештар дар Ҷопон ва Олмон ба ҷашм мерасад [18]. Ин масъала дар таҷрибаи илмӣ олимони хориҷӣ қайд мегардад, ки «дар ташкилотҳои қарзии амалкунандаи Ҷопон ва Олмон шӯбаҳои вижа оид ба баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ роҳандозӣ гардидааст, ки ҷиҳати таъмини суботи молиявӣ нақши босазо дорад» [55].

Дар воқеъ, таъсиси чунин воҳидҳои сохторӣ ва ё марказҳои инноватсионӣ дар заминаи ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон иқдоми саривақтӣ ва бамақсадмувофиқ маҳсуб меёбад. Ин иқдом на танҳо ҷиҳати таҳкими фаъолияти оператсионии бонкҳо заминаи устувор фароҳам меорад, балки ҳамчун муҳаррики асосии таҳаввулоти рақамӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар бозори молиявии кишвар хизмат мекунанд. Раванди

ташккулёбии муносибатҳои молиявӣ ва рушди амалиёти молиявӣ дар бозори молиявӣ барои ташкилотҳои қарзӣ метавонад, ки мушкилоти зиёдеро оид ба гузаронидани амалиёт ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба бор оварад. Аз ин нуктаи назар, ташкили пойгоҳи махсус оид ба баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ фаъолияти бонкҳои тичоратиро самаранок гардонид, мавқеи ин институтҳоро таҳким мебахшад. Таҳлили санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ исбот кард, ки дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тақвияти сифати хизматрасониҳои бонкӣ дастур ва ё заминаи институтсионалии мушаххас ҷой надорад, ки ин ба саҳлангории фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ оварда мерасонад ва сифати маҳсулотҳои бонкӣ дар сатҳи паст боқӣ мемонад. Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки вобаста ба баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ санади мушаххасе таҳия карда шавад, то ташкилотҳои қарзӣ вазифадор гарданд, ки мувофиқи он амал намоянд. Ин омил пеш аз ҳама метавонад, ки даромаднокӣ ва эътимоднокии низоми бонкиро тавсеа бахшида, барои дар сатҳи байналмилалӣ мавқеъ пайдо намудани институтҳои молиявии ватанӣ кумак кунад. Дар баробари ин, пойгоҳи муштариёни ташкилотҳои қарзӣ афзоиш ёфта, сиёсати молиявӣ ва ҳадафҳои молиявии гузошташуда ба таври самаранок иҷро карда мешаванд. Ассотсиатсияи бонкҳои тичоратӣ, ки дар кишвар ҳамчун институти кумакрасон ба ташкилотҳои қарзӣ амал менамояд, бояд дар ин самт чораҳои заруриро андешида, барои бонкҳо пешкаш намояд. Институти мазкур метавонад, ки бо татбиқи таҳқиқотҳои бозори хизматрасониҳои бонкӣ талаботи бозорро таҳлил намуда, дар ин замина пешниҳодҳои худро оид ба тавсеаи сифати маҳсулотҳои бонкӣ ба бонкҳо тавсия диҳад.

Дар раванди тақвиятёбии чараёнҳои молиявӣ ва рушди босуръати иқтисодиёти ҷаҳонӣ аз нишондиҳандаҳои махсус меёбанд, ки таъсири онҳо ба иқтисодиёти дигар кишварҳо низ мерасад. Аз ин хотир, «баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои бонкӣ метавонад, ки ташкилотҳои қарзиро ба бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ наздик гардонад ва имоконияти фаъолияти онҳоро дар сатҳи ҷаҳон бештар созад»[48]. Роҳ ёфтан ба бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ,

ки айни замон кулли ташкилотҳои қарзии кишварҳои хориҷӣ кӯшиш намуда истодаанд, ба он роҳ ёбанд бидуни баландбардории сатҳу сифати хизматрасониҳо ва татбиқи фаъолияти инноватсионӣ ғайриимкон мебошад. Бо истифодаи механизми баландбардории сифати маҳсулотҳо ва татбиқи рақамикунонии маҳсулотҳои хизматрасониҳои бонкӣ мумкин аст, ки низоми бонкӣ ба стандартҳои ҷаҳонии молиявӣ ҷавобгӯй гардад. Барои таъмини сифати баланди хизматрасониҳои бонкӣ ва коркарди роҳу услуби навини пешниҳоди онҳо то ба муштариён бояд дар ташкилотҳои қарзӣ стратегияи вижа вучуд дошта бошад. Дар асоси таҳияи стратегияи муайян зарур аст, ки воситаҳо ва механизмҳои баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ муайян гардад. Зеро ба андешаи олимон «дар шароити кунунӣ, ки сатҳи рақобатнокӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ афзуда истодааст ва низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шакли нав рӯ ба ҷониби рушд дорад, қабули қарорҳои анъанавӣ ва ба роҳ мондани амалиёти бонкӣ мувофиқи стандартҳои куҳан барои ташкилотҳои қарзӣ муфид буда наметавонад» [55]. Бинобар ин, «роҳандозии усулҳои инноватсионии фаъолият, истифодаи технологияи муосири бонкии танзимотӣ ва татбиқи воситаҳои муосири баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ роҳи ҳалли мушкилоти молиявӣ маҳсуб меёбад» [129], ки ба андешаи мо барои зина ба зина тавсеа ёфтани фаъолияти самаранок заминаи муносиб фароҳам меоварад.

Баландбардории сифати хизматрасониҳо барои ташкилотҳои қарзӣ бояд аз ҷанбаҳои афзалиятноки фаъолият маҳсуб ёбад ва ин ҳамчун нишондиҳандаи маҳсус дар сиёсати молиявӣ дарҷ карда шавад. Инчунин, раванди баландбардории сифат ва тартиби онро бонкҳои тиҷоратӣ метавонанд, ки дар стратегияи пешанамудаи бонк ҳамчун ҳадафи муҳим ба нақша гирифта бошанд ва ё дар шакли алоҳида барномаи маҳсус ҷиҳати таҳкими сифати маҳсулотҳои бонкӣ қабул намоянд. Барои баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо ҷалби кормандони болаёқат, бозомӯзии кадрҳо, ҳавасмандӣ ва сатҳи саводнокии кормандон зарур асрзёбӣ карда мешавад. Баъдан, дар ин замина имкон аст, ки суръати пешниҳоди хизматрасониҳо афзуда, сатҳи

таъсири хавфҳои эҳтимолӣ дуруст баҳогузорӣ карда шавад ва масъалаи таҳкими сифат ҳалли худро ёбад. Сифати хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун нишондиҳандаи нисбӣ буда, татбиқи он аз омилҳои гуногунсатҳ (дохилӣ, берунӣ) вобастагии амиқ дорад. Агар саҳомони ташкилоти қарзӣ ба ин самт таваҷҷуҳ зоҳир намоянд ва кӯшиш намоянд, ки дар асоси тавсеаи сифати хизматрасониҳои бонкӣ мавқеи ташкилоти қарзиро дар бозор баланд бардоранд, пас, ин амал имконпазир мебошад. Дар акси ҳол, яъне бетаваҷҷуҳии саҳомон баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои бонк аз имкоият берун мебошад. Зеро истифодаи механизмҳои гуногун, роҳу воситаҳо ва ҷалби менечерони дорои касбияти баланд маблағгузорию алоҳидаро талаб менамояд, ки ҳар як саҳом наметавонад онро қабул намояд. Гуфта мешавад, ки «дар шароити муосир ҳамон ташкилотҳои қарзие метавонанд муваффақ гарданд, ки стратегияи дарозмуддати рушдро пеша намуда, ба устувории мавқеи худ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ диққати вижа медиҳанд» [135]. Яъне ин масъала бештар ба саҳомони бонк алоқамандӣ дорад. Кормандон бошанд, ҳамчун пешниҳодкунандаи маҳсулотҳои бонкии коркардшуда амал карда, бояд бо ҳайати саҳомон муносибати ҳасана дошта бошанд. Кормандони бонкҳо, ки бештар сифати хизматрасониҳо аз амалии он ва муносибати онҳо бо муштариён вобастагӣ дорад, бештар ба музди маош аҳаммияти ҷиддӣ медиҳанд, ки ин омил бояд аз ҷониби саҳомони бонк ба назар гирифта шавад ва ҳавасмандии кормандон сари вақт иҷро карда шавад. Дар акси ҳол, маҳсулнокии меҳнати кормандон поён меравад, ки ин боиси пайдо шудани мушкилоти молиявӣю иқтисодӣ барои бонк мегардад.

Дар вобастагӣ ба гуфтаҳои боло метавонем қайд кунем, ки дар ин замина ташкилоти қарзӣ метавонад, ки ба ҳадафҳои стратегияи худ ноил гардида, ба иқтисодиёд бештар нақшгузор бошад. Дар шароите, ки сатҳи рақобатнокӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба таври назаррас боло меравад, муштариён низ ҳамон ташкилотҳои қарзиеро интихоб мекунанд, ки на танҳо маҳсулотҳои босифатро пешниҳод менамояд, балки эътимоднокии ва мавқеи устувори молиявиро дар бозор касб намудааст. Гузашта аз ин, «омили муҳимми дигаре,

ки дар баробари сифати хизматрасониҳо муштариёро ба бонк ҷалб месозад, ин нархгузорӣ ба маҳсулотҳои бонкӣ мебошад» [139], қайд кардааст П.Р. Пирзода. Муштариён таваҷҷуҳи беандозаро ба нархи маҳсулотҳо ва тартиби пешкаши онҳо равона намуда, дар интиҳоби бонк ин омилро дар мадди аввал мегузоранд. Яъне ҳамон бонке интиҳоб карда мешавад, ки дорои хизматрасониҳои босифат мебошад ва дар баробари ин тартиби дастрасӣ ба маҳсулотҳо сода буда ва дорои нархи муътадил мебошад. Умуман, бояд қайд намуд, ки сифати хизматрасониҳои бонкӣ омили калидии фаъолият барои ташкилотҳои қарзӣ маҳсуб ёфта, дар пешбурди фаъолияти молиявии бонкҳо мавқеи асосиро касб кардааст. Сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ бояд ба талаботҳои ҷаҳонӣ ва ватанӣ мутобиқ бошад ва барои муштариён ҳамчун воситаи сари вақт дастрас намудани маҳсулотҳои бонкӣ хизмат намуда тавонад. Дар асоси таҳкими хизматрасониҳои бонкӣ ташкилотҳои қарзӣ дар бозор бартарият пайдо карда, метавонанд, ки доираи фаъолияти худро то бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ фарох гардонанд ва нақши калидиро дар пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ мамлакат дошта бошанд, ки ин боиси баландшавии даромаднокии, таҳкими пардохтпазирӣ ва тавсеаи бозоргирӣ мегардад.

Дар робита ба истилоҳи сифати хизматрасониҳои бонкӣ ҳамин нукта муҳим арзёбӣ карда мешавад, ки андешаҳои муҳаққиқон дар ин самт яқсон нест ва фикру ақидаҳо мухталифанд. Доир ба моҳияти сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва татбиқи он дар фаъолияти молиявии ташкилотҳои қарзӣ фикру ақидаи олимон ба чанд самт равона гардидааст. Сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар адабиёти иқтисодӣ ба таври гуногун шарҳу тавзеҳ ёфта, мақсади асосии аксари муҳаққиқон ба таври суръатнок ва сари вақт дастрас намудани маҳсулотҳои бонкӣ ба муштариён арзёбӣ мегардад. Назари мо оид ба сифати хизматрасониҳои бонкӣ чунин аст, ки сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муносири иқтисодӣ ин мувофиқати маҳсулотҳои бонкӣ ба стандартҳои дохилии низоми бонкӣ, стандартҳои байналхалқӣ ва стандартҳои ташкилотҳои рейтингие, ки дар сатҳи ҷаҳон амал

менамояд, мебошад. Яъне, хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳамон ҳолат метавонанд дорои сифати баланд гарданд, агар ба меъёрҳои мавҷуда ҷавобгӯӣ бошанд ва талаботи муштариёро қонеъ карда тавонанд. Агар субъектҳои иқтисодӣ, аҳоли ва умуман, иштирокдорони бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷаъолияти ташкилоти қарзӣ ва тартиби пешниҳоди дастрасии маҳсулотҳои бонкӣ қаноатманд бошанд, пас метавонем, ки сифати хизматрасониҳоро баланд арзёбӣ намоем.

Мачмуъан, истилоҳи сифати хизматрасониҳои бонкиро метавонем бо шакли мазмунӣ мухталиф шарҳу тавзеҳ диҳем, яъне ин истилоҳ дорои хусусиятҳои гуногун ва моҳияти иқтисодии зиёд бошад. Дар ин замина олимони соҳаи иқтисод қайд мекунанд, ки «маҳсусан, дар шароити муосири иқтисодӣ, ки низомии хизматрасониҳои бонкӣ бо рушди бемайлоии технологияи иттилоотӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт алоқаманд мебошад, метавонад ба сифати хизматрасониҳои бонкӣ таъсири амиқ дошта бошад» [129]. Такмилёбии низомии хизматрасониҳои бонкӣ ба тартиби пешниҳоди хизматрасониҳо ва васеъгардии доираи маҳсулотҳои бонкӣ сифати хизматрасониҳои бонкӣ низ таҳким меёбад. Афзоишёбии маҳсулотҳои бонкӣ дар бозор метавонад, ки боз ҳам ҷаъолияти ташкилотҳои қарзиро густурда гардонад, ки сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар ин раванд масъалаи калидӣ арзёбӣ карда мешавад. Барои тақвияти сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили институтҳои рейтингӣ зарур арзёбӣ карда мешаванд. Ҳоло дар низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ташкилотҳои вучуд надорад ва ин боис мегардад, ки сатҳи рақобатпазирӣ, эътимоднокии ва дигар нишондиҳандаҳои муҳими ҷаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ба таври зарурӣ баҳогузорӣ нагардад. Баҳогузориҳои рейтингӣ ташкилотҳои қарзӣ аз рӯйи ҷаъолияти молиявӣ метавонад, ки ба сифати маҳсулотҳои бонкӣ таъсир бахшида, таваҷҷуҳи ташкилотҳои қарзиро ба ин самт бештар ҷалб созад.

Маврид ба ёдоварист, ки давлат метавонад, ки ба ҷараёни таҳкими сифати хизматрасониҳои бонкӣ таъсири мусбат расонад. Зеро ҳавасмандии давлат дар

фарогирии молиявии аҳоли зоҳир мегардад. Давлат дар чараёни рушди низоми бонкӣ ва таҳкимиёбии нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ нақши калидиро иҷро намуда, метавонад, ки бо дастгирӣ ва коркарди механизмҳои гуногуни пулию қарзӣ ба фаъолияти ин ниҳодҳои молиявӣ таъсир расонад. Аз ин ҷост, ки тавсеаи сифати хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун омили дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ арзёбӣ гардида, мавқеи давлатро дар ин самт инъикос менамояд. Давлат ҳамчун институти танзимкунандаи фаъолияти умумииктисодии кишвар ба фаъолияти самараноки ташкилотҳои қарзӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир менамояд. Таъмини фаъолияти самараноки ташкилотҳои қарзӣ бидуни ташкили низоми такмилёфтаи хизматрасониҳо ва баландбардории сифати хизматрасониҳо аз имконият дур аст. Фаъолияти бенуқсони низоми бонкӣ сабаб мегардад, ки сармоягузориҳо ба иқтисодиёт ривоч ёбад, низоми муносибатҳои молиявӣ қарзӣ самаранок гардад ва унсурҳои асосии бозори молиявӣ рушд ёбад. Вобаста ба ин, давлат низ дар радифи дигар иштирокдорони бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҳавасманд аст, ки сифати маҳсулотҳои бонкӣ боло равад. Дар заминаи тақвияти сифати хизматрасониҳои бонкӣ дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ меафзояд, доираи фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ васеъ мешавад, маҳсулотҳои нави бонкӣ рӯйи кор меоянд, саводнокии молиявии аҳоли боло меравад ва фарогирии молиявии аҳоли тақвият меёбад.

Таҳқиқотҳои мухталифи пажуҳишгарони ватанӣ ва хориҷӣ инъикос менамояд, ки «низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар таркиби худ сохтори мураккаbero фаро гирифтааст, ки такмилёбии ҳар яке аз он барои тақвиятёбии низоми хизматрасониҳо шароити муносибро таҳия мекунад» [129]. Аммо, муҳимтарини онҳоро метавонем ба ду ҷанбаи муҳим ва калидӣ гурӯҳбандӣ намоем, ки ҳар кадоме метавонад барои тавсеаи сифати хизматрасониҳои бонкӣ аҳаммияти баланд дошта бошад. Арзёбии нишондиҳандаҳои сифатии хизматрасониҳои бонкӣ, пеш аз ҳама, бояд дар асоси назари истеъмолкунандагони ниҳой сурат гирад. Аз ин рӯ, ҷанбаи калидии баҳогузории сифат — ин дараҷаи қаноатмандии муштарӣён, аз ҷумла шахсони

воқеъ ва ҳуқуқӣ мебошад, ки инъикоскунандаи воқеии мутобиқати хизматрасониҳои бонкӣ ба талаботи бозор маҳсуб меёбад. Дар бозор ба сифати маҳсулотҳо, пеш аз ҳама муштарӣён ва дигар иштирокчиёни бозори хизматрасониҳои бонкӣ баҳогузурӣ менамоянд. Дар асоси пешниҳоди маҳсулотҳои бонкӣ, «тартиби дастрасӣ, шакли пешниҳод, суръати то ба муштарӣ расонидани маҳсулоти бонкӣ ва нархи хизматрасониҳои бонкӣ барои муштарӣён таваҷҷуҳбарангез мебошад ва ин омилҳо боис мешавад» [100], ки муштарӣён ин ё он ташкилоти қарзиро интихоб намоянд. Стратегияи молиявии тақшилооти қарзӣ бояд бо назардошти омилҳои болоқайд амалӣ гардида, ҷалби муштарӣён дар мадди аввал гузошта шавад.

Ҷанбаи дуюме, ки баҳри баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ нақши муҳим дорад ва метавонад, ки ин чараёро суръат бахшад, фаъолияти дохилии ташкилоти қарзӣ мебошад. Аз стратегия пешанамудаи бонк ва тартиби истифодаи усулҳои муассир омилҳое мебошанд, ки дар асоси онҳо сифати хизматрасониҳои бонкӣ боло бардошта мешаванд ва мавқеи бонк дар миёни муштарӣён устувор мегардад. Баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ бояд тавре роҳандозӣ карда шавад, ки муштарӣёни мавҷудбудаи бонк аз даст нараванд ва дар баробари ин, муштарӣёни нав барои бонк ҷалб карда шаванд. Яъне қабули қарорҳои молиявӣ, иқтисодӣ ва инноватсионӣ тарзе татбиқ гарданд, ки манфиатҳои кулли муштарӣёни бонк ба инобат гирифта шаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар сиёсати молиявии як қатор ташкилотҳои қарзӣ бартарӣ ба муштарӣёни аз нигоҳи молиявӣ дорои сармояи зиёд ва ё ба шахсони ҳуқуқӣ дода шудааст, ки ин омили коҳишдиҳандаи эътимоднокии бонк ва паст гардидани мавқеи он дар бозор мегардад. Дар шароити кунунӣ «усулҳои баҳодихии сифат дар низоми бонкӣ зиёданд ва ташкилотҳои қарзӣ вобаста аз вазъи бозор, ҳолати молиявӣ ва рушди нишондиҳандаҳои молиявӣ метавонанд, ки аз онҳо ба таври васеъ истифода намоянд» [95]. Аз ҷумла чунин усулҳо дар бозори бонкӣ ҷиҳати баҳодихии сифати хизматрасониҳои бонкӣ мавриди истифода қарор мегиранд ва ҳар кадоми онҳо вобаста ба нишондиҳандаҳои мушаххаси фаъолияти

молиявии ташкилотҳои қарзӣ метавонанд, ки сифати хизматрасониҳоро баҳогузорӣ намоянд: Servqual; Servperf; Mystery shopping; Customer Satisfaction Index (CSI).

Таҳқиқотҳо инъикос менамоянд, ки истифодаи усулҳои дар боло овардашуда имкон медиҳанд, ки сифати хизматрасониҳои бонкӣ ба таври дақиқ боло рафта, аҳаммиятнокии иқтисодӣ тағйир ёбад. Зеро тақвияти сифати хизматрасониҳои бонкӣ на танҳо ҳамчун тақмили механизми дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ арзёбӣ карда мешавад, инчунин барои тақшилотҳои қарзӣ низ аҳаммияти иқтисодии зиёд дорад. Пеш аз ҳама, пойгоҳи муштариёни бонк меафзояд, даромаднокии ва пардохтпазирӣ таъмин мешавад ва суботи молиявӣ барои давраи дарозмуҳлат нигоҳдорӣ мегардад. Инчунин, дар таҷрибаи усулҳои дар боло овардашуда, ки тариқи ҳолгузорӣ ба нишондиҳандаҳои молиявӣ иқтисодии ташкилотҳои қарзӣ сифати маҳсулотҳои бонкӣ муайян карда мешавад ва илова ба ин, паҳлуҳои дорои заъфи фаъолияти молиявӣ мушаххас мегарданд, ки ин барои баҳогузориҳои ҳолати бонк дар бозор заминаи институтсионалӣ фароҳам меоварад. Дар таҷрибаи ташкилотҳои қарзии кишварҳои пешрафта тариқи пурсишномаҳо, тестҳо миёни муштариён ва гузаронидани ҳар гуна пурсишҳо дар сомонаҳои интернетӣ сифати хизматрасониҳои бонкӣ муайян карда мешавад. Ба таври мисол: «гузаронидани тестҳо; face-to-face пурсишномаҳо; пурсишҳои телефонӣ; усули Servqual; усули Servperf; усули Mystery calling; усули Net Promoter Score (NPS); усули Customer Satisfaction Index (CSI) ва ғайраҳо» [151]. Оид ба усулҳои дар боло овардашуда қайд намудан мумкин аст, ки айни замон менечерҳои ташкилотҳои қарзӣ метавонанд, ки дар як вақт аз якҷанд усул истифода намоянд ва самаранокии онҳоро мушаххас намуда, дар раванди фаъолияти минбаъдаи молиявӣ яке аз усулҳоро интихоб намоянд. Илова ба ин, интихоби усули мушаххас оид ба муайяннамоии сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи стратегияи молиявии пешанамудаи ташкилоти қарзӣ сурат мегирад. Сиёсати молиявии пешанамудаи ташкилоти қарзӣ бояд дар доираи ҳадафҳои таҳия гардад, ки ба онҳо бидуни мушкилӣ ноил гардидан

имконпазир мебошад. Чунин сиёсат бояд дар заминаи таҳлилҳои маркетингӣ, омӯзиши бозор ва баҳодиҳии амиқи хавфҳои эҳтимолӣ таҳия карда шавад.

Низоми хизматрасониҳои бонкӣ баъд аз ташаккули бонкдории миллӣ ва таҳкимёбии унсурҳои бозори молиявӣ дар кишвар ҳамчун механизми таъминкунандаи фарогирии молиявӣ баҳри татбиқи сиёсати пулию қарзӣ амал намуда, баҳри пешрафти иқтисодиёт ва таъмини аҳоли бо маҳсулотҳои бонкӣ заминагузорӣ намудааст. Дар ин давра, давлат низ ҳамчун институти дорони вижагӣҳои хос дар идоракунии низоми бонкӣ ва таъмини фаъолияти мусоиди молиявӣ аҳамияти калидӣ дошта, тариқи механизмҳои мустақим ва ғайримустақим ҷиҳати амалӣ намудани фазои солими рақобатнокӣ шароити заруриро фароҳам овард, ки ин барои ташаккули нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ ва васеъгардии доираи фарогирии бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳудуди мамлакат ҳамчун омилӣ калидӣ арзёбӣ мегардад. Доираи васеи таҳқиқотҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ муайян намудаанд, ки «онҳо таҳкими сифати маҳсулотҳои бонкиро бо сатҳи рақобатнокӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ алоқаманд медонанд» [129], ки ба андешаи мо дар воқеъ чунин рақобатнокӣ метавонад ба фаъолияти молиявии ташкилотҳои қарзӣ таъсир расонида ба тағйирёбии саифати хизматрасониҳои бонкӣ асос гузорад. Бо тақвияти вазъи рақобатнокӣ ва афзоишёбии шумораи ташкилотҳои қарзӣ фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ густурда мегардад ва ташкилотҳои қарзӣ чораандешӣ менамоянд, то мавқеи устуворро касб карда бошанд. Дар чунин ҳолат ҳар як ташкилоти қарзӣ кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки бо воситаҳои мухталиф ба бозор роҳ ёфта, эҳтимодноки ва мавқеи молиявии худро устувор нигоҳ дорад. Ақидаи Селютина О.Г. оид ба масъалаи мавриди таваҷҷуҳ, яъне «баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар пояи таҳкими рақобатпазирӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҷолиб аст» [141]. Ин муҳаққиқ ба он назар аст, ки дар заминаи тақвиятёбии сатҳи рақобатнокӣ ташкилотҳои қарзӣ ба сифати маҳсулотҳои пешниҳодшаванда таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамоянд ва ин асос

мегардад, ки ҳар як маҳсулоти бонкӣ бо риояи меъёрҳои зарурӣ ба муштарӣ пешкаш шавад.

Ба назари Д.В. Трафимов ва М. Портер бошад, «сатҳи рақобатнокӣ на танҳо метавонад, ки ба сифати маҳсулотҳои бонкӣ таъсири мусбат дошта бошад, балкӣ имкон дорад, ки ташкилотҳои қарзиро дар шароити ноустувории иқтисодӣ тобавар намояд ва ташкилотҳои қарзӣ тавони дар ҳолатҳои зарурӣ қабули саривақтии қарорҳои стратегиро пайдо менамоянд» [31;73]. Яъне, сатҳи рақобатпазирӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ташкилотҳои қарзиро аз нигоҳи суботи молиявӣ ва баҳодиҳии ҳолати бозор устувор гардонида, самаранокии фаъолиятро таҳким мебахшад. «Мувофиқи таҳлили адабиёти соҳавӣ ва вазъи муносири рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муносири иқтисодӣ омилҳои асосии ба раванди рақобатпазирӣ ташкилоти қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкиро метавонем ба ду қисми асосӣ ва калидӣ ҷудо намоем» [43]. Дар мадди аввал ин самаранокии амалиёти иҷрошаванда доништа мешавад ва дар қисмати дуюми омилҳои таъминкунандаи сатҳи баланди рақобатӣ мавқеъгирии стратегӣ ҷой мегирад, ки дар ҷараёни таҳкимёбии рақобатнокӣ аҳамияти назаррас дорад. Андешаи мо чунин аст, ки баландбардории рақобатпазирӣ хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷараёни иҷроиши амалиёт вобастагии ногустанӣ дорад. Ақидаи маврид ба зикр аст, ки «самаранокии амалиёти ғоидаро дар раванди татбиқ арзиши изофа таъмин мекунад ва мавқеи стратегӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва тавсеаи бозори ғуруш ғароҳамоварандаи чунин имконият баҳисоб меравад» [135].

Дар заминаи баррасӣ ва таҳлили андешаҳои мухталифи коршиносон ва пажӯҳишгарон қайд намудан имконпазир аст, ки «сатҳи рақобатпазирӣ дар низоми бонкӣ ва умуман, низоми иқтисодӣ омили тақвиятбахшандаи рушд маҳсуб ёфта, метавонад, ки дар ҷараёни тақмилёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва рушди минбаъдаи он аҳамияти калиди дошта бошад» [55]. Унusrҳои асосии инъикоскунандаи рақобатпазирӣ ташкилотҳои қарзӣ дар расми 3.8. нишон дода шудааст.

Расми 3.8. – Унсурҳои асосии инъикоскунандаи рақобатпазирӣ дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ

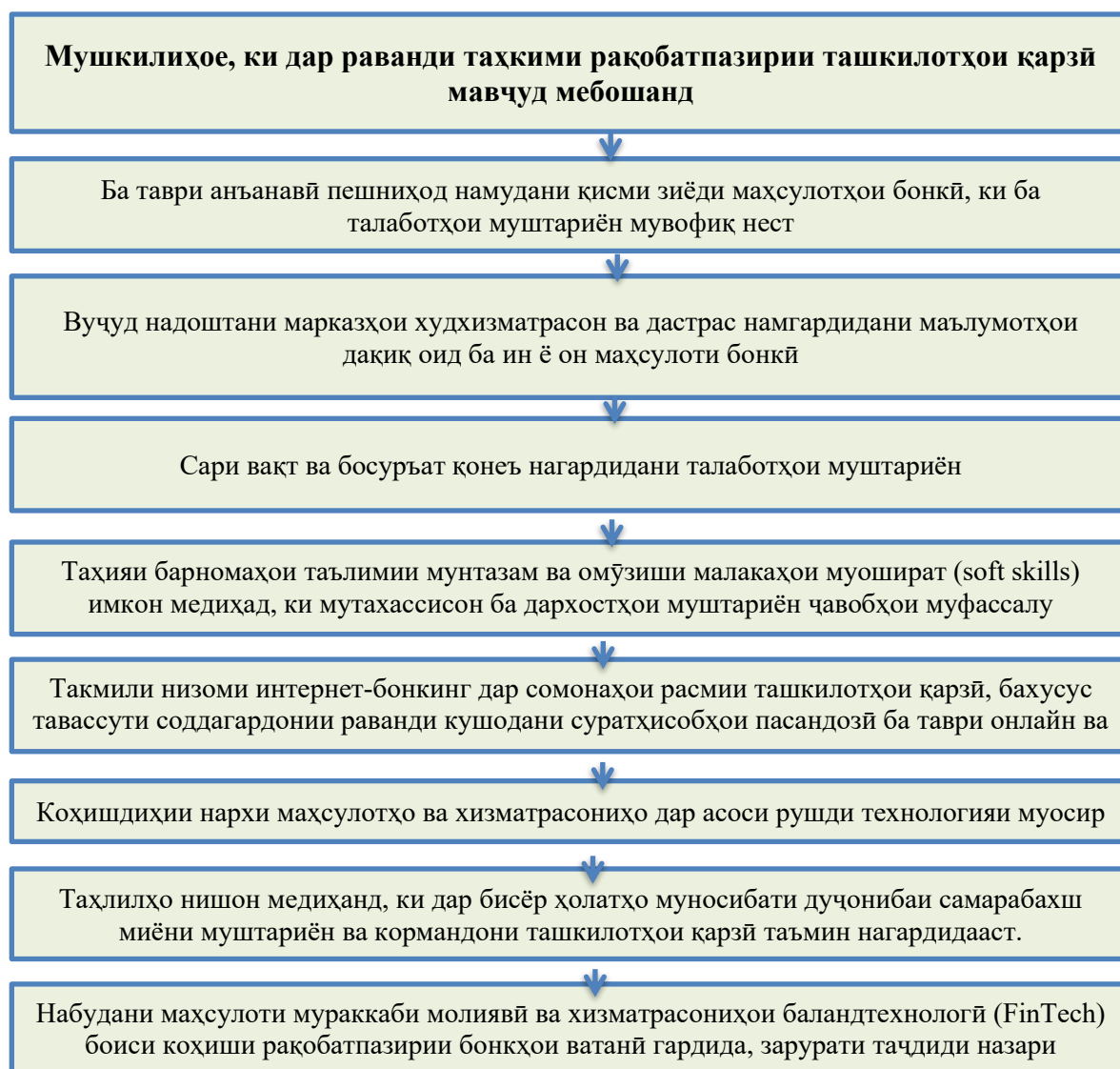
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [31,135].

Дар асоси маълумотҳои дар расми 3.7. овардашуда хулоса баровардан мумкин аст, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ дорои сохтори мураккаб аст ва раванди фаъолият дар ин низоми дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошад. Ташкилотҳои қарзиро зарур меояд, ки рақобатпазириро дар се сатҳ, макро, мезо ва микро иқтисод таъмин намоянд ва хавфҳои эҳтимолиро низ дар ин се сатҳ мавриди баррасӣ қарор дода, баҳогузорӣ намоянд.

Масъалаи муҳимми дигаре, ки ба сифати хизматрасониҳои бонкӣ таъсири назаррас дорад, ин ҳамкориҳои ташкилотҳои қарзӣ бо муштарӣ арзёбӣ карда мешавад. Ҳамкориҳои ҳасанаву дуҷониба, ки дар ин асно манфиатҳои муштарӣ низ ба назар гирифта мешаванд, барои ташкилоти қарзӣ заминаи зарурии рушдро таҳия месозад. Таҷрибаи амалӣ нишон медиҳад, ки дар фаъолияти як қатор ташкилотҳои қарзии кишвар тамоюли афзалият додан ба

муштариёни калонҳаҷм мушоҳида мегардад. Ин ҳолат боиси он мегардад, ки ба эҳтиёҷоти молиявии субъектҳои дорои сармояи хурд ё дархосткунандагони қарзҳои миқдорашон кам таваҷҷуҳи кофӣ зоҳир қарда намешавад, ки ин дар навбати худ раванди фарогирии молиявии аҳолиро суст намуда, дастрасии табақаҳои ниёзманди ҷомеаро ба захираҳои қарзӣ маҳдуд месозад. Ҳамчунин метавонем фикри Д.К. Нуралиевро қайд кунем, ки гуфта мешавад «ҳангоми таҳияи шартномаҳои мухталиф миёни ташкилоти қарзӣ манфиатҳои муштариён дар сатҳи зарурӣ ба назар гирифта намешавад ва шартномаҳои муовиқи хоҳиши ташкилоти қарзӣ таҳия мегардад» [135], ки ба андешаи мо боиси коҳишёбии сифати маҳсулотҳои бонкӣ ва поёнравии эътимоднокии институтҳои молиявӣ ва дар маҷмӯъ низоми бонкӣ мегардад.

Зарур аст ақидаи Ғаниев Р.Ғ.-ро қайд намоем, ки менависад: «баландбардории сифати маҳсулотҳои бонкӣ зимни фаъолияти субъектҳои низоми бонкӣ метавонад, ки маҳсулнокии фаъолияти ташкилотҳои қарзиро таҳким бахшад ва рақобатпазириро дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дорад» [48]. Махсусан, дар шароите, ки иқтисодиёти рақамӣ ривоч ёфта истодааст ва амалиёти бонкӣ тариқи фосилавӣ ба аҳоли пешниҳод гардида истодааст, мавқеи истифодаи технологияи инноватсионӣ боз ҳам тавсеа меёбад. Бояд қайд намуд, ки дар шароити муосир рақамикунонии маҳсулотҳои бонкӣ аз ҷанбаҳои муҳим ва калидии низоми бонкӣ доништа мешавад ва ҳамчун механизми тақвиятбахшандаи рақобатпазирӣ ташкилотҳои қарзӣ арзёбӣ мегардад. Ҷойи дигар низ Нуралиева Д.К. дарҷ намудааст, ки «мушкилоте, ки имрӯз ба қулли ташкилотҳои қарзии амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста мебошад, метавонем чунин гурӯҳбандӣ намоем» [135]. (расми 3.9.).

Расми 3.9. – Мушкилот вобаста ба тақвияти рақобатпазирии маҳсулотҳои бонкӣ дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар асоси маълумоти дар расми 3.9 овардашуда метавон натиҷагирӣ кард, ки мушкилоти зикршуда боиси коҳиши самаранокии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ мегарданд. Ин омилҳо на танҳо равандҳои дохилибонкиро мушкил месозанд, балки ба мавқеи стратегии бонкҳо дар бозори хизматрасониҳои молиявӣ таъсири манфӣ расонида, рақобатпазирии онҳоро дар шароити иқтисоди рақамӣ заиф менамоянд. Таҳлилҳо собит менамоянд, ки «истифодаи технологияи информатсионӣ зимни пешинҳоди масхулоти бонкӣ аз ҷанбаҳои асосии тақвияти сифати масхулоти бонкӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ така намудан ба истифодаи рақамикунонии маҳсулотҳои бонкӣ, аз як тараф, агар сифати хизматрасониҳоро тақвият бахшад, аз ҷониби дигар, метавонад,

ки пойгоҳи муштариёни ташкилоти қарзиро тавсеа бахшад» [42]. Дар натиҷа мавқеи ташкилоти қарзӣ дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ рушд меёбад. Яъне, ба ишораи, масалан Березовская М. «дар шароити кунунӣ яке аз роҳҳои бозорёбӣ ва тақвияти сифати маҳсулотҳои бонкӣ, ин пеш аз ҳама, баландбардории истифодаи технологияи рақамӣ дар чараёни пешниҳоди хизматрасониҳо мебошад» [89, с. 62]. Низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамон вақт самаранок ва мукамал мегардад, ки агар ташкилотҳои қарзӣ тавонанд вусъати истифодаи технологияи муосири молиявиро амалӣ гардонанд.

Нуктаи муҳиммеро бояд қайд кард, ки зимни фаъолият дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва касбӣ мавқеи муҳим дар низоми хизматрасониҳои ташкилотҳои қарзиро зарур меояд, ки сиёсати молиявии самаранокро роҳандозӣ намоянд ва маҳсулотҳои пешниҳодшавандаро аз нигоҳи муштариён баҳогузори намоянд. Зеро дар шароити муосир ба назар нагирифтани манфиатҳои муштариён бонкҳо наметавонанд, ки эътимодноқ бошанд. Ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки дар баробари тақмили мунтазами сифати маҳсулоти бонкӣ, низоми мониторинги доимии конъюнктураи бозорро роҳандозӣ намоянд. Ин раванд бояд таҳлили назари муштариён нисбат ба маҳсулоти пешниҳодшаванда ва мониторинги сиёсати нархгузори хизматрасониҳоро дар бар гирад, то мувозинати байни талабот ва пешниҳод дар бозори молиявӣ таъмин карда шавад. Ба таври мисол, агар муштарӣ чихати хизматрасонҳои депозитӣ ва ё қарзӣ ба ташкилоти қарзӣ муроҷиат намояд, дар ин ҳолат ӯ, пеш аз ҳама, ба омилҳои техникийи пешниҳоди ин хизматрасониҳо аҳаммият медиҳад, на ба шакли офиси бонк ва ё зинати бақайдгирифташудаи бонк. Яъне муштарӣ зимни истифодаи хизматрасониҳои бунёдии бонк ба омилҳои техникӣ ва тартиби дастрасии онҳо таваччуҳ зоҳир менамояд. Ҳангоми амалиёти якдафъаина бошад (ба монанди: интиқоли пулӣ, гирифтани пули нақдина, супоридани пули нақд) омилҳои болозикр метавонанд барои муштарӣ таваччуҳбарангез бошанд. Ин омилҳо гувоҳи он ҳастанд, ки «дар баробари сифат сатҳи дастрасии амалиёти пасандозӣ, гирифтани қарз, амалиёти лизингӣ, амалиёти факторингӣ ва ғайраҳо, инчунин муштарӣ ба

чараёни дастрасии онҳо аҳаммияти ҷиддӣ медиҳад. Ташкилотҳои қарзиро зарур меояд, ки барои дастрасии сари вақт ва содаи маҳсулотҳои бонкӣ на танҳо ба тақвияти сифати маҳсулот аҳаммият диҳанд, балкӣ ба тақмили технологияи он низ таваҷҷуҳ намоянд» [42]. Ин амал дар асоси ҷалби кормандони дорои салоҳияти баланди корӣ, ки метавонанд талаботи муштариёро зуд қонеъ созанд, тақмили технологияи инноватсионӣ, мониторинги доимии низоми хизматрасониҳо ва назорати пайваста аз болои кормандони бонк метавонад, ки ба даст ояд. Дар айни замон, ки субъектҳои низоми бонкӣ давра ба давра афзуда истодаанд, сатҳи рақобапазирӣ аз омилҳои калидӣ маҳсуб меёбад. Ҷиҳати таъмини сатҳи рақобатпазирӣ бояд дар баробари таҳкими сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванда, инчунин масъалаи ҷаззобияти ташкилоти қарзӣ низ бояд ба инобат гирифта шавад. Ҷаззобияти ташкилоти қарзӣ ба якҷанд омилҳо вобаста мебошад, ки ҳар кадоми онҳо бояд ба инобат гирифта шавад. Сабабҳои асосие, ки муштариёни ташкилоти қарзӣ метавонанд онро интихоб намоянд ва аз маҳсулотҳои ин ташкилот истифода намоянд дар расми 3.10. баррасӣ гардиданд.

Расми 3.10. – Омилҳо ва сабабҳои асосие, ки муштариён ташкилоти қарзиро интихоб менамоянд

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Мачмуъан, бояд таъкид намуд, ки тақвияти сифати хизматрасониҳои бонкӣ метавонад аз механизме бошад, ки «мавқеи ташкилотҳои қарзиро дар низоми бонкӣ устувор нигоҳ дорад ва ба рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи заруриро фароҳам оварад» [113]. Дар доираи стратегияи рушд ва дигар санадҳои меъёрии дохилибонкӣ бояд низоми баҳодихии сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва коркарди маҳсулотҳои сифатан тақвиятёфта дар мадди назар дошташуда бошад. Айни замон ташкилотҳои қарзӣ танҳо дар асоси таҳкими сифати хизматрасониҳо ва рушди низоми баҳодихии он метавонанд, ки ба бозор роҳ ёбанд ва масоили рақобатпазиро сари вақт ҳал намоянд.

3.2. Таҳкими низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси стратегияи рушд

Таҳлилҳои гузаронидашуда собит месозанд, ки рушди низоми бонкӣ ва таъмини суботи молиявии он яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Дар ин росто, тақмили заминаҳои институтсионалӣ ва ҳуқуқии фаъолияти бонкӣ пайваста мавриди чораҷӯӣ ва таҷдиди назар қарор дода мешавад, ки ин омили калидии таҳкими эътимоди аҳоли ба низоми молиявии кишвар ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ мебошад. Рушди босуръати бахшҳои мухталифи иқтисоди бозорӣ нақши институтҳои молиявиро дар ҷараёни сармоягузорӣ ва таъмини иқтисодиёт бо маҳсулоти бонкӣ дучанд менамояд. Аз ин рӯ, дар шароити муосир баланд бардоштани самаранокии фаъолияти ин институтҳо ҳамчун омили калидии рушди устувор тақозо мегардад. Дар шароити муосири хоҷагидорӣ, таъмини рушди устувори иқтисодӣ бидуни фаъолияти самараноки ташкилотҳои қарзӣ имконнопазир аст. Зеро маҳз ин институтҳо ҳамчун миёнаравҳои асосии молиявӣ ҷараёни таъмини иқтисодиётро бо захираҳои пулӣ танзим намуда, дар таҳкими иқтисодии молиявии дигар субъектҳои иқтисодӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолнокии соҳибкорӣ нақши калидиро мебозанд. Ташкилотҳои қарзӣ дар ин ҷараён нақши асосиро иҷро намуда, ҳамчун миёнарави молиявӣ ва таҳкимбахшандаи фаъолияти сармоягузорӣ баромад менамоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таъмини рушди устувор ва суботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ аз ҷониби Ҳукумати мамлакат ва Бонки миллии Тоҷикистон пайваста тадбирҳои муассир андешида мешаванд. Ин иқдомҳо ҳамчун фишанги тақонбахш дар ҷараёни тақмили низоми бонкӣ хизмат намуда, барои мутобиқсозии он ба стандартҳои байналмилалӣ назорат ва танзим заминаи мусоид фароҳам меоранд. Дар асоси таҳлили вазъи муосири низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба натиҷае расидан имкон дорад, ки таҳияи барномаҳои давлатӣ ва қабули консепсияҳои стратегияҳо оид ба таҳкими иқтисодӣ рақамӣ рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ ногузир мебошад ва дар ин асно ташкилотҳои қарзиро лозим меояд, ки фаъолияти худро ба ин ҷараён мутобиқ созанд. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки ҳамчун санади муҳимми тақвиятбахшанда ва муайянкунандаи самтҳои асосии рушди иқтисодиву иҷтимоӣ арзёбӣ карда мешавад, низоми бонкӣ ба ҳайси институти калидии низоми хоҷагидорӣ кишвар арзёбӣ гардида, таъмини рушди он ба инобат гирифта шудааст, ки аз муҳиммӣи иқтисодии он дарак медиҳад. Низоми бонкӣ дар ин стратегия таъминкунандаи фаъолияти самараноки институтҳои молиявӣ қарзӣ ва таҳкимбахшандаи муносибатҳои молиявӣ дар бозори молиявӣ арзёбӣ гардида, самтҳои асосии инкишофи он мушаххасан нишон дода шудааст, ки ҳамчун заминаи институтсионалӣ тавзеҳ дода мешавад [7, с. 28.] Дар стратегияи мазкур мушкilotе, ки дар самти фаъолияти институтҳои молиявӣ вучуд доранд, баҳогузорӣ карда шуда, востҳои аз байн бурдани онҳо нишон дода шудааст. Дар алоқамандӣ ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба МНМОҚТ ҷиҳати рушди бонкдорӣ дар кишвар ва тақвияти сиёсати пулию қарзӣ суҳанронӣ намуда, чунин қайд карданд, ки «масъалаи таъмини саривақтии талаботи иқтисодиёт ба маблағгузорӣ, хусусан, қарздиҳӣ бояд ҳамеша дар меҳвари фаъолияти низоми молия ва бонкҳои кишвар қарор дода шавад. Зеро ҳар қадар ки аз ҷониби бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ ба аҳоли ва субъектҳои хоҷагидор

қарзҳои дастрас зиёд пешниҳод карда шаванд, суръати рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли ҳамон қадар баланд мегардад» [6]. Бо татбиқи сиёсати самараноки иқтисодӣ ва роҳандозии механизмҳои рушди низоми бонкӣ, ки бевосита бо дастгириҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон амалӣ гардида истодааст, метавонад раванди рушди низоми хизматрасониҳои бонкиро таҳким бахшад. Воқеан, дар шароити иқтисоди муосир, ки омилҳои гуногуни эндогенӣ ва экзогенӣ садди роҳи фаъолияти самараноки институтҳои молиявӣ мегарданд, андешидани чораҳои зарурӣ барои пешрафти минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ асос мегардад. Давоми солҳои буҳронӣ, ки (2008–2012, 2014–2016) барои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мушкilotи зиёдеро ба бор овард ва коҳишдиҳии таъсири он ба институтҳои молиявии кишвар бо дастгирии давлат татбиқ гардид.

Давлат дар давраи буҳронӣ бо маблағгузорӣ сармояи ташкилотҳои қарзиро ташаккул дода, ҷиҳати аз байн бурдани таъсири манфии он пешгирӣ намуд, ки ин бевосита аз сиёсати самараноки иқтисодӣ гувоҳӣ медиҳад. Дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» [7] аз мушкilotе гуфта шудааст, ки барои пешрафти он як қатор мушкilotҳои институтсионалӣ вучуд доранд. Дар ин стратегия рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун механизми таъминкунандаи фарогирии молиявии аҳоли ва таъминкунандаи субъектҳои иқтисодӣ бо маҳсулотҳои бонкӣ дарҷ гардидааст ва бо татбиқи он дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ амалан иҷро карда мешавад. «Дар баробари ин, мушкilotе, ки дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ҷой доранд ва аз байн бурдани онҳо имкони такмилёбии низоми хизматрасониҳои бонкиро фароҳам меоварад, дар ин санади стратегӣ инъикос ёфтааст» [139]. Мушкilotе, аз қабili «раванди идоракунии, менеҷменти баландсифат, гузариш ба маҳсулотҳои рақамии бонкӣ, истифодаи технологияи муосири молиявӣ, азнавсармоягузори ташкилотҳои қарзӣ, таҳким бахшидан ба ҷалби бештари амонату пасандозҳо ва дигар омилҳои

дохилибонкӣ метавонанд, ки чараёни рушди динамикии фаъолияти ташкилотҳои қарзиро ҳалалдор намоянд [142]. Дар заминаи таъсири омилҳои болозикр рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ низ ҳалалдор мегардад, ки ин боиси иҷро нагардидани ҳадафҳои дар стратегияи мазкур овардашуда мегардад.

Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 23.12.2022 ба таҳкими низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва рушди бозори хизматрасониҳо таваҷҷуҳ зоҳир намуда, қайд карданд, ки «барои таъмини аҳолии бо маҳсулотҳои бонкӣ ва баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ тақмилёбии инфрасохтори низоми хизматрасониҳо ва низоми пардохтӣ зарур шуморида мешавад» [6]. Масъалаи рушди инфрасохтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити густариши инноватсияҳо дар чараёни фаъолияти институтҳои молиявӣ қарзӣ боз ҳам мубрам гардида, ба ҳайси нишондиҳандаи асосӣ арзёбӣ мегардад. Алалхусус, ба роҳ мондани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, татбиқи амалиёти фосилавии бонкӣ ва амалӣ намудани низоми мукаммали пардохтӣ аз инфрасохтор вобастагии амиқ дошта, бидуни он наметавон, ки рушди пайвастаро таъмин намуд.

Дар низоми хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри таъмини аҳолии бо маҳсулотҳои бонкӣ ва дастрас намудани хизматрасониҳо тариқи фосилавӣ давра ба давра аҳаммияти вижа касб менамояд, ки ин омил бояд аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои қарзӣ ба таври пурра ба инобат гирифта шавад. Зеро ба андешаи Ғаниев Р.Ғ. «талаботи муштариён ба хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва бидуни сарфаи вақт дастрас намудани маҳсулотҳои бонкӣ боло рафтааст, ки боиси таҳкимёбии технология рақамӣ дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ мегардад» [129]. Аз ин лиҳоз, рушди низоми хизматрасониҳои бонкиро бидуни тақмили инфрасохтори пардохтӣ ва мучахҳаз намудани раванди хизматрасониҳои бонкӣ бо технологияи муосири молиявӣ тасаввур намудан ғайриимкон мебошад.

Зикр намудан ба маврид аст, ки истифодаи мақсаднок ва самараноки технологияи инноватсионӣ ҳамчун самти афзалиятнок дар стратегияи рушди бонкҳои тиҷоратӣ бояд дарҷ карда шавад. Тақвияти инноватсияҳо дар чараёни фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ на танҳо шароити муносиби фаъолиятро дар бозор таҳия менамояд, инчунин ба ақидаи олимони соҳа «имкон медиҳад, ки ташкилотҳои қарзӣ номгӯйи маҳсулотҳои бонкиро зиёд намуда, ҳавасмандии муштарӣро нисбат ба институтҳои молиявӣ тақвият бахшад. Чанбаи муҳимтарине, ки истифодаи инноватсияҳо барои ташкилотҳои қарзӣ фароҳам меоранд, ин коҳишдиҳии хароҷотҳо доништа мешавад» [113]. Дар ин раванд хароҷотҳои амалиётӣ ва молиявии ташкилотҳои қарзӣ кам гардида, чараёни дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ суръат меёбад, ки ин боиси густариши муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ дар кишвар хоҳад гардид.

Мувофиқи Стратегияи болоқайд «на камтар аз 50 фоизи аҳолии кишвар бо хизматрасониҳои бонкӣ таъмин гардида, ҷуброни пулии пасандозҳои шахсони воқеӣ афзоиш меёбад ва манфиатҳои пасандозгузoron ба назар гирифта мешавад» [7]. Масъалаи тақвияти ҷубронпулӣ дар заминаи таҳким бахшидан ба санадҳои меъёриву ҳуқуқии ин самт метавонем, ки эътимоднокии низоми бонкиро боло бардорем ва таваҷҷуҳи муштарӣро барои гузоштани пасандозу амонат ба низоми бонкӣ афзоиш диҳем. Тақвият бахшидан ба ҷубронпулӣ омиле маҳсуб аст, ки муштарӣ ба низоми бонкӣ боварии комил пайдо менамоянд ва доираи хизматрасониҳои ташкилотҳои қарзӣ густурда мегардад.

Метавонем қайд созем, ки давоми солҳои соҳибхитӣро бо андешидани чораҳои иқтисодии муассир, таҳияи сиёсати самараноки иқтисодӣ ва дастгириҳои бевоситаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иқтисоди миллӣ ташаккул ёфта, ба таври динамикӣ пеш рафтааст. Махсусан, рушди нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар кишвар аз ҷанбаҳои муҳими низоми хоҷагдорӣ миллӣ маҳсуб ёфта, барои таъмини сатҳи баланди некуаҳволии мардум заминаи муносибро фароҳам овардааст. Ба таври мисол, ММД дар соли 2024 ба андозаи 8,4%, соҳаҳои саноат 18,2%, кишоварзӣ 24,1%, сохтмон

8,1% рушд ёфта, сатҳи даромади аҳоли ба андозаи 2 маротиба афзуд, ки аз таҳкимёбии иқтисоди миллӣ гувоҳӣ медиҳад. Инчунин, дар ин давра таваррум дар сатҳи 7% нигоҳ дошта шуд, ки омили асосӣ дар раванди инкишофи иқтисодӣ–иҷтимоии кишвар арзёбӣ карда мешавад [28].

Новобаста аз рушди бемайлони нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва беҳтар гардидани сатҳи даромаднокии аҳоли, рақобатпазирӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи зарурӣ қарор надорад. Таҳлилҳо бармало инъикос менамоянд, ки пастравии сатҳи рақобатпазирӣ дар низоми бонкӣ ва коҳишёбии он дар шароити муосир бо бухронҳои молиявие, ки таи солҳои охир ба вучуд омадаанд, алоқамандии бевосита доранд. Яъне таъсири манфии бухронҳои молиявӣ, ки дар натиҷаи он як қатор ташкилотҳои қарзии низомсозии кишвар муфлис гардиданд (ҚСК «Агроинвестбанк» ва ҚСК «Тоҷиксодиротбанк»), сабаб шуд, ки ташкилотҳои қарзӣ аз сиёсати нисбатан боздорандаи ғаёлияти молиявӣ истифода намуда, аз хавфҳои эҳтимолӣ эҳтиёт намоянд. Ташкилотҳои қарзӣ чараёни ғаёлияти самараноки худро дар ин давра аз даст доданд ва ин омили асосӣ барои ғаёлияти ғайрисамараноки низоми бонкӣ гардид.

Аз таҳлили ҳолати рушди низоми бонкӣ ва нишондиҳандаи асосии он бар меояд, ки таҳкимёбии ғаёлияти ташкилотҳои қарзӣ бо рушди иқтисодӣ алоқамандии мустақим дошта, ин чараён бояд пайваستا дар алоқамандии наздик қарор дошта бошад. Дар ин ҳолат заминаи муносиби рушди иқтисоди миллӣ ва таҳкимёбии иқтисоди воқеӣ ба вучуд меояд, ки баҳри тақмилёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва беҳтаргардии фазои сармоягузорӣ дар кишвар кумак мерасонад. Ҷиҳати таъмини ҳамгироии густурдаи субъектҳои иқтисодӣ ва низоми бонкӣ бояд чораҳои зарурӣ андешида шавад, то самаранокии иқтисодӣ дар маҷмӯъ баланд гардад.

Таҳкимёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва рушди низоми бонкӣ, ки дар СМР–2030 ҳамчун самти афзалиятнок баррасӣ гардидааст, барои боло бурдани эътимоднокии ғаёлияти ташкилотҳои қарзӣ асос мегузорад. Агар ба сценарияи дар «СМР–2030» [7] овардашуда оид ба низоми бонкӣ ва

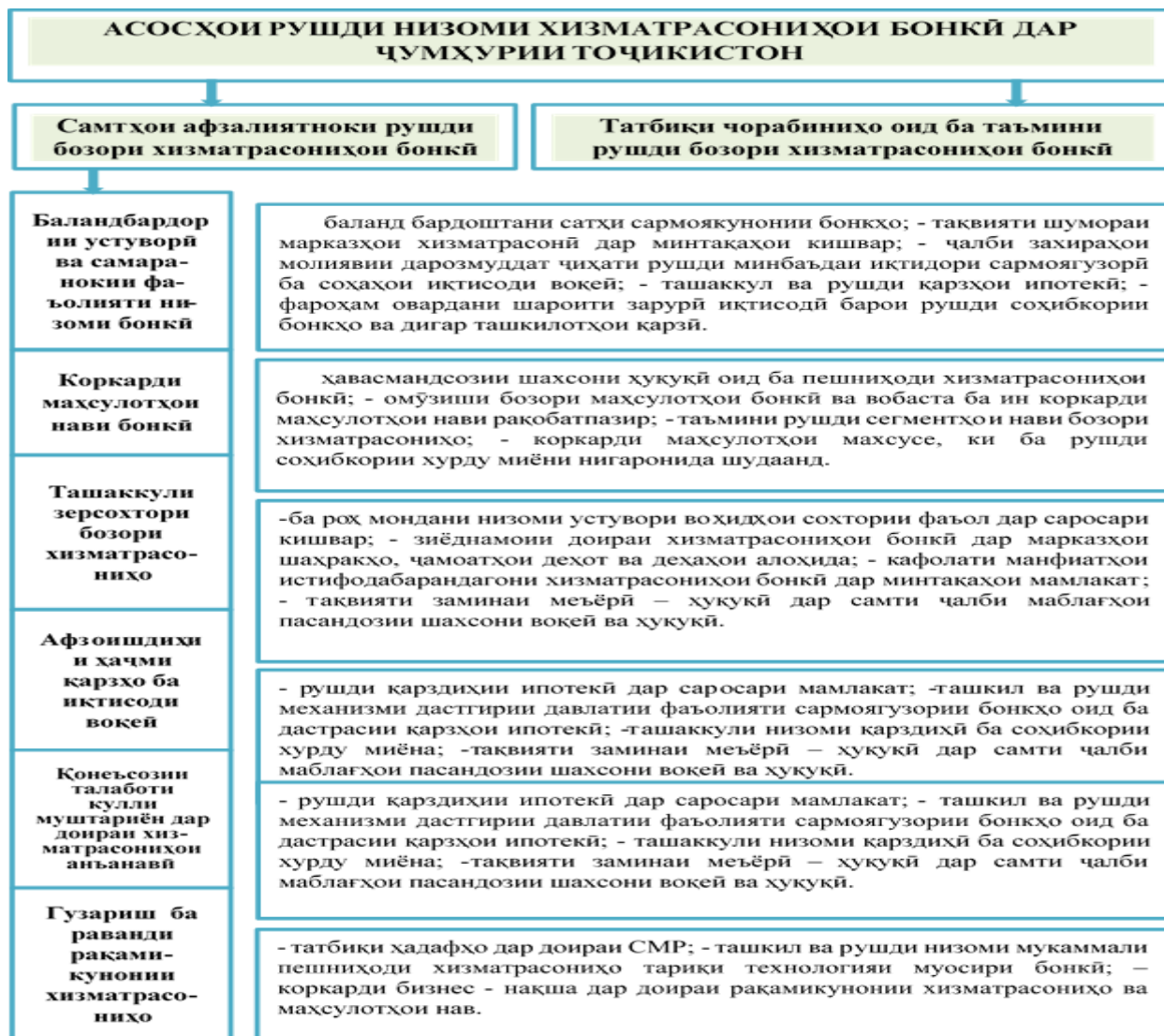
васеъгардони фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз нигоҳи иқтисодӣ баҳо диҳем, пас дидан мумкин аст, ки низоми молиявии кишвар ҳамчун муҳаррики асосии иқтисоди миллӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин санади муҳимми иқтисодӣ, ки бозгӯкунандаи рушди густурдаи иқтисодиёти мамлакат мебошад, яке аз масоили калидӣ ва муҳим ин рушди ташкилотҳои қарзӣ ва таҳкими фарогирии молиявӣ арзёбӣ гардидааст, ки воқеан ба назари мо, саривақтӣ ва дорои хусусияти вижа мебошад. Пешрафти низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар баробари инъикос ёфтани дар СМР–2030 ва дигар барномаҳову консепсияҳои давлатӣ, инчунин аз фаъолияти инфиродии ҳар як ташкилоти қарзӣ низ вобастагии калон дорад. Тибқи таҳқиқотҳо «ба роҳ мондани низоми мушаххаси ҳамгироӣ миёни институтҳои дар сохтори низоми бонкӣ амалкунанда аз ҷанбаҳои мебошад, ки барои таъмини суботи молиявӣ асос гузошта, аз бухронҳои молиявӣ иқтисодӣ низоми бонкиро эмин нигоҳ медорад» [68]. Гузашта аз ин, сатҳи рақобатпазирӣ баланд гардида, рақобати шаффоф ба амал омада, мавқеи бонкҳо дар иқтисоди миллӣ таҳким меёбад ва нақши ин институтҳои молиявӣ дар сармоягузориҳои лоиҳаҳои давлативу ғайридавлатӣ ва баландбардории иқтисодии минтақаҳои кишвар боло хоҳад рафт. Ҳамзамон, бо ривож ёфтани ҳамкориҳои судманд миёни субъектҳои низоми бонкӣ ва коркарди механизми ягонаи рушд барои тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ шароит фароҳам меорад.

Таҳлили вазъи кунунии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар кишвар гувоҳи он аст, ки дар стратегияи рушди ташкилотҳои қарзӣ ба амалиёти пасивӣ аҳамияти зарурӣ дода нашудааст. Махсусан, ҷалби маблағҳои озодаи субъектҳои хоҷагидор ва аҳоли ҳамчун манбаи стратегияи таҳкими иқтисодии молиявӣ ва заминаи сармоягузориҳои дарозмуддат то ҳол мавқеи сазоворро касб накардааст, ки ин имкониятҳои бонкҳоро дар самти пешниҳоди қарзҳои арзону дарозмуддат маҳдуд месозад. Дар шароите, ки захираҳои қарзии институтҳои молиявӣ барои фаъолияти густурда нокифоя мебошад, ҷалби амонату пасандозҳои шахсонӣ воқеиву ҳуқуқӣ яке аз роҳҳои ба даст овардани сармоя маҳсуб меёбад, ки ин раванд бояд пурра дар стратегияи молиявии

ташкilotҳои қарзӣ мавқеи асосиро касб карда бошад. Роҳу василаҳо, механизм ва услуби ҷалби маблағҳои озод дар шакли амонат ва пасандоз аз ҷониби ҳар як ташкилоти қарзӣ метавонад, ки ба таври алоҳида коркард гардад. Ҳамон ташкилоти қарзие метавонад дар ҷалби бештари маблағҳои озод муваффақ гардад, ки шартҳои барои муштариён мувофиқро таҳия намудааст ва дорои эътимоднокии баланд мебошад. Айни замон яке аз воситаҳои асосие, ки барои ҷалби пасандозҳои аҳолии нақши ҳалкунандаро иҷро менамояд, ин бознигарии ғоизи пасандозҳо мебошад. Маълум аст, ки дар шароити камчини захираҳои қарзӣ ташкilotҳои қарзӣ имкон надоранд, ки ғоизи пасандозҳои аҳолиро боло бардоранд, вале барои мавқеъ пайдо намудан дар бозор бояд сиёсати ғоизии ташкilotҳои қарзӣ вобаста ба ҷалби пасандозу амонатҳо мавриди бознигарӣ қарор дода шавад. Илова бар ин, ҷиҳати баланд бардоштани нақши институтҳои молиявӣ дар иқтисоди миллӣ ва тавсеаи фарогирии бозори хизматрасониҳои бонкӣ, таҳияи маҳсулоти махсусгардонидашудаи молиявӣ барои субъектҳои соҳибкории хурду миёна ҷанбаи калидӣ маҳсуб меёбад. Ин раванд бояд фарогири маҷмӯи хизматрасониҳои мутобиқшуда, аз ҷумла қарздиҳии мақсаднок, пасандозҳои соҳибкорӣ, интиқоли ғаврии маблағҳо, амалиёти трастӣ ва лизинг бошад, ки ҷиҳати беҳтар намудани ғазои сармоягузорӣ дар кишвар заминаи мусоид фароҳам меорад. Кумаки молиявии ташкilotҳои қарзӣ метавонад, ки ҳолати рушди ин шакли соҳибкориро ривож бахшида, рушди иқтисоди миллӣ ва сатҳи баланди даромаднокиро таъмин созад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳиссаи соҳибкории хурду миёна дар ММД-и кишварҳои хориҷӣ бениҳоят баланд мебошад ва ин таҷрибаро метавонем, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истифода намоем.

Махсусан, дар шароити рушди босуръати бозори хизматрасониҳо, низоми бонкӣ ҳамчун рукни асосии иқтисодиёт ба таҳуввулоти сифатӣ ниёз дорад. Таҳкими ин низом на танҳо ҷанбаҳои институтсионалии бонкдориро тақмил медиҳад, балки нақши институтҳои молиявиро дар баланд бардоштани сатҳи фарогирии молиявии аҳоли тақвият бахшида, барои рушди устувори иқтисодӣ

заминаи воқеӣ фароҳам меорад. Дар ин асос, қайд намудан мумкин аст, ки истифодаи технологияи муассири молиявӣ, баҳодиҳии саривактии хавфҳо, коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ ва таҳрики стратегияи рушди ташкилотҳои қарзӣ дар заминаи таҳкими иқтисоди рақамӣ аз ҷанбаҳои афзалиятнок мебошад (расми 3.11.).

Расми 3.11. – Ҷанбаҳои институтсионалии рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ривҷиҳои иқтисоди рақамӣ ва ба ҳаёти ҳамаҷуз аҳоли ворид гардидани интернет ба ҷараёни фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ низ бетаъсир намонд. Талаботи аҳоли ба маҳсулотҳои инноватсионӣ ва рақамгардидаи бонкӣ боло рафта, ташкилотҳои қарзиро маҷбур намуд, ки аз амалиёти анъанавии бонкӣ ба татбиқи фаъолияти инноватсионӣ пардозанд. Муштарӣҳои бонкҳо дигар

намехоҳанд, ки дар назди хазина навбат истанд намоянд ва вақти худро беасос сарф созанд, чунки айни замон имкон аст, то маҳсулотҳои бонкиро дар дилхоҳ вақт ва дилхоҳ макон истифода намуд.

Ҷиҳати фаъолияти самараноки институтҳои қарзӣ ва болоравии нақши онҳо дар рушди иқтисоди воқеӣ, ки дар СМР– 2030 муҳим арзёбӣ гардидааст, бояд аз ҷониби Бонки Милии Тоҷикистон ҷорандешӣ шавад. Шароити ноустувори иқтисодӣ ва бӯҳронҳои молиявӣ пай дар пай, ки дар кулли кишварҳои олам ба амал омада истодаанд, зарурати дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул намудани «Консепсияи рушди низоми бонкӣ» – ро пеш меорад (расми 3.11.). Дар расми 3.11. самтҳои афзалиятнок ва муҳимми фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, бояд ба назар гирифта шаванд ва заминаҳои рушди он фароҳам оварда шавад. Масъалаҳои сармоякунонии ташкилотҳои қарзӣ, бартарафсозии хавфҳои эҳтимолӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ, ғоизи қарзҳои пешниҳодшаванда, сифати маҳсулотҳои бонкӣ, рақобати шаффоф, низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва умуман, рушди устувори низоми бонкӣ ва дар ин замина инкишофи бозори хизматрасониҳои бонкӣ бояд мавриди баррасӣ қарор гиранд. Аз ҷониби муаллиф дар расми 3.10. нақшае пешниҳод гардидааст, ки фарогири самтҳои асосии рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Тасвири таҳия намудаи муаллиф метавонад, ки зимни таҳияи стратегияи рушди бонкҳои тичоратӣ, таҳияи стратегияи молиявӣ ташкилотҳои мавриди, баҳодихии фаъолияти молиявӣ ва таъсиси барномаҳои кории гуногун мавриди истифодаи амалӣ қарор гирад. Рушди бемайлони муносибатҳои молиявӣ–иқтисодӣ, фарох гардидани доираи талаботҳои муштариён ва тақвиятёбии бозори хизматрасониҳои бонкӣ зарурати беҳбуд бахшидан ба раванди такмилёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ пеш омадааст. Дар ин замина, бояд зикр намуд, ки такмилёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ механизми ба ҳам алоқаманди ҷараёнҳо буда, ташкилотҳои қарзӣ дар алоҳидагӣ наметавонанд, ки ба ин раванд таъсири амиқ дошта бошанд. Ҷараёни рушди низоми хизматрасониҳои бонкиро айни замон метавон ба якчанд ҷанбаи асосӣ

алоқаманд намуд, ки онҳо дар якҷоягӣ имкон доранд, такмилёбии низоми хизматрасониҳоро тақвият бахшида, таҳкимёбии пояҳои институтсионалии онро асос гузоранд. Таҳқиқи адабиёти соҳавӣ ва баррасии концепсияҳои иқтисодӣ имконият фароҳам овард, то ҷанбаҳои асосии рушди минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкиро аз ҳамдигар ҷудо намоём ва самтҳои асосии рушди минбаъдаи онро мушаххас созем. «Ҳадафи асосии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити муносири иқтисодӣ ва торафт баланд гардидани рақобат вобаста ба нигоҳдории муштариён бояд ба самти афзунсозии пойгоҳи муштарихо нигаронида шуда бошад» [125, с. 79]. Зеро муштариён иқтидори асосии ташкилотҳои қарзиро ташкил медиҳанд ва даромаднокиро метавонанд дар ин замина тақвият бахшанд. Ба назари мо, асосан, стратегияи рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ бояд ба се самти асосӣ нигаронида шуда бошад, ки ҳар яки онро ба таври зайл гурӯҳбандӣ намудем:

1. Пешниҳоди маҷмуи зиёди маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ, ки метавонад муштариёро ҷалб намояд ва талаботҳои онҳоро қонеъ созад;
2. Равона намудани самти фаъолияти бонк ва ташкилоти қарзӣ ба қишри мушаххаси муштариён ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба аҳолие, ки ба ин ё он намуди маҳсулоти махсуси бонк ниёз дорад (омӯзиши қишри муайяни аҳоли ва коркарди маҳсулотҳои бонкӣ танҳо ба аҳолие, ки ба маҳсулоти мазкур талабот дорад);
3. Истифодаи васеи технологияи инноватсионӣ ва низоми муассири пешниҳоди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ (таҳияи низоми муайяни дастрасии аҳоли ба воситаи технологияи муассир ва қонеъ сохтани тақозои муштариён тибқи шароити муносири иқтисодӣ).

Дар робита ба ҷанбаҳои дар боло овардашуда олими хориҷӣ дар таҳқиқоти илмӣ худ баён намудааст, ки «стратегияи рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муносири иқтисодӣ бояд на танҳо ба як самти муайян равона карда шавад, балки бо назардошти самтҳои гуногуни бозори молиявӣ ва рушди муносибатҳои иқтисодиву хоҷагидорӣ таҳия карда шавад, то талаботи аҳоли ва дигар истифодабарандагони хизматрасониҳои

бонкӣ ба пуррагӣ қонё гардида, фарогирии молиявӣ дар сатҳи баланд таъмин шавад» [55].

Таҳлил нишон медиҳад, ки «раванди рушди рақобатпазирӣ миёни ташкилотҳои қарзӣ ва дигар институтҳои дар низоми бонкӣ амалкунанда аз ҷанбаҳои калидии таҳиякунандаи заминаи рушд маҳсуб ёфта, ба инобат гирифтани таъмини рақобатпазирӣ бояд дар сатҳи баланд татбиқ карда шавад»[55]. Айни замон, барои таъмини банақшагирии амиқ ва коркарди стратегияи низоми хизматрасониҳои бонкӣ бояд ҳадафҳои асосии ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ муайян карда шавад ва мавқеи рақобатпазирӣ баҳогузорӣ гардад.

Таҳлили ҳолати муосири рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ имкон медиҳад натиҷагирӣ намоем, ки дар шароити кунунӣ раванди тақмили хизматрасониҳо бо таваҷҷуҳи хосса ба ҷанбаҳои инноватсионӣ-технологӣ тамоюли рушди босуръатро касб намудааст. Ин омил боиси дигаргун шудани стратегияи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ гардида, онҳоро водор месозад, ки ҷиҳати таъмини рақобатпазирӣ худ маҳз ба ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафтаи рақамӣ таъя намоянд. Ба ақидаи мо, тамоюли рушди минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар оянда бояд бо назардошти самтҳои зерин ба роҳ монда шавад:

➤ тамоюлҳои муосир нишон медиҳанд, ки таҳкими хизматрасониҳои фосилавӣ ба талаботи афзоюндаи муштариён ҷиҳати сарфаи вақт ва дастрасии фаврӣ ба маҳсулоти бонкӣ комилан мувофиқат мекунад. Гузариш ба модели "Digital Banking" имкон медиҳад, ки ташкилотҳои қарзӣ хароҷоти амалиётҳои худро коҳиш дода, сатҳи фарогирии молиявиро тавассути пешниҳоди маҳсулоти рақамӣ (digital products) ба таври назаррас афзун намоянд;

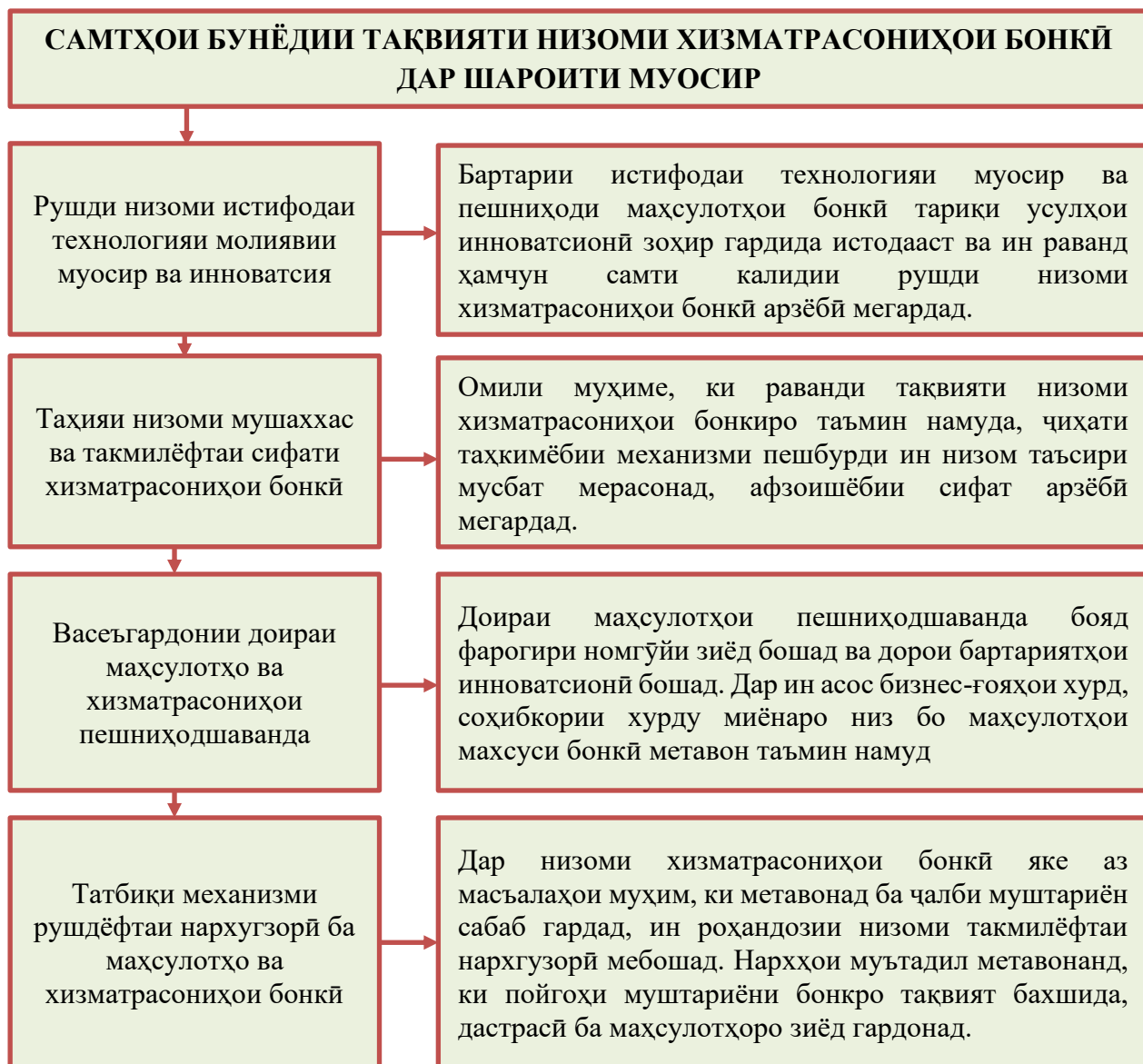
➤ институтҳои рақобаткунанда дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ афзоиш меёбанд ва рақобати шадид миёни ташкилотҳои қарзӣ ва дигар субъектҳои бозори молиявӣ сурат мегирад (баҳогузориҳои сегментҳои бозор бояд дар сатҳи баланд сурат гирад, вазъи рақобатии рақибони ташкилотҳои

қарзӣ бояд ба пуррагӣ омӯзиш гардад ва роҳу воситаҳои дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ тариқи инноватсионӣ татбиқ карда шавад);

➤ бо назардошти афзоиши талаботи муштарӣ ба сармоягузори масъулиятнок, ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки стратегияи фаъолияти худро ба принципҳои ESG мутобиқ намоянд. Қоркард ва пешниҳоди маҳсулоти бонкии дорой хусусияти экологӣ ва иҷтимоӣ (ба монанди "қарзҳои сабз", вомбаргҳои иҷтимоӣ ва дастгирии лоиҳаҳои экологӣ) на танҳо ба ҳалли мушкилоти молиявии муштарӣ ва суботи қарорҳои онҳо мусоидат мекунад, балки обрӯю эътибори бонкро ҳамчун институти иҷтимоан масъул таҳким мебахшад;

➤ тағйирёбии талаботи муштарӣ дар назар аст ва дар ин раванд муштарӣ ба маҳсулотҳои рақамии бонкӣ аҳаммияти хос дода, вобаста ба тағйиротҳо дар низоми молиявӣ иқтисодӣ хоҳишҳои онҳо низ метавонад дигаргун шавад (ташкилотҳои қарзӣ бояд бештар ба хоҳишҳои муштарӣ аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир намуда, зимни қоркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ ба талаботи муштарӣ худ таваҷҷуҳ зоҳир намоянд).

Дар шароити муосири хоҷагидорӣ, ки технологияҳои инноватсионӣ ва иқтисоди рақамӣ ба унсурҳои бунёдии низоми иқтисодӣ табдил ёфтаанд, такмили самтҳои асосии хизматрасониҳои бонкӣ бо назардошти ин омилҳо аҳамияти стратегӣ дорад. Муътақидем, ки минбаъд ташаккули низоми хизматрасониҳои бонкӣ маҳз дар заминаи рақамикунони иқтисодиёт сурат гирифта, истифодаи самараноки инноватсияҳои технологӣ ҳамчун меҳвари рушди соҳа ва омилҳои калидии рақобатпазирии институтҳои молиявӣ баромад хоҳад кард. Таҳлили амиқи афзалиятҳои дар **Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР-2030)** инъикосёфта ва баррасии воқеии вазъи низоми бонкӣ дар шароити муосир имкон дод, ки самтҳои калидии такмили хизматрасониҳои бонкӣ муайян карда шаванд. Муътақидем, ки амалисозии босуботи ин самтҳо на танҳо боиси рушди соҳа мегардад, балки дар таҳкими иқтисодии молиявӣ кишвар ва расидан ба ҳадафҳои стратегияи миллии нақши муассир хоҳад бозид (расми 3.12).

Расми 3.12. – Самтҳои асосии рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Оид ба маълумоти дар расми 3.12. овардашуда қайд намудан мумкин аст, ки рушди минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси самтҳои дар боло овардашуда сурат гирифта, тақмилдиҳии онҳо метавонад, ки заминаи воқеиро на танҳо барои тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ расонад, балки фарогирии молиявиро дар кишвар таҳрик бахшида, дастрасии аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодиро қулай гардонад. Махсусан, таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба равандҳои инноватсионии рушди хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷанбаҳои калидии рушди низоми бонкӣ маҳсуб ёфта, таҳияи стратегияи истифодаи самараноки технологияи инноватсионӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Айни

замон, ташкилотҳои қарзӣ бояд стратегияро таҳия намоянд, ки дар асоси он сатҳи рақобатпазирӣ таъмин карда шавад ва мавқеи онҳо на танҳо дар ҷалби муштариён, балки дар пешниҳод ва коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ дар низоми хизматрасониҳо устувор бошад.

3.3. Дурнамои рушди минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ

Тибқи таҳқиқоти иқтисодонони ватанӣ «низоми хизматрасониҳои бонкӣ, ки дар доираи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ амалӣ гардидаанд, барои рушди иқтисоди миллӣ, таҳкими муносиботи молиявӣ қарзӣ ва густариши фарогирии молиявӣ дар мамлакат нақши асосиро иҷро менамояд ва дар раванди тақвияти низоми хочигдорӣ аҳамияти калон доранд. Баррасӣ, таҳқиқ ва таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ ва умуман низоми бонкӣ маълум намуд, ки бо афзоишёбии иқтисоди молиявӣ ва зиёд гардидани даромаднокии ташкилотҳои қарзӣ эҳтимолияти тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ низ меафзояд ва ҷанбаҳои мухталифи он рушд меkunанд» [135]. Дар заминаи таҳқиқотҳои иҷрошуда бо истифода аз барномаҳои компютерӣ (MS Excel) аз ҷониби мо дурнамои тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ таҳия гардидааст. Пешгӯӣ намудани нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ барои мо имкон фароҳам меорад, ки ҷиҳати рушди минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҳулосаи заруриро барорем ва он мушкилиҳое, ки дар ҷараёни фаъолияти ин низом ба вуҷуд меоянд, тавонем, ки сари вақт бартараф намоем. Илова ба ин, рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити зудтағйирёбандаи иқтисодӣ метавонад, ки барои пешрафти дигар соҳаҳои иқтисодиёти воқеӣ заминаи муҳимро гузошта, дар фарогирии молиявии аҳоли мавқеи калидӣ дошта бошад.

Алалхусус, коркарди дурнамои вобаста ба таъсири нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ ҷараёни рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун механизме ба шумор меравад, ки дар оянда баҳри баҳодихии

самараноки ин низом хизмат менамояд ва дар таҳияи маҳсулотҳо ва хизматрасонҳои нави бонкӣ кумак мерасонад. Зеро таҷрибаи олимони ватанӣ нишон медиҳад, ки «айни замон бидуни коркарди воситаҳо ва роҳҳои амалан татбиқшаванда ташкилотҳои қарзӣ наметавонанд, ки дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ фаъолияти самаранок дошта бошанд» [135].

Бо мақсади муайян намудани таъсири нишондиҳандаҳои иқтисодии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тамоюли алоқамандии онҳо ба рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби мо моделсозии иқтисодӣ–риёзӣ гузаронида мешавад, ки аксарияти ҳисоббарориҳо дар доираи имкониятҳои автоматикунонидашудаи ҷадвалҳои электронӣ амалӣ карда мешаванд. Аз ҷумла раванди моделсозӣ фарогири замимаҳои « таҳлили маълумотҳо » (анализ данных) – и муҳити электронии Excel гардида, тавассути он алоқамандии регрессионӣ ва коррелятсионии нишондиҳандаҳо муайян карда мешаванд.

Дар чараёни моделсозии иқтисодӣ–риёзӣ бештар таваҷҷуҳ ба муайянсозии равишҳое, ки таъсири дороиҳои низоми бонкӣ ба рушди низоми хизматрасониҳои бонкиро муайян месозанд равона карда шуда, таъсири пасандозҳо дар ин самт ва таъсири шумораи воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ ба ташаккули низоми хизматрасониҳои бонкӣ, инчунин таъсири сармояи низоми бонкӣ ба раванди тараққиёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва ғайраи ташкилотҳои қарзӣ ба рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ муайян карда мешаванд.

Бояд таъкид кард, ки дар ин чараён муайян намудани «таъсири шумораи воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ»[79] яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ барои таҳлил ва баҳогузорӣ ба ҳисоб меравад, аммо аз сабаби он ки нишондиҳандаи мазкур бо шумораи инъикос мегардад, бинобар ин мо дар чараёни таҳлили иқтисодӣ–риёзӣ ба нишондиҳандаҳои тақвият мекунем, ки онҳо нишондиҳандаи омории молиявӣ доранд, ин нишондиҳандаро дар чараёни моделсозӣ ба қатори вақтӣ дохил намекунем. Зеро мусаллам аст, ки ҳар қадар шумораи маъмурии воҳидҳои сохторӣ баландтар шаванд, онҳо метавонанд ҳамон қадар таъсири

мусбат бирасонанд. Аммо бояд ба инобат гирифт, ки таъсири мусбати онҳо ҳамон вақт дар дараҷаи баланд муассир мешавад, ки агар сифати раванди фаъолият дар онҳо баланд бошад.

Бинобар, ин мо аз нишондиҳандаҳои омории низоми бонкӣ истифода намуда, раванди моделсозиро амалӣ менамоем (ҷадвали 3.11.).

Ҷадвали 3.11. – Нишондиҳандаҳои ибтидоӣ барои моделсозии иқтисодӣ–риёзӣ, (барои солҳои 2014–2024, бо млн. сомонӣ)

Давраҳо	Дороҳо	Қарзҳо, ҳамагӣ	Сармоягузориҳо, ҳамагӣ	Воситаҳои асосӣ	Дигар дороҳо	Уҳдадорӣҳо + сармоя	Уҳдадорӣҳо	Пасандозҳо	Сармоя
2014	12653	7399	204	1387	1310	12653	10063	5519	2590
2015	14854	9661	227	1576	1671	14854	12508	6691	2346
2016	18639	11229	276	1991	2316	18639	16222	8614	2417
2017	21187	9823	1604	3176	1925	21187	15690	8244	5497
2018	20932	8506	2172	4200	1571	20932	15207	9283	5725
2019	21201	8677	2427	4207	1514	21201	15287	9724	5913
2020	21976	9703	2232	4149	1652	21976	15749	9682	6226
2021	26307	10883	2672	4617	2151	26307	19132	11414	7176
2022	22415	11970	771	1816	2100	22415	17339	10159	5076
2023	30031	13578	542	1899	2705	30031	23732	15508	6299
2024	37680	17845	319	2233	5592	37680	30319	19463	7361

Сарчашма: коркарди муаллиф тибқи маълумоти [9;10;11;12;13;14;15]

Лозим ба зикр аст, ки ҷиҳати соддагардонии раванди моделсозӣ ва таъмини саҳеҳии ҳисоббаробаркуниҳо, тамоми нишондиҳандаҳои молиявии аз сарчашмаҳои омории гирифташуда мавриди коркарди пешакӣ қарор дода шуданд. Аз ҷумла, барои аз мураккабии зиёд ори намудани алгоритми моделсозӣ, нишондиҳандаҳои ададӣ ба шакли ададҳои бутун оварда шуда, минбаъд дар сохтани модели эконометрикии рушди хизматрасониҳои бонкӣ истифода гардиданд. Нахуст зичии алоқамандии нишондиҳандаҳо ва ҷойгиршавии онҳо дар масири хаттиро санҷида мебароем. Барои амалӣ намудани ин кор нишондиҳандаҳои мазкурро дар майдони коррелятсионӣ ҷойгир намуда, алоқамандии онҳоро дида мебароем. Зичии алоқамандии нишондиҳандаҳо дар муҳити ҷадвали электронии Excel тавассути интиҳоби функсияи татбиқии «Коррелятсия» дида баромада шуда, натиҷаи он дар намуди ҷадвали 3.12. пешниҳод мегардад:

Ҷадвали 3.12. – Натиҷаи таҳлили коррелятсионии нишондиҳандаҳо

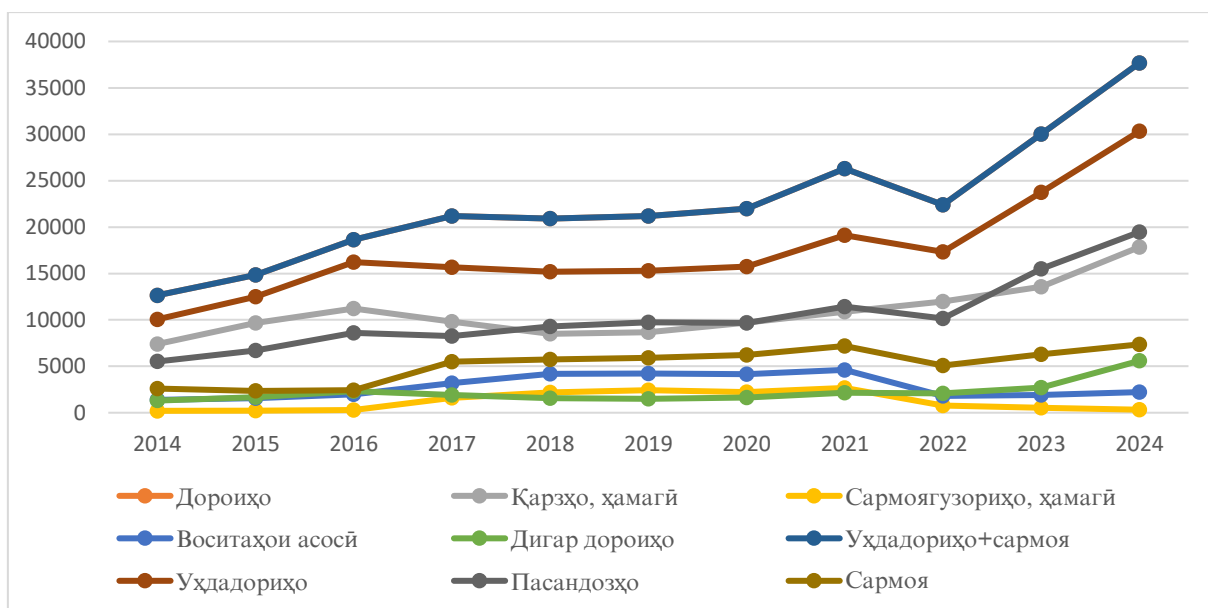
Номгӯӣ	Дороиҳо	Қарзҳо, ҳамагӣ	Сармоягузориҳо, ҳамагӣ	Воситаҳои асосӣ	Дигар дороиҳо	Уҳдадориҳо + сармоя	Уҳдадориҳо	Пасандозҳо	Сармоя
Дороиҳо	1								
Қарзҳо, ҳамагӣ	0,884	1							
Сармоягузориҳо, ҳамагӣ	0,056743	−0,36898	1						
Воситаҳои асосӣ	0,148604	−0,2702	0,977225	1					
Дигар дороиҳо	0,852693	0,949727	−0,35272	−0,22096	1				
Уҳдадориҳо+сармоя	1,000	0,8840	0,056743	0,148604	0,852693	1			
Уҳдадориҳо	0,98061	0,951024	−0,12555	−0,02076	0,91857	0,98061	1		
Пасандозҳо	0,98228	0,914418	−0,07951	0,018895	0,883482	0,98228	0,988775	1	
Сармоя	0,812744	0,468242	0,584811	0,615739	0,448007	0,812744	0,682809	0,722392	1

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Чи гунае ки аз маълумотҳои ҷадвали 3.12. бармеояд, миёни нишондиҳандаҳо дар баробари ҷой доштани алоқамандии коррелятсионӣ инчунин мушкилоти мултиколлинеарӣ низ ҷой дорад. Дар баробари ин мушоҳида мешавад, ки дар миёни нишондиҳандаҳо алоқамандии зич ва алоқамандии суст (алоқамандии ночизи баръакс низ) мавҷуд мебошанд, ки дар ҷадвал онҳоро бо ранги тирра ҷудо намудаем.

Чи хеле ки маълум мешавад, агар қимати меъёрии зичии алоқамандиро баробар ба 0,75 (тибқи меъёрҳои қабулгардида) гирем, пас, дар байни нишондиҳандаҳои таҳлилӣ, аз ҷумла нишондиҳандаҳои сармоягузориҳо, воситаҳои асосӣ ва дороиҳо алоқамандии хеле паст мавҷуд буда, нисбат ба нишондиҳандаи қарз бошад тамоман алоқамандии хеле пастӣ баръакс доранд. Ба ин нишондиҳанда ҳамчунин нишондиҳандаи сармоя низ алоқамандии паст дорад. Ғайр аз ин, нишондиҳандаҳои дигар дороиҳо, уҳдадориҳо+сармоя, уҳдадориҳо, пасандозҳо ва сармоя бо нишондиҳандаҳои сармоягузориҳо ва воситаҳои асосӣ алоқамандии бениҳоят паст доранд. Вазъи нишондиҳандаи сармоягузорӣ нисбат ба дигар нишондиҳандаҳо мушкилтар аст, зеро танҳо бо 2 нишондиҳанда (дороиҳо ва уҳдадориҳо) алоқамандии зич дораду бо нишондиҳандаҳои дигар алоқамандии назаррас надорад. Ин нишондиҳанда собит месозад, ки ташкилотҳои қарзии дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ амалкунанда ба ҷараёни сармоягузорӣ камтар аҳаммият медиҳанд ва мабалағҳои сармоягузоришаванда нисбат ба мабалағҳои ҳамчун қарз пешниҳодшаванда ба таври назаррас кам мебошад. Ин омил сабаб мегардад, ки фаъолияти самараноки бозори сармоя дар иқтисодиёт коҳиш ёбад ва раванди сармоягузории лоиҳаҳои гуногун вусъат наёбад. Дар намуди иллюстративӣ раванди мазкур шакли диаграммаи 3.11.–ро мегирад.

**Диаграммаи 3.11. – Ҷойгиршавии нишондиҳандаҳо дар maidони
коррелятсионӣ (бо млн.сомонӣ)**

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар қадами навбатӣ барои бартаф сохтани мушкилоти мултиколлинearии баамаломата ва барои ба қавоиди бартарафсозии мултиколлинearӣ ҷавобгӯ будан, мо сценарияро истифода хоҳем намуд, ки тибқи он бояд якчанд нишондиҳандаҳои ба гурӯҳҳои якхела мутааллиқбударо ҳамҷоя месозем. Масалан, нишондиҳандаҳои сармоя бо дороиҳоро бо дороиҳои дигар ва ғ. ва қиматҳои онро бо номи яке аз нишондиҳандаҳо ишора хоҳем кард. Дар натиҷа, маълумотҳоро ҳамбастагӣ намуда, чунин ҳосил менамоем (ҷадвали 3.13.)

Ҷадвали 3.13. – Маълумотҳои ибтидоии омехташуда (бо млн.сомонӣ)

Давраҳо	Дороиҳо	Воситаҳои асосӣ	Уҳдадориҳо	Сармоягузориҳо ва қарзҳо	Сармоя
2014	13963	6906	22716	7603	2590
2015	16525	8267	27362	9888	2346
2016	20955	10605	34861	11505	2417
2017	23112	11420	36877	11427	5497
2018	22503	13483	36139	10678	5725
2019	22715	13931	36488	11104	5913
2020	23628	13831	37725	11935	6226
2021	28458	16031	45439	13555	7176
2022	24515	11975	39754	12741	5076
2023	32736	17407	53763	14120	6299
2024	43272	21696	67999	18164	7361

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Маълумотҳои ҷадвали 3.13.–ро истифода бурда, таҳлили коррелятсионии такрориро мегузаронем. Натиҷаи ҳисобкуниҳоро дар намуни ҷадвали 3.14. инъикос менамоем.

Ҷадвали 3.14. – Таҳлили коррелятсионии такрории якҷум тибқи нишондиҳандаҳои омехташуда

<i>Нишондиҳандаҳо</i>	Дороиҳо	Воситаҳои асосӣ	Уҳдадориҳо	Сармоягузориҳо ва қарзҳо	Сармоя
Дороиҳо	1				
Воситаҳои асосӣ	0,964568	1			
Уҳдадориҳо	0,998627	0,961471	1		
Сармоягузориҳо ва қарзҳо	0,97816	0,927147	0,978518	1	
Сармоя	0,773687	0,868862	0,758736	0,751361	1

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар идома як маротибаи дигар нишондиҳандаҳои дороиҳо ва сармояи бонкиро якҷоя намуда, таҳлили сеҷумбораи коррелятсиониро дар моделсозӣ иҷро менамоем (ҷадвали 3.15) ва ҳарду варианти таҳлиро муқоиса мекунем.

Ҷадвали 3.15. – Таҳлили коррелятсионии такрории дуҷум тибқи нишондиҳандаҳои омехташуда

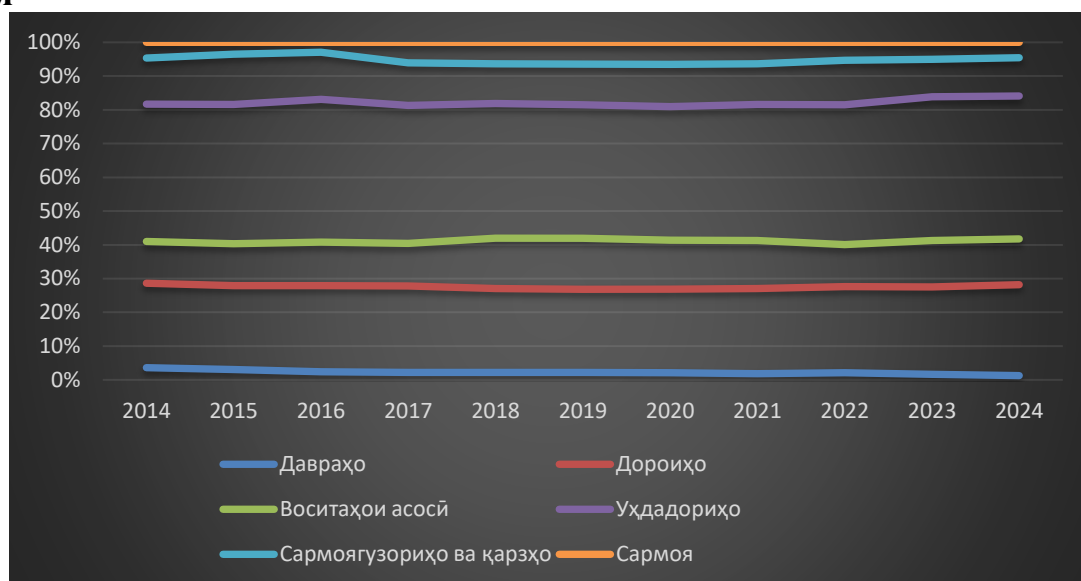
Нишондиҳандаҳо	Дороиҳо	Воситаҳои асосӣ	Уҳдадориҳо	Сармоягузориҳо ва қарзҳо
Дороиҳо	1			
Воситаҳои асосӣ	0,201623	1		
Уҳдадориҳо	0,985724	0,060606	1	
Сармоягузориҳо ва қарзҳо	0,963637	0,073193	0,974364	1

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Агар ба натиҷаи таҳлили коррелятсионии ҳар ду варианти моделсозӣ нигарем, пас, маълум мешавад, ки дар таҳлили такрории якҷум тамоми омилҳо ба ҳам алоқамандии зич дошта, дар таҳлили дуҷум бошад, алоқамандии омилҳои воситаҳои асосӣ бо дороиҳо, нишондиҳандаҳои уҳдадориҳо ва сармоягузориҳоро қарзҳо бо воситаҳои асосӣ тамоман алоқамандӣ надоранд.

Инъикоси графикии нишондиҳандаҳои варианти якум дар намуди диаграммаи 3.12. пешниҳод карда мешавад.

Диаграммаи 3.12. – Инъикоси тамоюли нишондиҳандаҳо тибқи сценарияи якум

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тавр, метавон ибраз намуд, ки тибқи сценарияи анҷомшуда варианти ҳамҷоякунии якуми дар марҳилаи такрорӣ дида баромада шударо истифода намуда, моделсозии регрессиониро мегузaronем. Натиҷаи таҳлили регрессионӣ дар намуди ҷадвали 3.16. инъикос мегардад. Ба ҳайси омиле, ки нишондиҳандаҳои ба устувории молиявии низоми бонкӣ мусоидат менамояд, омил «дороиҳои бонк» қабул карда мешавад, ки он тамоми намуди дороиҳои бонк ва сармояшро дар бар хоҳад гирифт.

Ҷадвали 3.16. – Таҳлили регрессионии маълумотҳо

Натиҷа				
<i>Омори регрессионӣ</i>				
R–и маҷмӯӣ	0,998972			
R–квадрат	0,997945			
R–квадрати меъёрӣ	0,996575			
Мушоҳида	11			
<i>Таҳлили дисперсионӣ</i>				
	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Аҳамиятнокӣ F</i>
Регрессия	4	1,58	728,5072	3,46E–08
Боқимонда	6	216500,5		

Идомаи ҷадвали 3.16.

Ҳамагӣ	10			
	<i>Коэффитсиентҳо</i>	<i>t-омор</i>	<i>Қимати P</i>	
Y–ҳисобишуда	–1393,8	1,26266	0,253563	
Воситаҳои асосӣ	–0,03622	–0,1741	0,867512	
Уҳдадориҳо	0,606226	6,92849	0,000448	
Сармоягузориҳо ва қарзҳо	0,11778	0,43017 4	0,68209	
Сармоя	0,196845	1,01364 2	0,349871	

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чи гунае, ки аз натиҷаи таҳлили регрессионӣ бармеояд, нишондиҳандаҳои омилӣ дар моделсозӣ истифодашуда (R –и маҷмуавӣ, R –квадрат, R –квадрати меъёрӣ) ҳамагӣ ба 1 хеле наздик буда, муътамаднокии нишондиҳандаҳои дар модел истифодашударо инъикос мекунанд (ҳама нишондиҳандаҳо баробар ба 0,99). Муодилаи регрессия намуди зеринро мегирад:

$$Y = -1393,8 - 0,03622X_1 + 0,606226X_2 + 0,11778X_3 + 0,196845X_4 \quad (3.1)$$

Аммо бояд қайд намоем, ки бо вучуди коэффитсиенти баланди регрессиониву коррелятсиониро доро гардидани нишондиҳандаҳои омилӣ, муодилаи регрессия бо аъзои озодаш аломати манфӣ дошта, дар раванди пешгӯӣ намудани тамоюлҳои рушди соҳавӣ таъсири калон расонидани омилҳоро ташаккул дода наметавонад. Аз ин лиҳоз, зарурати муайян кардани дар кадом ҳолат (сценария) ба вучуд омадани таъсири мусбати омилҳо ва зичии баланд доштани нишондиҳандаҳо, ки ба устувории молиявии низоми бонкӣ мусоидат кунанд, ба миён меояд. Аз ҳамин сабаб сценарияи дигари нишондиҳандаҳоро дида баромадан лозим аст, ки то битавонад ба ҳалли мушкилоти пайдошуда мусоидат намояд.

Аз ин нуқтаи назар дар идомаи раванди моделсозӣ мо аз сценарияи шиддатдихӣ ба нишондиҳандаҳо истифода хоҳем намуд. Яъне ба нишондиҳандаҳои дар молесозӣ истифодашуда, дар давраҳои гуногун афзоиши сунъӣ дода, таъсири онҳо ба тамоюлҳои устувории молиявии низоми бонкиро дида мебароем.

Ҳамин тавр, агар ба ҳар як нишондиҳандаи қаторӣ вобаста ба афзоиши даврӣ як маротиба аз давраи пешина зиёд афзоиш диҳем, пас, нишондиҳандаҳои омилиии бошиддат афзун гардида, тамоюли рушдашон боло хоҳад рафт. Натиҷаи тағйирёбии нишондиҳандаҳо дар ҷадвали 3.17. пешниҳод мешавад.

Ҷадвали 3.17. – Нишондиҳандаҳои омилиии шиддатдодашуда (бо млн.сомонӣ)

Давраҳо	Дороиҳо	Воситаҳои асосӣ	Уҳдадорихо	Сармоягузориҳо ва қарзҳо	Сармоя
2014	13963	6906	22716	7603	2590
2015	16525	16534	54724	19776	4692
2016	20955	31815	104583	34515	7251
2017	23112	45680	147508	45708	21988
2018	22503	67415	180695	53390	28625
2019	22715	83586	218928	66624	35478
2020	23628	96817	264075	83545	43582
2021	28458	128248	363512	108440	57408
2022	24515	107775	357786	114669	45684
2023	32736	174070	537630	141200	62990
2024	43272	238656	747989	199804	80971

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Натиҷаи таҳлили коррелятсиониро мегузаронем ва онро дар намуди ҷадвали 3.18. пешниҳод менамоем:

Ҷадвали 3.18. – Таҳлили коррелятсионӣ тибқи нишондиҳандаҳои сценариявӣ

Нишондиҳандаҳо	Давраҳо	Дороиҳо	Воситаҳои асосӣ	Уҳдадорихо	Сармоягузориҳо ва қарзҳо	Сармоя
Давраҳо	1					
Дороиҳо	0,90692	1				
Воситаҳои асосӣ	0,95064	0,97059	1			
Уҳдадорихо	0,94336	0,97292	0,99493	1		
Сармоягузориҳо ва қарзҳо	0,96545	0,9601	0,99050	0,99448	1	
Сармоя	0,97465	0,92746	0,97850	0,96203	0,97251	1

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз натиҷаи таҳлили коррелятсионӣ маълум мегардад, ки миёни нишондиҳандаҳо алоқамандии зичи устувор ҷой дошта тамоми коэффитсиентҳои коррелятсия ба 1 хеле наздик мебошанд.

Дар навбати кунунӣ таҳлили регрессионӣ гузаронида мешавад (ҷадвали 3.19.)

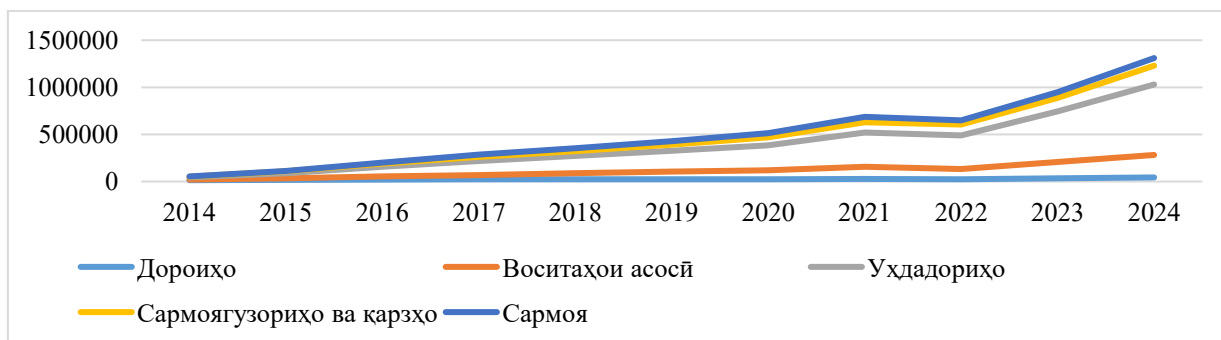
Ҷадвали 3.19. – Таҳлили регрессионӣ

Натиҷа				
<i>Омори регрессионӣ</i>				
R–и маҷмӯавӣ	0,976869			
R–квадрат	0,954272			
R–квадрати меъёрӣ	0,923787			
Мушоҳида	11			
Таҳлили дисперсионӣ				
	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Аҳамиятнокии F</i>
Регрессия	4	1,51	31,30281	0,000369
Боқимонда	6	4818091		
Ҳамагӣ	10			
	<i>Коэффитсиентҳо</i>	<i>t–омор</i>	<i>Қимати P</i>	
Ҷ–буриш	15524,16	10,02611	5,71E–05	
Воситаҳои асосӣ	0,116631	0,579702	0,583212	
Уҳдадорихо	0,020301	0,26646	0,798805	
Сармоягузориҳо ва қарзҳо	0,03752	–0,21198	0,839139	
Сармоя	0,10936	–0,45089	0,667903	

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тасвири раванди мазкур дар намуди диаграммаи 3.13. пешниҳод мешавад:

Диаграммаи 3.13. – Тамоюли рушди нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Натиҷаи таҳлили регрессионӣ ва иллюстратсияи дар диаграммаи 3.13. овардашударо истифода намуда, муодилаи регрессияро дар намуди зер тартиб медиҳем:

$$Y = 15524,16 + 0,116631X_1 + 0,020301X_2 + 0,03752X_3 + 0,10936X_4 \quad (3.2)$$

Аз таҳлили регрессионии дар намуди ҷадвали 3.19 овардашуда бармеояд, ки тамоми нишондиҳандаҳои омилӣ коэффитсиенти баланди наздик ба 1 дошта, (R -и маҷмуавӣ=0,976869, R -квадрат=0,954272, R -квадрати меъёрӣ=0,923787), қимати F -меъёрӣ Фишер аз қимати ҷадвали хурд буда, ба эътимоднокии омории омилҳо далолат медиҳад. Коэффитсиенти детерминатсия баробар ба 0,95 нишон медиҳад, ки сифати модели сохташуда баланд буда, онро дар ҷараёни моделсозӣ ҳангоми ба инобат гирифтани нишондиҳандаҳои омилӣ пешгӯишаванда истифода намудан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, муодилаи регрессияро истифода намуда, қимати пешгӯишавандаи нишондиҳандаҳои омилро ҳисоб мекунем (ҷадвали 3.20.)

Ҷадвали 3.20. – Нишондиҳандаҳои омилӣ пешгӯишаванда (бо млн.сомонӣ)

Давраҳо	Дороиҳо	Воситаҳои асосӣ	Уҳдадорҳо	Сармоягузориҳо ва қарзҳо	Сармоя
2014	13963	6906	22716	7603	2590
2015	16525	16534	54724	19776	4692
2016	20955	31815	104583	34515	7251
2017	23112	45680	147508	45708	21988
2018	22503	67415	180695	53390	28625
2019	22715	83586	218928	66624	35478
2020	23628	96817	264075	83545	43582
2021	28458	128248	363512	108440	57408
2022	24515	107775	357786	114669	45684
2023	32736	174070	537630	141200	62990
2024	43272	238656	747989	199804	80971
Пешгӯиҳои омилӣ					
2026	39646	231402	707567	196838	88145
2027	41772	251505	769685	213591	95656
2028	43898	271608	831803	230343	103167
2029	46024	291710	893921	247096	110677
2030	48151	311813	956039	263849	118188

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тавр, таҳлили дар раванди моделсозии иқтисодӣ-риёзии гузаронидашуда нишон медиҳад, ки дар ҳолати вусъат бахшидан ба нишондиҳандаҳои омилҳои новобаста ба омилҳои вобаста (яъне омилҳои Y)

таъсири бевосита расонида метавонанд, ки тибқи натиҷаи таҳлилҳои пешгӯишаванда дар соли 2030 ҳангоми ба 1 воҳид афзоиш ёфтани омилҳои таҳлилий нисбат ба соли 2024, ба миқдори 4879 млн. сомони афзоиш хоҳад ёфт.

Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионӣ дар чараёни моделсозии иқтисодӣ-риёзӣ истифодашуда имкон медиҳанд ҳулоса барорем, ки рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз ҳаҷм ва сифати дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ вобастагии зич дорад. Таҳқиқ собит намуд, ки афзоиши дороиҳои низоми бонкӣ дар давраҳои мавриди назар омили калидии таҳкими иқтидори хизматрасонӣ маҳсуб ёфта, дараҷаи таъсири онҳо тавассути нишондиҳандаҳои дар модел истифодашуда ба таври математикӣ асоснок карда шуд. Натиҷаҳои таҳқиқот собит намуданд, ки вобастагии мутақобилаи нишондиҳандаҳои молиявӣ ва заминаи моддии ташкилотҳои қарзӣ дорои хусусияти заиф мебошад. Аз ҷумла, таъсири воситаҳои асосӣ ба ташаккули дороиҳо ва сармояи бонкӣ камасар арзёбӣ гардид. Ҳамзамон, муайян карда шуд, ки уҳдадориҳо ва фаъолияти сармоягузориҳои бонкҳо дар раванди таҳкими базаи моддӣ-техникии низоми бонкӣ нақши назаррас надоранд, ки ин аз мавҷуд набудани стратегияи ягонаи рушди молиявӣю техникӣ шаҳодат медиҳад. Вусъат бахшидан ба нишондиҳандаҳои молиявӣ ва тақмили сифатии равандҳои хизматрасонӣ заминаи воқеиро барои рушди устувори бонкӣ фароҳам меорад. Таъсири мусбати ин омилҳо дар раванди тараққиёти бозори хизматрасониҳо ва болоравии сатҳи даромаднокии ташкилотҳои қарзӣ зоҳир гашта, мувозинати байни пешниҳоди маҳсулоти муосир ва устувори молиявии бонкҳоро таъмин месозад.

Ҳулосаи боби сеюм

1. Татбиқи фаъолияти босамари ташкилотҳои қарзӣ дар шароите, ки низоми бонкӣ нақши меҳварии сармоягузorro барои субъектҳои иқтисодӣ мебозад, аҳамияти ҳаётӣ дорад. Рушди суръатноки иқтисоди рақамӣ ва ба инноватсияҳои молиявӣ майл намудани муштариён барои низоми бонкӣ падидаҳои мухталифери рӯйи кор овард, ки бояд дар ин асос фаъолияти онҳо дар бозор амалӣ карда шавад. Вобаста ба ин, тақвияти низоми

хизматрасониҳои бонкӣ на танҳо барои муштарӣён имконоти бештари истифодаи маҳсулотҳои бонкиро ба вучуд меорад, балки барои таҳаввулоти низоми бонкӣ ва мутобиқшавии ташкилотҳои қарзӣ ба иқтисодиёти рақамӣ таҳрик мебахшад. Дар ин замина, тақмили сифати хизматрасониҳо ҳамчун омилҳои калидии тақвияти мавқеи ташкилотҳои қарзӣ дар иқтисодиёти миллӣ эътироф мегардад. Бо назардошти таҷрибаи пешқадами ниҳодҳои молиявии хориҷӣ ва татбиқи механизмҳои муассири онҳо, баланд бардоштани сатҳи хизматрасониҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти стратегӣ пайдо мекунад. (Servqual; Servperf; Mystery shopping; Customer Satisfaction Index CSI). Асоснок карда шудааст, ки барои ишғоли мавқеи устувор, собит нигоҳ доштани устувории молиявӣ ва таҳкими эътимодноки дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ сифати хизматрасониҳои бонкӣ нақши ҳалкунандаро иҷро менамоянд.

2. Густариши муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва боло рафтани сатҳи рақобатпазирӣ барои ташкилотҳои қарзӣ мушкилоти зиёдро рӯйи кор овард. Зеро аини ҳол ташкилотҳои қарзӣ на танҳо бо институтҳои молиявии дар сохтори низоми бонкӣ вучуддошта рақобат намуда истодаанд, балки дигар субъектҳои иқтисодӣ низ вориди бозори хизматрасониҳои бонкӣ гардидаанд ва амалиёти молиявиро барои муштарӣён пешкаш карда истодаанд. Дар чунин шароит таҳияи стратегияи мушаххаси фаъолият дар бозор ба манфиати қори ташкилотҳои қарзӣ хоҳад буд ва омиле мегардад, ки барои фаъолияти молиявии ин институтҳо роҳро ҳамвор мегардонад. Аз ин рӯ, таҳияи стратегияи муайяни фаъолият бо баҳодихии вазъи рушди бозор ва таъсири хавфҳои эҳтимолӣ аз ҷанбаҳои афзалиятноки фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ арзёбӣ карда мешавад.

3. Натиҷаҳои таҳлили иқтисодӣ риёзӣ тасдиқ намуданд, ки нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ таҳти таъсири мустақими омилҳои микро ва макроиқтисодӣ қарор доранд. Муайян гардид, ки ҳассосияти ин нишондиҳандаҳо нисбат ба тағйирёбии тағйирёбандаҳои берунӣ ва дохилӣ

баланд буда, вобастагии зичи коррелятсиониро инъикос менамояд. Бо тағйирёбӣ ва таҳкими нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ имкон фароҳам меояд, ки иқтидори молиявии низоми бонкӣ таҳким ёбад, бозори хизматрасониҳои бонкӣ тақвият ёбад ва вусъати ҳамаҷонибаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи истифодаи васеи технологияи инноватсионӣ бунёд гузошта шавад. Тибқи таҳлилҳо, зимни рушди омилҳои новобаста нисбат ба омилҳои вобаста, яъне омили У, нишондиҳандаҳои молиявии пешгӯишаванда то соли 2030 давра ба давра рушд меёбанд. Бояд қайд намуд, ҳангоми ба 1 воҳид афзудани омилҳои таҳлилгардида дар соли 2030 нисбат ба соли 2024 ба ҳадди 4879 млн. сомонӣ зиёдшавии дороиҳо дида мешавад, агар омилҳои дигар садди роҳ нагарданд.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

Дар асоси пажуҳишҳо ва омӯзиши масъалаи мазкур имконият фароҳам омад, то чунин хулосаҳоро тавсия намоем:

1. Таҳқиқи асосҳои назариявӣю концептуалии рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар шароити муосири хоҷагидорӣ, бахши бонкӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ нақши меҳварӣ ва стратегиро иҷро мекунанд. Дар таҳқиқотҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун заминаи асосии тақвияти муносибатҳои қарзиву молиявӣ дар кишвар баҳогузори гардида, аҳамияти иқтисодии он баррасӣ гардидааст. Аммо вобаста ба низоми хизматрасониҳои бонкӣ, сохтор, тартиби фаъолият ва унсурҳои таркибии он пажуҳишҳо камтар ба назар мерасанд. Вобаста ба ин, тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ барои иқтисоди миллӣ яке аз самтҳои афзалиятнок маҳсуб меёбад ва асоснок намудани рушди он тариқи ковишҳои илмӣ–таҳқиқотӣ имконияти таҳкими онро бештар мегардадонад. Зеро низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун самти калидии фаъолияти иқтисоди миллӣ дар шароити рушди рақамикунории фаъолияти хоҷагидорӣ нақши муҳим дорад. Коркард, пешниҳод ва дастрас намудани ҳар як маҳсулоти алоҳидаи бонкӣ аз сатҳи рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ вобаста мебошад. Асосҳои назариявии таҳқиқот собит намуданд, ки айни замон самти муҳимми рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ бояд ба инноватсия ва истифодаи самараноки он нигаронида шавад. Таваҷҷуҳи аҳоли, субъектҳои иқтисодӣ ва ҷомеа ба иқтисоди рақамӣ бештар мебошад ва ташкилотҳои қарзӣ дар ин ҷараён мавқеи асосиро иҷро мекунанд [4–М; 6–М].

2. Натиҷаҳои таҳқиқот имкон доданд, ки сохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ бо назардошти воқеияти иқтисодиёти муосир такмил дода шуда, унсурҳои институтсионалии он аз рӯйи аломатҳои муайян тасниф ва гурӯҳбандӣ карда шаванд. Зимни таҳқиқот муайян гардидааст, ки ба раванди фаъолияти густурда ва комили низоми хизматрасониҳои бонкӣ метавонанд, ки омилҳои берунӣ ва дохилӣ таъсиргузор бошанд, ки баҳодиҳӣ ва баррасии таъсири ин омилҳо

фаъолияти самаранокро таъмин месозад. Илова бар ин, муайян карда шуд, ки сохтори таркибии низоми хизматрасониҳои бонкӣ танҳо бо ҳудуди бозори хизматрасониҳо маҳдуд нагардида, ҳамчун механизми танзимкунанда ва идоракунандаи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ баромад мекунад. Ин раванд таъсири мутақобилаи субъектҳои бозорро дар доираи низоми ягонаи идоракунӣ таъмин менамояд. Диверсификатсияи сохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва тавсеаи шабакаи институтҳои он омили калидии баланд бардоштани сатҳи дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои молиявӣ маҳсуб меёбад. Ин раванд ба ҳавасмандгардонии инноватсияҳои бонкӣ, коркарди маҳсулоти нав ва васеъ намудани фарогирии молиявӣ (financial inclusion) мусоидат менамояд. Низоми хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба шароити муосири иқтисодӣ ва таҳкими иқтисоди рақамӣ гурӯҳбандӣ гардида, аз рӯйи самтҳо ва хусусиятҳои амалишавӣ баррасӣ гардидааст, ки тартиби пешниҳоди маҳсулотҳои бонкиро сода мегардонад [7–М; 8–М].

3. Барои ноил шудан ба тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати истифодаи таҷрибаи хориҷӣ ба миён меояд. Таҷрибаи хориҷии рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ собит менамояд, ки тақмили хизматрасониҳои бонкӣ айни замон бидуни таҳияи концепсияи мушаххас ва истифодаи инноватсия ғайриимкон мебошад. Аз ин рӯ, таҳлили низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар кишварҳои Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Беларус ва Ҷумҳурии Қазоқистон нишон медиҳад, ки усулҳо ва методҳои гуногуни тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва роҳҳои дастрасии маҳсулотҳо ба муштарӣ мавҷуданд. Баҳри пешрафти низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи онҳо ба мақсад мувофиқ мебошад. Сохтор, тартиби пешниҳод ва дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ дар кишварҳои болозикр таҳлил карда шуда, имкониятҳои истифодаи онҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидаанд. Аз ҷумла, истифодаи мақсадноки инноватсияҳо, коркарди концепсияи рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сода намудани дастрасии муштарӣ ба маҳсулотҳои бонкӣ аз ҷанбаҳои афзалиятноке мебошанд, ки аз таҷрибаи хориҷӣ

бояд истифода гарданд [1–М; 10–М].

4. Арзёбии вазъи кунунии низоми хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки субъектҳои бозори молиявӣ ҷиҳати таҳкими инфрасохтори хизматрасонӣ ва баланд бардоштани сатҳи фарогирии молиявии аҳоли тадбирҳои муассир меандешанд. Ин раванд бо динамикаи мусбати афзоиши дороиҳо ва сармояи ташкилотҳои қарзӣ тавсиф ёфта, аз тамоюли устуворшавии низом шаҳодат медиҳад. Дар давраи солҳои 2019–2024 тамоюли афзоиши мусбати шумораи воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ мушоҳида гардид, ки он ҳамчун омили стратегии таҳкими инфрасохтори хизматрасониҳои молиявӣ баромад мекунад. Аз ҷумла, шумораи филиалҳои бонкҳои тиҷоратӣ аз 328 адад дар соли 2019 то ба 344 адад дар соли 2024 расида, афзоиши мутлақи он 16 воҳидро ташкил дод. Вале дар ин самт коҳишёбии марказҳои хизматрасонии бонкӣ дида мешавад, ки ин ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъсири манфӣ дорад. Дар соли 2024 шумораи марказҳои хизматрасонӣ нисбат ба соли 2019 ба ҳадди 265 адад ва ё 17,6 фоиз коҳиш ёфтааст, ки ин ба назари мо, ба якчанд омилҳо, аз қабили баландгардии сатҳи рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ, сатҳи менеҷменти бонкӣ ва бухронҳои молиявӣ алоқаманд мебошад [2–М]; [11–М].

5. Ташкили инфрасохтори қавӣ ва дорои вазифаҳои зиёд аз омилҳои рушддиҳандаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Дар ҷараёни пешрафт ва тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ мавқеи инфрасохтор нақши асосӣ дорад ва дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ аз он вобаста мебошад. Зеро ҳангоми болоравии тақозои муштарӣён вобаста ба истифодаи технологияи инноватсионӣ ва таҳрикёбии хизматрасониҳои фосолавии бонкии ташкилотҳои қарзиро зарурат пеш меояд, ки ҷараёни истифодаи технологияи инноватсиониро тақвият бахшанд ва дар ин ҷараён нақши зерсохтори хизматрасониҳо баланд арзёбӣ карда мешавад. Ҷиҳати рушди минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва тақмили зерсохтори он, татбиқи тадбирҳои зерин зарур доништа мешавад: тавсеаи шабакаи дастгоҳҳои худкори хизматрасонӣ (POS-терминалҳо, банкоматҳо ва терминалҳои худхизматрасон), пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ барои ҳавасмандгардонии ташкилотҳои қарзӣ, инчунин таъмини дастрасии интернет ва баланд

бардоштани суръати он дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ [3–М]; [9–М].

6. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки низоми электронии хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳила ба марҳила инкишоф ёфта, ҳамчун яке аз самтҳои стратегӣ ва афзалиятноки фаъолияти институтҳои молиявӣ қарзӣ эътироф мегардад. Ин раванд гувоҳи гузариши босуръати баҳши бонкӣ ба модели рақамии хизматрасонӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки кулли бонкҳои тичоратӣ ҳавасманд ҳастанд, ки барномаҳои мобилиро таҳия намоянд ва ба раванди рақамикунони маҳсулотҳои бонкӣ суръат бахшанд. Махсусан, дар низоми рақамикунони маҳсулотҳои бонкӣ ҚСҚ « Алиф Бонк », ҚСП « Душанбе Сити Бонк » ва ҚСП « Ҳумо » айни замон фаъолияти назаррас доранд, ки метавонад ин омил ба дигар ташкилотҳои қарзӣ низ таъсири мусбат расонад ва сатҳи рақобатпазиро дар ин самт боло барад [3–М]; [5–М].

7. Рушди суръатноки иқтисоди рақамӣ ва ба инноватсияҳои молиявӣ майл намудани муштариён барои низоми бонкӣ падидаҳои мухталифҳо рӯйи кор овард, ки бояд дар ин асос фаъолияти онҳо дар бозор амалӣ карда шавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки татбиқи таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ ва истифодаи механизмҳои муассири ташкилотҳои қарзии хориҷӣ ҷиҳати баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон амри зарурӣ мебошад. Ин раванд барои мутобикгардони хизматрасониҳои ватанӣ ба стандартҳои ҷаҳонӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. (Servqual; Servperf; Mystery shopping; Customer Satisfaction Index CSI). Асоснок карда шудааст, ки барои ишғоли мавқеи устувор, собит нигоҳ доштани устувори молиявӣ ва таҳкими эътимоднокӣ дар шароити густурдагардии иқтисоди рақамӣ сифати хизматрасониҳои бонкӣ нақши ҳалкунандаро иҷро менамояд [5–М]; [8–М].

8. Дар шароити таҳкими иқтисоди рақамӣ ва нақши меҳвари технологияҳои инноватсионӣ дар бозори молиявӣ, афзалиятҳои зерин ҷиҳати рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ бояд тақвият дода шаванд:

- таҳияи маҳсулоти нави бонкӣ, ки бар асоси технологияҳои инноватсионӣ таҳия шудаанд;

- баланд бардоштани сатҳи дониши технологӣ ва молиявии шаҳрвандони кишвар;
- чорӣ намудани технологияҳо барои пешниҳоди ҳама гуна маҳсулоти бонкӣ онлайн;
- барқарор кардани ҳамкории устувор байни муассисаҳои қарзӣ, ки дар низоми бонкӣ фаъолият мекунанд;
- васеъ кардани шумораи воҳидҳои сохтории муассисаҳои қарзӣ дар минтақаҳои дурдасти кишва;
- бозомӯзии кормандони муассисаҳои қарзӣ оид ба масъалаҳои рушди иқтисоди рақамӣ;
- баланд бардоштани эътимодноки тавассути татбиқи амалиёти муассир ва ғайра [2–М]; [12–М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ

ТАҲҚИҚОТ

1. Низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар чараёни фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ва пешбурди фаъолияти хоҷагидории кишвар нақши калидро ба дӯш дорад. Ин омил водор месозад, ки заминаи асосии институтсионалии рушди онро таҳия намуда, илман асоснок созем. Алахусус, дар шароити болоравии сатҳи рақобатпазирии дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мушкилоти барзиёдери барои ташкилотҳои қарзӣ эҷод менамояд. Пеш аз ҳама, мустаҳкам намудани вазъи молиявии ташкилотҳои қарзӣ зарур аст, то пояи асосии низоми хизматрасонҳои бонкӣ тақвият дода шавад, зеро бидуни маблағгузорӣ ин амал ғайриимкон мебошад. Дар ин раванд бояд нақши давлат низ возеҳ мушаххас карда шавад ва дар асоси дастгириҳои давлатӣ ҳолати молиявии ташкилотҳои қарзӣ таҳким бахшида шавад.

2. Дар асоси истифодаи таҷрибаи хориҷӣ коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ барои рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ арзёбӣ карда мешавад. Омузиши таҷрибаи кишварҳои аз назари иқтисодӣ пешсаф имкон дод муайян намоем, ки такмилёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба руши дигар сохторҳои иқтисодӣ ва фаъолияти ҳамаҷузъи аҳоли таъсири мусбат дорад. Ба тартиб даровардани фаъолияти

ташкilotҳои қарзӣ дар асоси тақмилдиҳии санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, коркарди маҳсулотҳои бонкии инноватсионӣ, пешниҳоди маҳсулотҳо ба воситаи сомонаҳои расмӣ, таъя намудан ба рақамикунонии маҳсулотҳо ва васеъ гардонидани доираи фарогирии хизматрасониҳои бонкӣ аз самтҳои маҳсубанд, ки дар асоси таҷрибаи хориҷӣ рушди он имконпазир мебошад.

3. Таҳлили вазъи нишондиҳандаҳои молиявии ташкilotҳои қарзӣ собит намуд, ки онҳо ҳамчун субъектҳои меҳварии низоми бонкӣ эътироф гардида, доираи хизматрасониҳои худро дар асоси талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» ба роҳ мемонанд. Ин ташкilotҳо дар амалӣ намудани амалиётҳои бонкии муқарраршуда нақши асосиро иҷро карда, пешниҳоди маҳсулоти молиявиро ба аҳоли таъмин менамоянд. Маълум гардид, ки маҳсулотҳои қарзӣ то ҳол дар шакли онлайн пешниҳод карда намешаванд, ва ин барои сармоягузориҳои иқтисодӣ монеа эҷод менамояд. Пешниҳоди маҳсулотҳои қарзӣ тариқи онлайн бояд коркард гардида, барои дастрасии онҳо стратегияи мушаххас таъия карда шавад. Ҳамчунин, масъалаи ҷалби пасандозҳо низ бояд бознигарӣ гардад. Зеро таҳлил нишон дод, ки аз 15 бонки тижоратии амалкунанда танҳо 3—тои онҳо тариқи онлайн пасандозҳои аҳолиро қабул менамоянд, ки боиси нигаронист. Бояд ин раванд тариқи онлайн татбиқ карда шавад. Ҳамин ҷараён бояд дар кулли минтақаҳои кишвар амалӣ гардад.

4. Таҳкими инфрасохтори пардохтӣ бояд бо назардошти вазъи муносири иқтисодӣ роҳандозӣ гардад. Инфрасохтори пардохтӣ ҳамчун заминаи асосии рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ бояд тақвият дода шавад. Хусусан, дар шароити ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ, таъмини устувориҳои инфрасохтори пардохтӣ ҳамчун омили калидии густариши ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва иҷрои фаррии дархостҳои мизочон баромад мекунад. Тақмили ин инфрасохтор заминаи асосиро барои рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва баланд бардоштани самаранокии амалиётҳои молиявӣ фароҳам меорад. Барои ҳамин, рушди низоми

хизматрасониҳои бонкӣ бояд дар заминаи такмилёбии инфрасохтори пардохтӣ амалӣ карда шавад.

5. Ба бонкдории электронӣ ҳамчун ҷанбаи асосии фаъолияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ бояд афзалият дода шавад, зеро таҳлилҳо собит карданд, ки низоми анъанавии пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ аз байн рафта истодааст ва коркарди маҳсулотҳои рақамии бонкӣ дар авҷ мебошад. Айни замон бояд хизматрасониҳои бонкӣ ба таври 24/7/365 амалӣ карда шавад, чунки тақозои муштариён давра ба давра тағйир ёфта истода, мавқеи хизматрасониҳои фосилавӣ таҳким ёфта истодааст.

6. Зарур аст, ки тартиби шартномабандӣ миёни ташкилотҳои қарзӣ ва муштариён таҷдид гардад. Махсусан, шартномаҳои қарзӣ бояд такмил ёбанд. Дар он асос, ки ҳангоми бастанӣ шартномаҳо бештар манфиатҳои ташкилотҳои қарзӣ ба инобат гирифта мешавад, ки ин омил барои фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ва соҳибкорӣ хурду миёна монеа эҷод менамояд. Зарур аст, ки ҳангоми таҳияи шартномаҳои қарзӣ муштариён низ ширкат варзанд, то манфиатҳои молиявӣ иқтисодии онҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба пуррагӣ зери таваҷҷуҳ қарор гирад.

7. Низоми бонкии кишвар нақши миёнарави асосии молиявиро бозида, дар азнавтасимкунии захираҳои пулии ҷомеа мавқеи марказӣ дорад. Тавассути ин механизм маблағҳои озоди субъектҳои хоҷагидор ва аҳоли сафарбар гардида, талаботи соҳаҳои гуногуни иқтисодиётро ба сармояи иловагӣ қонеъ мегардонанд. Бинобар ин, низоми хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун яке аз омилҳои калидии таъмини устувории низоми бонкӣ ва дар маҷмӯъ, рушди босуботи иқтисоди миллӣ эътироф мегардад. Самаранокии ин низом мустақиман ба устувории молиявии кишвар ва фаъолнокии субъектҳои хоҷагидор таъсир мерасонад. Ин омил сабаб мегардад, ки истифодаи технологияи муосир ва инноватсия аз ҷанбаҳои афзалиятноки фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ қарор дода шавад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ (МАЪҲАЗҲО)

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ:

[1]. Дастурамали №201 «Дар бораи хизматрасонии фосилавии бонкӣ» аз 26.09.2013, №235.

[2]. Дастурамали №246 «Оид ба талаботи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ ҳангоми ташкили фаъолияти Бюрои таърихи қарз» аз 19. 11.2021, №167.

[3]. Дастурамали №247 «Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфҳо ва назорати дохилӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ» аз 19.11.2021, №168.

[4]. Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2009. – №5. – м. 33. – 2010. – №7. – м.555. – 2011. – №12. – м.846. – 2013. – №11. – м.786. – 2014. – №11. – м.663.

[5]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасонии пардохтӣ ва низоми пардохтӣ» аз 24 феввали соли 2017, №1397.

[6]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Шаҳри Душанбе, 23.12.2022. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://president.tj/event/missives/27245> (санаи мурочиат: 03.01.2024).

[7]. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Матн] / – Душанбе, 2016. – 103 с.

[8]. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022–2026 [Матн] / – Душанбе, 2016. – 74 с.

II. Маводу ҳисоботҳои оморӣ:

[9]. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (281) – 2018, БМТ – 125 с.

[10]. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (293) – 2019, БМТ – 121 с.

[11]. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (305) – 2020, БМТ – 122 с.

[12]. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (316) – 2021, БМТ – 100 с.

[13]. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (329) – 2022, БМТ – 103 с.

[14]. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (341) – 2023, БМТ – 104 с.

[15]. Бюллетени о мори бонкӣ – №12 (353) – 2024, БМТ – 104 с.

[16]. Маҷаллаи «Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ». – № 4 (99). – 2024, – С. 72–73.

[17]. Маҷаллаи «Бонкдорӣ Ҷаҳонишавӣ Тараққиёт». – № 1 (100). – 2025, – С. 42.

III. Захираҳои электронӣ [Электронный ресурс]:

[18]. Банковские системы развитых стран мира [Электронный ресурс] / – Режим доступа: URL: https://studbooks.net/16587/bankovskoe_delo/ (дата обращения: 03.12.2024).

[19]. Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 31 декабри солҳои 2019–2024 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: – URL: www.nbt.tj (санаи муроҷиат: 16.02.2025).

[20]. Виноградова, Е.П. Влияние глобализации на инновационное развитие в банковском секторе [Электронный ресурс] / Режим доступа: – URL: http://www.econ.msu.ru/cmt2/lib/a/1158/file/vinogradova_13.pdf (дата обращения: 22.11.2022).

[21]. Гришина, Е.А. Банковские продукты и услуги: современное состояние и перспективы развития в России [Электронный ресурс] / Финансы и кредит. – 2017. – № 39 (759) // – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bankovskie-produkty-i-uslugisovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya-v-rossii/> (дата обращения: 17.01.2025)

[22]. Информация о банковских пластиковых картах, терминалах, банкоматах и инфокиосках в обращении по состоянию на 1 января 2025 года, а также поступлениях через платежные терминалы в течение января–декабря 2024 года [Электронный ресурс] / – Режим доступа: URL: <https://cbu.uz/ru/statistics/paysistem/1575072/> (дата обращения: 18.01.2024).

[23]. Маҷаллаи «Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ» [Захираи электронӣ] / – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://nbt.tj/tj/jurnal/> (санаи муроҷиат: 10.02.2024).

[24]. Маълумоти бонки марказии Русия [Захираи электронӣ] / – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.cbr.ru/> (санаи муроҷиат: 18.02.2024).

[25]. Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо [Захираи электронӣ] / – Манбаи дастрасӣ: URL: https://nbt.tj/files/bankingsystem/overview_banking/ (санаи мурочиат: 15.02.2025).

[26]. О развитии рынка банковских пластиковых карточек [Электронный ресурс] / Официальный сайт Национального банка Республики Беларусь. – Режим доступа: URL: <http://www.nbrb.by/press/?nld=842> (дата обращения: 02.01.2024).

[27]. Руководство Базельского комитета по работе со слабыми банками 01.03.02 [Электронный ресурс] / – Режим доступа: URL: http://www.orioncom.ru/demo_bkb/npsndoc2/03-baz.htm (дата обращения: 18.05.2025).

[28]. Сомонаи расмии Бонки милии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] / – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.nbt.tj> (санаи мурочиат: 16.08.2024).

[29]. Стефанович, Л.И. Карточный рынок Беларуси: карточки, инфраструктура, операции [Текст] / Л. И. Стефанович // Банкаўскі веснік. – 2021. – №8/613. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.nbrb.by/bv/articles/10027.pdf> (дата обращения: 05.12.2024).

[30]. Тавозуни савдо [Захираи электронӣ] / – Манбаи дастрасӣ: URL: https://nbt.tj/tj/payments_balance/trade_balance.php (санаи мурочиат: 24.01.2025).

[31]. Трофимов, Д.В. Теоретические и практические основы конкурентоспособности банков на рынке розничных банковских услуг // Управление экономическими системами. 2015. № 58. – С.132–136.

[32]. Частным лицам [Электронный ресурс] / – Режим доступа: URL: <https://www.spitamenbank.tj/ru/?gclid> (дата обращения: 22.05.2025).

[33]. Шарипов, Б.М. Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и методы ее снижения [Текст] / Б.М. Шарипов // Вестник РЭУ, Экономика и бизнес. – 2014. – № 4. – С. 101–109. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-konkurentsii-na-rynke-bankovskih-uslug-respubliki-tadzhikistan-i-metody-ee-snizheniya> (дата обращения: 17.08.2025).

[34]. [Захираи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://jumhuriyat.tj/1089-shari-farmoni-prezidenti-umurii-toikiston-dar-borai-tadbiroi-vusat-dodani-isobbarobarkunii-ajrinad.html>. (санаи мурочиат: 25.03.2024).

[35]. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://kapital.kz/finance/134175/skol-ko-zarabotali-kazakhstanskiye-banki-v-2024-godu.html> (санаи мурочиат: 25.01.2025).

[36]. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://nbt.tj/files/bankingsystem/overview_banking_hisobot_dar_borai_ijroishi_strategiya_tj.pdf. (санаи мурочиат: 18.09.2024).

[37]. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://raexpert.ru/researches/banks_uzb_2024/ (санаи мурочиат: 25.01.2025).

[38]. [Захираи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://www.nbt.tj/tj/banking_system/nadzor.php (санаи мурочиат: 18.09.2024)

[39]. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.nbt.tj/tj/payment_system/rushdi-bozori-kort-oi-pardokhtii-bonk.php (санаи мурочиат: 27.03.2025).

[40]. [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL: <http://www.uecs.ru/finansi-i-kredit/item/2461-2015-10-24-11-58-32> (дата обращения: 18.01.2024).

[41]. E-commerce в России: цифры, тренды, факты [Электронный ресурс] / Ассоциация компаний интернет-торговли // – Режим доступа: <http://www.akit.ru/e-commercerussia-2013/> (дата обращения: 22.11.2022).

[42]. [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL: <https://www.rea.ru/structure/departments/upravlenie-attestatsii-i-podgotovki-nauchnyih-kadrov/dissertacii> (дата обращения: 02.04.2026).

[43]. [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL: http://tgfeu.tj/upload/raznoe/Shuro/dis_24/ibodov/avto_ibod.pdf (дата обращения: 02.04.2026).

IV. Монография, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

[44]. Банкинг в информационной экономике [Текст]: Учебное пособие / В.С. Аксенов, Ю.Н. Нестеренко, А.В. Осиповская и др. – М.: Экономика, 2012. 155с.

[45]. Банковский менеджмент: учебник [Текст] / под ред. О.И. Лаврушина. – М.: КНОРУС, 2009. – 560 с.

[46]. Бенджамин, Дж.К. Будущее стерлинга как международной валюты [Текст] / К.Дж. Бенджамин. – М.: Прогресс, 1981. – 368 с.

[47]. Викулин, А.Ю. Характеристика социально–экономического положения России с позиции теории модернизации [Текст] / А.Ю. Викулин // Вестник университета (ГУУ), Серия «Национальная и мировая экономика». – М.: – 2008. – № 2 (8). – С. 145–153.

[48]. Ганиев, Р.Г. Модернизация банковских услуг населению в условиях рыночной экономики [Текст] / Р.Г. Ганиев. – Душанбе: «ЭР–граф», 2017. – 204 с.

[49]. Герасимова, Е.Б. Феноменология анализа финансовой устойчивости кредитной организации [Текст] / Е.Б. Герасимова. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 392 с.

[50]. Головин, Ю.В. Банки и банковские услуги в России: вопр. теории и практики [Текст] / Ю.В. Головин. – М.: Финансы и статистика, 2009. – 416 с.

[51]. Друкер, П. Бизнес и инновации [Текст] / П. Друкер. Пер. с англ. – М.: ИД «Вильямс», 2009. – 289 с.

[52]. Ибодов, А. Х. Таъсири маърифати молиявӣ ба рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Х. Ибодов, Н.Х. Ибодов. – Душанбе: ТНУ, 2025. – 161 с.

[53]. Иванов, А.Н. Банковские услуги: зарубежный и российский опыт [Текст] / А.Н. Иванов. – М.: Финансы и статистика. 2002. – 173 с.

[54]. Ильяс, А.А., Саулембекова, А.К. Платежная система Республики Казахстан: теория и практика [Текст] / А.А. Ильяс, А.К. Саулембекова. – Алматы: Экономика, 2009. – 208 с.

[55]. Ильина, С.И. Совершенствование системы обслуживания клиентов в коммерческих банках [Текст]: Монография / С.И. Ильина // Минобрнауки России, РГУ им. А.Н. Косыгина. – Тамбов: Издательство Юконф, 2022. – 232 с.

[56]. Шумпетер, Й. Теория экономического развития [Текст] / Й. Шумпетер. – М. – «Эксмо», 2007. – 728 с.

[57]. Маркс, К. Предисловие ко второму изданию I тома «Капитала» [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения, т. 23. – М.: Политиздат, 1957. – 108 с.

[58]. Калтырина, А.В. Деятельность коммерческих банков [Текст]: учебное пособие / Под ред. А. В. Калтырина. – Ростов–на–Д: Феникс, 2004. – 384 с.

[59]. Каплан, Р.С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию [Текст] / Р.С. Каплан, Д.П. Нортон; пер. с англ. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЗАО «Олимп–Бизнес», 2005. – 320 с.

[60]. Кейнс, Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Перевод с английского [Текст] / Н.Н. Любимова. – М.: Государственное издательство Иностранной литературы, 1948. – 352 с.

[61]. Киличева, М.М. Совершенствование инструментов регулирования рынка банковских услуг населению [Текст]: монография / М.М. Киличева. – Душанбе: «Дониш», 2019, – 200 с.

[62]. Коробова, Г.Г. Банковские операции: учебное пособие для студентов учреждений среднего профессионального образования, обучающихся по специальности 0601 Экономика и бухгалтерский учет (по отраслям) [Текст] / Г.Г. Коробова, Е.А. Нестеренко, Е.К. Гурелева [и др.], под ред. Ю. И. Коробова. – М.: ООО "Изд. Магистр", 2007. – 446 с.

[63]. Коробова, Г.Г. Развитие финансово–кредитных теорий [Текст] / С.Б. Коваленко, Г.Г. Коробова, С.В. Барулин и др. – Саратов: Саратовский государственный социально–экономический университет, 2013. – 152 с.

[64]. Костерина, Т.М. Банковское дело [Текст] / Т.М. Костерина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2014. – 332 с.

[65]. Кох, Л.В. Инновации в банковском бизнесе [Текст] / Л.В. Кох, Е.Н. Смольянинова, В.С. Просалова. – Санкт-Петербург: Изд-во Политехнического ун-та, 2009. – 490 с.

[66]. Курбонова, Ф.Х. Низоми бонкӣ [Матн] / Ф.Х. Курбонова. – Душанбе: “Ирфон”, 2014. – 206 с.

[67]. Лаврушин, О.И. Банковское дело [Текст] / под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 766 с.

[68]. Лаутс, Е.Б. Правовые аспекты антикризисного регулирования рынка банковских услуг и институт банкротства кредитных организаций [Текст]: Монография / Е.Б. Лаутс. – М.: Юстицинформ, 2018. – 412 с.

[69]. Масленченков, Ю.С. Технология и организация работы банка: теория и практика [Текст] / Ю.С. Масленченков. – М.: Изд.- консалтинговая компания —Дека, 2008. – 431 с.

[70]. Матук, Ж. Финансовые системы Франции и других стран [Текст] / Под общ. ред. проф. Л. П. Павловой. – Т. 1 Банки. Книга 1. – М.: АО «Финстатинформ», 2014. – 363 с.

[71]. Махшулов, С. Инноватсия дар бонкҳо [Матн] / С. Махшулов, Б. Хоҷаев. – Душанбе: 2015. – 294 с.

[72]. Нуралиев, А., Машхулов, С. Бозори қарз ва асър [Матн] / А. Нуралиев, С. Машхулов. – Душанбе: “Ирфон”, 2015. – 320 с.

[73]. Портер, М. Конкурентное преимущество. Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость: пер. с англ. [Текст] / М. Портер. – М.: Альпина Паблишер, 2016. – 714 с.

[74]. Рахимов, З.А. Совершенствование управления банковской системы Таджикистана в условиях рынка [Текст]: учебное пособие / З.А. Рахимов, Х.М. Ятимов. – Душанбе: Ирфон. 2005. – 244 с.

[75]. Равандҳои муосири молиявӣ-қарзӣ: мушкилот ва дурнамо. Маҷмӯаи маводи конфронси II илмӣ-амалии байналмилалӣ, 7-уми декабри соли 2024

[Матн] / Асрорзода У.С., Раҳимов М.А., Зоирзода И.С., Исмоилов А.А., Алишоев Х.Ҳ. – Душанбе: ДБССТ, 2024. – 567 с.

[76]. Роуз, П.С. Банковский менеджмент. Предоставление финансовых услуг [Текст] / П.С. Роуз. – М.: Издательство «Дело», 1997. – 743 с.

[77]. Рудакова, О.С. Банковские электронные услуги [Текст] / О.С. Рудакова. Монография. – М.: ИНФРА–М, 2010. – 400 с.

[78]. Самуэльсон, П. «Экономика» [Текст] / П. Самуэльсон. – М.: Алфавит, 1991 – 456 с.

[79]. Санто, Б. Инновация как средство экономического развития [Текст] / Б. Санто. – М.: Прогресс, 2010. – 295 с.

[80]. Тавасиева, А.М. Банковское дело: учебник для вузов [Текст] / А. М. Тавасиева. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2024. – 546 с.

[81]. Уилям, Ф. Шарп. Теория портфеля и рынка капиталов [Текст] / Ф.Ш. Уилям. – М.: ИНФРА–М, 2021. – 1028 с.

[82]. Убайдуллоев, Ф.К. Ташаккул ва рушди бозори коғазҳои қимматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: Монография / Ф.К. Убайдуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 160с.

[83]. Ҳикматов, У.С. Саводнокии молиявӣ: Васоити таълимӣ [Матн] / У.С. Ҳикматов. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 340 с.

[84]. Шаламов, Г.А. Воровство в банковской сфере [Текст]: монография / Г.А. Шаламов. – Иркутск: Изд-во Иркутского гос. технического ун-та, 2012. – 139 с.

[85]. Шестак, О.Н. Розничный бизнес банка [Текст]: учебное пособие / О.Н. Шестак, Л.П. Левченко. – Минск: Высшая школа, 2019. – 143 с.

[86]. Ятимов, Х.М. Проблемы развития банковского обслуживания национальной экономики [Текст] / Х.М. Ятимов, Р.К. Раджабов. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 93 с.

V. Мақола ва маърузаҳо:

[87]. Ашуров, М.Н. Проблемы выдачи кредита банками производственным предприятиям в Республике Таджикистан [Текст] / М.Н. Ашуров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально–экономических и общественных наук. – Душанбе: – 2012. – № 2/3 (86). – С. 7–11.

[88]. Бобоев, Ф.Дж. Тенденции цифровизации банковского сектора экономики Республики Таджикистан [Текст] / Д. Ахророва, Ф.Дж. Бобоев // Политехнический Вестник, Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2021. – № 4 (56). – С.114–124.

[89]. Березовская, М. Инновационный аспект экономического развития [Текст] / М. Березовская // Вопросы экономики. – 2007. – №3. – С. 58–66.

[90]. Викулов, В.С. Типология банковских инноваций [Текст] / В.С. Викулов // Финансовый менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 12–19.

[91]. Ганиев, Р.Г. Классификация банковских рисков в современных условиях [Текст] / Р.Г. Ганиев // Вестн. Тадж. нац. ун–та. – 2015. – № 2/2. – С. 12 – 17.

[92]. Гаюров, Ғ.Ҳ. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии бозори хизматрасониҳои банкӣ дар шароити муосир [Матн] / Ғ.Ҳ. Гаюров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №1. – С. 86-89.

[93]. Давлатов, И.Х. Центральный банк – финансовое регулирование и надзор [Текст] / И. Х. Давлатов // Деньги и кредит. – 2015. – № 5. – С. 69–73.

[94]. Егорин, М. Национальный банк информирует, разъясняет, комментирует. Цифровые финансы: быстрее, дешевле, эффективнее [Текст] / М. Егорин // Казахстанская правда. – 14 августа 2018. – С. 5.

[95]. Зиядуллаев, Н.С. Совершенствование стратегии внешнего заимствования национальной экономики на мировом финансовом рынке в условиях нестабильности [Текст] / Н.С. Зиядуллаев, Ю.С. Симонова, У.С. Зиядуллаев // Материалы международной научно–практической конференции,

Москва, 26–27 февраля 2017 года. – М.: Институт проблем рынка Российской академии наук, 2017. – С. 62–68.

[96]. Икромов, Н.К. Основные направления и перспективы развития банковской системы Республики Таджикистан [Текст] / Н.К. Икромов // Russian Economic Bulletin. – 2019. – Т. 2. – № 6. – С. 127–131.

[97]. Имомалиев, Б.Б. Нақши ташкилотҳои маблағгузори хурд дар рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.Б. Имомалиев // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – Бохтар: – 2019. – № 1–3 (65). – С. 279–282.

[98]. Кодирзода, Ф.А. Роль банковской системы в процессе глобализации и регулирования инвестиционной безопасности Республики Таджикистан [Текст] / Ф.А. Кодирзода // Вестник Российско–Таджикского (Славянского) университета. – Душанбе: – 2021. – № 3–4(75). – С. 95–104.

[99]. Кодирзода, Д.Б. Механизмы стимулирования банковского кредитования реального сектора экономики [Текст] / Д.Б. Кодирзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально–экономических и общественных наук. – Душанбе: – 2024. – № 1. – С. 102–109.

[100]. Қобилова, Ш.Т. Асосҳои назариявӣ ва концептуалии стратегияи рушди бонкҳои тичоратӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ [Захираи электронӣ] / Ш.Т. Қобилова // Номаи Донишгоҳ. – № 1 (64). – 2023. – С. 160–165. // Манбаидастрасӣ: <https://uchzap.tj/noma/index.php/ru/archiv/estestvennye-i-ekonomicheskie-nauki/2023-economicheskii-1/2023-economicheskii-4/2278-ucheniezapiski-1-64-26> (санаи мурочиат 02.04.2026).

[101]. Ли, Ици. Институциональный взгляд на финансовое развитие – также о роли государства в финансовом развитии [Текст] / И. Ли // Financial Economics Research. – 2024. – № 20 (1). – С. 38–44.

[102]. Лихачева, В.В., Олейник, Г.С. Банковский сектор КНР: тенденции и проблемы развития [Текст] / В.В. Лихачева, Г.С. Олейник // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2024. – № 3–1. – С. 80–87.

[103]. Мельников, А.А. Тенденции развития банковского обслуживания [Текст] / А.А. Мельников // Научные работы МАУП, – 2018. – № 3 (30). – С. 134–140.

[104]. Миразизов, А.Х. Государственная поддержка и система защиты финансовых инноваций в банковской индустрии Таджикистана [Текст] / А.Х. Миразизов // Вестник РТСУ. – 2019. – № 1 (65). – С. 59–69.

[105]. Миретский, А.Н. Банковское дело и организационные особенности коммерческого банка [Текст] / В.М. Мазняк // Финансовые исследования. – 2003. – № 1 (6). – С. 25–28.

[106]. Моргоев, Б.С. Исследование рынка банковских услуг в Российской Федерации [Текст] / Б.С. Моргоев // Финансы и кредит. – 2008. – №1 (289). – С. 16-22.

[107]. Обидов, Ф.С. Модернизация банковского сектора в условиях цифровизации [Текст] / Ф.С. Обидов // Экономика Таджикистана. – 2025. – №2 – С. 15-22.

[108]. Просалова, В.С. Понятие банковских инноваций и их классификация [Текст] / В.С. Прсалова // Территория новых возможностей. – 2013. – № 1 (19). – С.168–173.

[109]. Раҳимзода, Ш. Иқтисодиёту бонкдорӣ ва рушди онҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – № 4–1. – С. 9–14.

[110]. Ризокулов, Т.Р. Роль и значение банковских услуг в развитии малого и среднего бизнеса в Республике Таджикистан [Текст] / Т.Р. Ризокулов, Р.Г. Ганиев // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2–3. – 121 с.

[111]. Садыгов, Э.М. Совершенствование банковской системы Азербайджана [Текст] / Э.М. Садыгов // Современные финансовые рынки. Стратегии развития. Международная научно–практическая конференция. – СПб.: Изд–во СПбГЭУ, – 2019. – С. 228–232.

[112]. Саидмуродов, Л.Ҳ. Мушкилоти ҳамгирии низоми бонкии Тоҷикистон ба бозорҳои молиявии байналмилалӣ [Матн] / Л.Ҳ. Саидмуродов // Паёми академияи милии илмҳои Тоҷикистон. – 2023. – № 4. – С. 55–61.

[113]. Сайфулов, К.Ф., Буриев, Ш.М. Дистанционные банковские услуги как механизм развития банковского сектора Таджикистана [Текст] / К.Ф. Сайфулов, Ш.М. Буриев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально–экономических и общественных наук. – Душанбе: – 2023. – № 7. – С. 17–23.

[114]. Султонов, З.С. Анализ состояния финансово–кредитной инфраструктуры малого предпринимательства в Республике Таджикистан [Текст] / З.С. Султонов, М.А. Махмудов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2018. – № 4 (25). – С. 49–59.

[115]. Трифонов, Д.А. Новые явления в концентрации банков и диверсификация банковской деятельности [Текст] / Д.А. Трифонов // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2022. – № 8. – С. 146–150.

[116]. Талбаков, Н.С. Влияние денежно-кредитной политики на стимулирование отечественного производства [Текст] / Н.С. Талбаков // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 1. – С. 22–30.

[117]. Улугходжаева, Х.Р. Современное состояние коммерческих банков Республики Таджикистан [Текст] / Х.Р. Улугходжаева, С.С. Мирзоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально–экономических и общественных наук. – 2018. – № 10. – С. 24–28.

[118]. Умаров, Х.У. Цифровизация экономики как фактор роста [Текст] / Х.У. Умаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально–экономических и общественных наук. – 2026. – Т2, № 1. – С. 110–

[119]. Файзуллоев, М.К. Масъалаҳои таҳаввулоти низоми бонкӣ ва ташаккули захираҳои қарзии бонкҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.К. Файзуллоев, А.А. Солеҳзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – № 2. – С. 41–47.

[120]. Хушвахтзода, Қ.Х. Механизмҳои тақмилдиҳии идоракунии захираҳои молиявӣ дар шароити рақамикунонии иқтисод [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – № 1. – С. 45–52.

[121]. Хайрзода, Ш.Қ. Дигаргуншавии сохтори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ноустувории молиявӣ [Матн] / Ш.Қ. Хайрзода // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, 2020. – №3 (23). – С. 7–18.

[122]. Хикматов, У.С. Анализ развития основных показателей микрофинансового сектора [Текст] / У.С. Хикматов // Вестник университета (РТСУ). Душанбе: – 2021. – № 4 (76). – С. 27–36.

[123]. Хикматов, У.С. Анализ развития основных показателей банковской системы Республики Таджикистан [Текст] / У.С. Хикматов // Вестник университета (РТСУ). – 2019. – №3 (67). – С. 41–52.

[124]. Хикматов, У.С. Необходимость повышения финансовой грамотности населения (теоретический аспект) [Текст] / У.С. Хикматов, М.Т. Койчужева // Вестник Кыргызско–Российского Славянского университета. – 2015. – Т. 15. – № 8. – С. 174–178.

[125]. Хикматов, С. Низоми бонкӣ дар рушди соҳаҳои иқтисодиёти кишвар ва камбудии онҳо [Матн] / С. Хикматов, С.Ҳ. Маҳмадризоиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: – 2020. – № 4. – С. 78–82.

[126]. Шариф, Р. Амнияти иқтисодии низоми бонкӣ омили рушди устувори иқтисодиёт [Матн] / Р. Шариф // Международные отношения и безопасность. – 2022. – № 1 (1). – С. 120–129.

VI. Диссертатсия ва авторефератҳо:

[127]. Бердиев, Р.Б. Институциональные факторы инвестиционного развития в постсоветских странах (на материалах Республики Таджикистан) [Текст]: автореф. дис. ... док. экон. наук: 08.00.01 / Бердиев Рузмат Баратович. – Бишкек: КРСУ, 2012. – 42 с.

[128]. Буриев, Ш.М. Мукамалгардони хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд дар шароити муосир [Матн]: дисс. ... доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D050900 – Молия (6D050901 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз) // Буриев Шохин Муддинович. – Душанбе, 2025. – 186 с.

[129]. Ганиев, Р.Г. Организационно–экономические аспекты оказания банковских услуг населению в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан) [Текст]: дис.... канд. экон. наук: 08.00.05 / Ганиев Рустам Гафурович. – Душанбе, 2016. – 165 с.

[130]. Дембегиев, М.С. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ: ташаккул ва рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: [Текст]: дис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.07 / Дембегиев Мисрали Сафармадович. – Душанбе, 2023. – 164 с.

[131]. Иброхимов, И.Р. Теоретические вопросы государственного регулирования рынков малой открытой периферийной экономики (на примере Республики Таджикистан) [Текст]: автореф. дисс. ... д-ра экон. наук: 08.00.01, 08.00.14 / Иброхимов Илхомуддин Раджабалиевич. – Душанбе, 2019. – 65 с.

[132]. Королев, О.Г. Анализ и управление эффективностью деятельности коммерческого банка [Текст]: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.12, 08.00.10 / Королев Олег Геннадиевич. – Москва, 2008. – 440 с.

[133]. Котов, А.В. Формирование и развитие банковской инфраструктуры в России [Текст]: автореф. дисс. ... д-ра экон. наук: 08.00.10 / Котов Алексей Вячеславович. – Саратов, 2020. – 80 с.

[134]. Муртазозода, Ораз. Такмили системаи идоракунии рушди инноватсионии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, методология, амалия. [Матн]: дис. ... докт. илм. иқтисодӣ: 08.00.06.02 / Муртазозода Ораз. – Душанбе, 2025. – 396 с.

[135]. Нуралиева, Д.К. Ҷанбаҳои ташкилӣ-иқтисодии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... номз. илм.

иктисодӣ: 08.00.07 / Нуралиева Дилафруз Камоловна. – Душанбе, 2025. – 183 с.

[136]. Одиназода, С.П. Такмили идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... номз. илм. иктисодӣ: 08.00.07 / Одиназода Сафаралӣ Пулодхон. – Душанбе, 2025. – 183 с.

[137]. Охлопкова, А.В. Инновации в сфере предоставления банковских услуг [Текст]: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Охлопков Алексей Владимирович. – Москва, 2011. – 28 с.

[138]. Парусимова, Н.И. Тенденции развития банковского дела и трансформация банковских продуктов в разных типах экономических систем: [Текст]: автореф. дис. ... д-ра. экон. наук: 08.00.10 / Парусимова Надежда Ивановна. – Санкт-Петербург, 2006. - 47 с.

[139]. Пирзода, П.Р. Танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ дар бозори хизматрасонии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун аъзои Созмони умумиҷаҳонии савдо [Матн]: автореф. дисс. ... номз. илм. ҳуқ-й 12.00.03 / Пирзода Парвиз Раҷабалӣ. – Душанбе, 2018. – 27 с.

[140]. Продолятченко, П.А. Формирование локального рынка банковских услуг [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Продолятченко Павел Алексеевич. – Владикавказ, – 2004. – 173 с.

[141]. Селютина, О.Г. Межбанковская конкуренция и ее влияние на повышение качества банковских услуг [Текст]: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Селютина Ольга Геннадьевна. – Орел, 2012. – 29 с.

[142]. Татаркулова, Р.А. Методы и инструменты повышения качества банковских услуг кредитных организаций региона [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Татаркулова Радмила Алиевна. – Ставрополь, 2010. – 163 с.

[143]. Юсеф, Рагид. Развитие электронных банковских услуг и их оценка соответствия потребностям национальной экономики [Текст]: дисс. ... канд. экон. наук: 5.2.4. / Юсеф Рагид. – Белгород, 2022. – 163 с.

[144]. ЯТИМОВ, Х.М. Развитие банковского обслуживания национальной экономики (на примере Республики Таджикистан) [Текст]: дис...канд. экон. наук: 08.00.05 / Ятимов Хуршед Мардонович. – Душанбе, 2003. – 190 с.

VII. Адабиётҳо бо забони хориҷӣ:

[145]. China Banking and Insurance Regulatory Commission. [Electronic resource] / – Access mode: URL: <https://www.moodyanalytics.com/> (date of access: 17.01.2025).

[146]. Hung, A.A. A theoretical and empirical study of addiction [Tetxt] / A. A. Hung. – 2003. – 1 p.

[147]. Levada, Y.A. Civic culture [Tetxt] / Y.A. Levada // Russian Culture at the Crossroads: Paradoxes of Postcommunist Consciousness, – 2018. – P. 299–312.

[148]. Lusardi, A. The economic importance of financial literacy: Theory and evidence [Tetxt] / A. Lusardi, O. S. Mitchell // Journal of Economic Literature. – 2014. – Vol. 52. – №1. – P. 5–44.

[149]. Remund, D.L. Financial literacy explicated: the case for a clearer definition in an increasingly complex economy [Tetxt] / D.L. Remund // Journal of consumer affairs: official publication of the American Council on Consumer Interests. – Malden, Mass.: Wiley, ISSN 0022–0078, ZDB–ID 701093–X. – Vol. 44.2010, 2, – P. 276–295.

[150]. Yang, P. Humanities education reform exploration and practice under outcomes–based education (OBE) [Tetxt] / P. Yang // Education and Science Journal. – 2020. – Vol. 22. – №2. – P. 77–98.

[151]. Ye, J. How does financial literacy promote sustainability in SMEs.A developing country perspective [Tetxt] / J. Ye, K. M. M. C. B. Kulathunga // Sustainability. – 2019. – Vol. 11. – №10. – P. 299.

[152]. [Electronic resource]. – Access mode: URL: [https://www.fitchratings.com/Hearst Diversifies Revenue With Fitch Group Acquisition](https://www.fitchratings.com/Hearst_Diversifies_Revenue_With_Fitch_Group_Acquisition) MediaPost (13 april 2018). (bate of access: 11.06.2024).

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

Мақолаҳо дар мачаллаҳои тақризшаванда:

- [1–М]. Худоиева Ф.О. Таҳлили таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба танзими давлатии баҳши бонкӣ [Матн] / Ф.О. Олимбекзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №7. – С.77–84; ISSN 2413-5151.
- [2–М]. Олимбекзода, Ф.О. Таъмини суботи молиявии низоми бонкӣ дар шароити муносири иқтисодӣ [Матн] / Ғ.Ҳ. Ғаюров, Ф.О. Олимбекзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 8. – С.45–52; ISSN 2413-5151.
- [3–М]. Олимбекзода, Ф.О. Масоили тақвияти хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои мамлакат [Матн] / Ф.О. Олимбекзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №11. – С.67–73; ISSN 2413-5151.
- [4–М]. Олимбекзода, Ф.О. Гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муносири иқтисодӣ [Матн] / Ф.О. Олимбекзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №7. – С.61–68; ISSN 2413-5151.
- [5–М]. Олимбекзода, Ф.О. Тақмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити иқтисодӣ [Матн] / Ф.О. Олимбекзода // “Паёми молия ва иқтисод”–и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. – 2024. – №3. – С.42–55.
- [6–М]. Олимбекзода, Ф.О. Таснифот ва сохтори хизматрасониҳои ташкилотҳои қарзӣ дар низоми [Матн] / Ф.О. Олимбекзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – № 4. – С. 125–131; ISSN 2413-5151.
- [7–М]. Олимбекзода, Ф.О. Масоили рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар таҷрибаи хориҷӣ [Матн] / Ф.О. Олимбекзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2025. – № 2. – С. 57–62; ISSN 2308-054X.

[8–М]. Олимбекзода, Ф.О. Баррасӣ ва таҳлили тамоюли рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.О. Олимбекзода // Идоракунии давлатӣ. – 2025. – №2. – С. 78–82; ISSN 2664-0651, ISSN 2709-8537.

Дар дигар маҷаллаҳо:

[9–М]. Худоева Ф.О. Пути повышения конкурентоспособности кредитных организаций в условиях высокого риска [Матн] / Худоева Ф.О. // Конфронси ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ ҳайати устодону кормандон ва донишҷӯёни ДМТ баҳшида ба ҷашнҳои «5500 – солагии Сарзми бостонӣ», «700– солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ» ва «Бистсолаи омузиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020–2040)». – Душанбе. – 2020. – С. 627–628.

[10–М]. Худоева Ф.О. Пути повышения эффективной деятельности коммерческих банков в Республике Таджикистан [Матн] / Худоева Ф.О. // Материалы международной научно–практической конференции, МИСИС, 2020г. (солҳои 2020–2040). – Душанбе. – 2020. – С. 287–293.

[11–М]. Худоева Ф.О. Нақши низоми рейтингии “Camels” дар самаранокии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ [Матн] / Ф.О. Олимбекзода // Маҷмаи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои тақмили механизми молиявӣ қарзии рушди иқтисодиёти миллӣ”. – Душанбе, 5 октябри соли 2021. – С.175-182.

[12–М]. Гаюров, Г.Х., Худоева Ф.О. Влияние банковского финансового потенциала на развитие национальной экономики [Матн] / Г.Х. Гаюров, Ф.О. Олимбекзода // Сборник научных трудов. Под общей редакцией З.О. Адамовой. – Симферополь. Общество с ограниченной ответственностью “Издательство Типография Ариал”, – 2022. – С. 164–167.